МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОСТЮК ВІКТОР ІГОРОВИЧ

УДК 347.6:347.9

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАХИСТ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОДНОГО З БАТЬКІВ, ЩО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ

Спеціальність 081 – Право
Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. І. Костюк

Науковий керівник:
кандидат юридичних наук, доцент
САМІЛИК Людмила Олексіївна

Ірпінь – 2026

АНОТАЦІЯ

Костюк В. І. Захист у цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Державний податковий університет; Міністерство фінансів України, Ірпінь, 2026.

Кваліфікаційна наукова праця є комплексним дослідженням захисту в цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини**.** Мета роботи полягає в комплексному теоретико-правовому обґрунтуванні та формулюванні нової доктринальної моделі захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, зокрема на виявленні проблем, що виникають під час реалізації та захисту батьківських прав у сімейних спорах, визначенні та класифікації перешкод у здійсненні батьківських прав, формуванні доктрини предмета доказування й особливостей цивільного процесу в справах цієї категорії, розробленні підходів до вдосконалення механізмів судового розгляду й виконання судових рішень, обґрунтуванні потреби в модернізації матеріальних і процесуальних норм вітчизняного законодавства, відповідно до європейських стандартів, задля забезпечення ефективного та своєчасного захисту таких прав з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини й забезпеченні балансу батьківських прав.

Дослідження виконане із застосуванням загальнонаукових і спеціально юридичних методів наукового дослідження. Загальнонауковими методами дослідження є: метод аналізу та синтезу, метод спостереження. Використані спеціальні методи дослідження, як-от історико-правовий метод, формально-догматичний метод, порівняльно-правовий метод, системно-структурний метод, логіко-юридичний метод, метод узагальнення судової практики, соціально-правовий метод, прогностичний і моделювальний методи, метод прямого контент-аналізу нормативних документів, психологічний міждисциплінарний метод.

Дисертація містить три розділи, у яких розглядаються: теоретичні засади

захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини; захист прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, в позовному провадженні; судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та особливості їхнього виконання.

У першому розділі «Теоретичні засади захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини» здійснюється огляд норм правових механізмів, що регулюють сімейні правовідносини, зокрема батьківські права й обов'язки та права дитини, визначається проблематика щодо визначення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та виховання дитини, відбувається аналіз форм і способів захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та актуальної судової практики Європейського суду з прав людини.

Констатовано, що українське сімейне законодавство відійшло від радянської презумпції на користь матері, закріпивши принцип рівності батьківських прав. Однак практична реалізація залишається проблематичною через об'єктивну диференціацію функцій після визначення місця проживання дитини.

Виявлено функціональну асиметрію обов'язків батьків після розірвання шлюбу або припинення сімейних правовідносин, а саме один з батьків, що проживає разом з дитиною, здійснює щоденний догляд, інший – реалізує права через встановлені форми спілкування. Сформульовано науково обґрунтовану класифікацію батьківських обов'язків, що виникають після розірвання шлюбу або фактичного припинення спільного проживання.

Запропоновано комплексне визначення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини як будь-яких умисних дій одного з батьків, що обмежують можливість іншого реалізовувати права щодо виховання та підтримання емоційного зв'язку з дитиною. Наголошено, що розвиток технологій створив нові можливості спілкування, але породив нові види перешкод (блокування контактів, батьківський контроль гаджетів тощо).

Запропонована класифікація перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, а саме фізичні перешкоди (пряме унеможливлення зустрічей, вилучення засобів зв'язку); психологічні перешкоди

(формування негативного ставлення до одного з батьків, що проживає окремо від дитини, через дискредитацію); економічні перешкоди (використання матеріальних стимулів для впливу на дитину).

Акцентовано увагу на те, що наявні способи захисту формально забезпечують широкий інструментарій, але їхня ефективність обмежена організаційними та процедурними проблемами: затягуванням процедур, неналежним реагуванням органів опіки, формальним підходом державних виконавців, можливістю маніпулювання дитиною. Визначено особливі проблеми адміністративної форми захисту, як-от: неврегульованість дистанційної участі в засіданнях комісій з питань захисту прав дитини; можливість гендерної упередженості складу комісій з питань захисту прав дитини; низька ефективність притягнення до відповідальності. Доведено, що судова форма залишається найнадійнішою, але її тривалість не відповідає природі сімейних спорів, створюючи ризики незворотних наслідків для емоційного стану дитини.

Під час комплексного аналізу рішень Європейського суду з прав людини встановлено, що держава зобов'язана забезпечити не лише формальні процедури, а й ефективні механізми підтримання зв'язку дитини з обома батьками. Виявлено системні недоліки: неефективність виконання рішень, пасивність державних виконавців, гендерні стереотипи. Досвід країн Європейського Союзу підтверджує ефективність спільної батьківської опіки, почергового проживання дитини з кожним із батьків, широке застосування медіації. У підсумку проведеного дослідження в цьому розділі сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства.

У другому розділі «Захист прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, в позовному провадженні» надається характеристика інституту позову щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, розкривається предмет доказування та визначаються особливості судового розгляду справ щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Розроблено авторську предметно орієнтовану класифікацію позовів щодо

захисту прав батьків, які проживають окремо від дитини, за трьома критеріями: за обсягом реалізації батьківських прав, за протиправним обмеженням батьківських прав і за завданими наслідками такого обмеження. Класифікація спрямована на систематизацію судової практики та оптимізацію процесу кваліфікації позовних вимог судами.

Систематизовано групи доказів у цих справах, зокрема виділено докази здатності батьків виконувати виховні обов'язки, докази забезпечення матеріально-побутових умов, докази виконання (не виконання) обов'язків щодо утримання дитини, докази перешкод у здійсненні батьківських прав, докази моральних і майнових наслідків таких перешкод та рекомендаційні докази, що забезпечує логічне впорядкування доказового матеріалу й орієнтує вирішення спору на пріоритет найкращих інтересів дитини.

Звернено увагу на специфічний характер інституту забезпечення позову в сімейних справах, де він виконує не лише традиційну охоронну функцію, а й самостійну функцію захисту безперервності психоемоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо. На основі аналізу судової практики Верховного Суду сформульовано принципові положення щодо застосування заходів забезпечення позову у формі тимчасового графіка спілкування та участі у вихованні.

Окрему увагу приділено проблемі використання електронних доказів у сімейних справах. Обґрунтовано, що електронне листування та скріншоти повідомлень за відповідної ідентифікації можуть визнаватися належними доказами на основі презумпції цілісності електронних доказів, що є важливим елементом сучасного цивільного процесу.

Проаналізовано специфіку участі органів опіки й піклування та експертів-психологів у судовому процесі. Доведено, що висновок органу опіки й піклування, незважаючи на рекомендаційний характер, фактично має значний вплив на судове рішення, що вимагає підвищених вимог до об'єктивності та професійності його складання. Звернено увагу на потребу в обов'язковій участі представників органів опіки й піклування в судових засіданнях.

Розроблено концептуальний підхід до опитування дитини в судовому засіданні

як крайнього заходу, до якого суд вдається після вичерпання інших механізмів встановлення її думки. Обґрунтовано, що належно організоване опитування може стати ефективним інструментом для з'ясування дійсних інтересів дитини, незалежних від впливу конфліктуючих батьків.

Дослідження враховує, зокрема, специфіку умов воєнного стану, коли один із батьків може перебувати в районах бойових дій або за кордоном. Запропоновано гнучке тлумачення вимог до подання доказів із пріоритетом принципу доступу до правосуддя. Виявлено прогалини в інституті розшуку відповідача, який детально врегульований лише для справ про стягнення аліментів.

Наголошено на типових зловживаннях процесуальними правами з боку батьків, які проживають із дитиною, як-от: безпідставні заяви про домашнє насильство, свідоме затягування розгляду, ухилення від участі в процесі. Обґрунтовано, що такі дії суперечать принципам добросовісності та рівності сторін і потребують активної протидії з боку судів. У підсумку проведеного дослідження в цьому розділі сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

У третьому розділі «Судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та особливості їх виконання» дослідження присвячене комплексному теоретико-прикладному аналізу судових рішень і механізмів їхнього виконання у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, який проживає окремо від дитини.

Основним акцентом дослідження в цьому розділі є вироблення цілісної моделі ухвалення та виконання судових рішень у відповідній категорії справ, яка буде забезпечувати реальну рівність прав батьків, пріоритет найкращих інтересів дитини, ефективні механізми виконання рішень, передбачатиме запобігання маніпуляціям і зловживанням, а також адаптацію до умов воєнного стану та міжнародного переміщення дітей.

Сучасна судова практика демонструє високий рівень конфліктності спорів щодо участі батьків у вихованні дітей, а також значні системні труднощі виконання таких рішень. Традиційні підходи, що базуються виключно на формальності

дитиноцентрованого підходу, нерідко призводять до порушення принципу рівності батьківських прав та створюють умови для маніпуляцій одним із батьків дитиною. Особливої складності ситуація набуває в умовах воєнного стану, коли виконання рішень ускладнюється переміщенням дітей за кордон, участю одного з батьків у бойових діях, інвалідністю, відсутністю можливості особистого контакту.

Доведено, що недостатня деталізація резолютивних частин рішень, фрагментарність підходів судів, формальність державних виконавців, слабка роль органів опіки та піклування, зловживання процесуальними правами й інститутами захисту від домашнього насильства зумовлює низьку ефективність захисту законних прав та інтересів батьків, які проживають окремо.

Під час дослідження запропоновано комбіновану модель до ухвалення судових рішень, а саме поєднання дитиноцентрованого підходу з принципом розумного балансу батьківських прав.

Виявлено ключові помилки судів першої та апеляційної інстанцій, що зумовлюють скасування рішень Верховним Судом: формальний підхід до інтересів дитини; неврахування психологічного стану дитини; необґрунтовані обмеження в спілкуванні; необґрунтовані вимоги до зустрічей з дитиною «за домовленістю батьків», «за бажанням дитини»; неповний аналіз причин відмови дитини від спілкування; обмеження контактів виключно в присутності одного з батьків, що проживає з дитиною.

Сформульовано критерії, які суд має враховувати, зокрема ступінь участі батьків у конфлікті, психоемоційний стан дитини, наявність маніпуляцій, умови проживання, вік, графік навчання, стан здоров’я.

Доведено, що присутність одного з батьків на зустрічах має бути винятковим і тимчасовим заходом, оскільки створює конфлікт лояльності, психологічне напруження та порушує рівність батьківських прав.

Проаналізовано проблеми виконання судових рішень, серед яких: формальні акти про «небажання дитини» без аналізу причин; закриття виконавчого провадження після першої формальної зустрічі; слабка взаємодія державних виконавців із органами опіки; відсутність механізмів якісного контролю дистанційних форм

спілкування; зловживання інститутом обмежувальних приписів; неефективність кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України.

Додатково встановлено, що воєнний стан змінює парадигму виконання рішень. Потрібно передбачати: дистанційні форми контакту; спеціальні перехідні графіки після повернення дитини; захист батьківських прав військовослужбовців та осіб з інвалідністю внаслідок війни.

У підсумку проведеного дослідження в цьому розділі сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства в частині судового контролю та виконання судових рішень.

Ключові слова: захист прав, визначення місця проживання дитини, спори щодо дітей, права дитини, найкращі інтереси дитини, сімейне право, цивільне судочинство, участь у вихованні дитини, рішення суду, судовий захист, органи опіки та піклування, рівність батьківських прав, виконання судових рішень, медіація в сімейних спорах, сім'я.

SUMMARY

Kostiuk V. I. The protection in civil proceedings of the rights and interests of a parent living separately from their child. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 Law. – State Tax University; Ministry of Finance of Ukraine, Irpin, 2026.

Qualification scientific work is a comprehensive study of the protection in civil proceedings of the rights and interests of a parent living separately from the child. The aim of the work is to provide a comprehensive theoretical and legal justification and formulation of a new doctrinal model for the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child, in particular by identifying problems arising during the exercise and protection of parental rights in family disputes, determining and classifying obstacles to the exercise of parental rights, the formulation of a doctrine regarding the subject matter of proof and the specific features of civil proceedings in cases of this category, the development

of approaches to improving the mechanisms of judicial proceedings and the enforcement of court decisions, and the justification of the need to modernise the substantive and procedural provisions of domestic legislation in accordance with European standards, to ensure the effective and timely protection of such rights, taking into account the principle of the best interests of the child and ensuring a balance of parental rights.

The study was conducted using general scientific and specific legal research methods. The general scientific research methods employed include the method of analysis and synthesis, and the method of observation. Specific research methods were also utilised, such as the historical-legal method, the formal-dogmatic method, the comparative legal method, the systemic-structural method, the logical-legal method, the method of generalising judicial practice, the socio-legal method, the prognostic and modelling methods, the method of direct content analysis of normative documents, and the psychological interdisciplinary method.
The thesis comprises three chapters, which examine: the theoretical foundations of the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child; the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child in civil proceedings; court decisions in cases relating to the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child, and the particularities of their enforcement.

The first chapter, «Theoretical Foundations for the Protection of the Rights and Interests of a Parent Living Separately from the Child», provides an overview of the substantive provisions and legal mechanisms governing family law relationships, in particular parental rights and responsibilities and the rights of the child, and identifies issues relating to the identification of obstacles to the exercise of parental rights regarding contact with and the upbringing of the child; It analyses the forms and methods of protecting the rights and interests of a parent living separately from the child, as well as the current case law of the European Court of Human Rights.

It is noted that Ukrainian family law has moved away from the Soviet presumption in favour of the mother, enshrining the principle of equality of parental rights (Article 141 of the Family Code of Ukraine). However, practical implementation remains problematic due to the objective differentiation of functions following the determination of the child's place of residence.

A functional asymmetry in parental responsibilities following divorce or the termination of family legal relations has been identified, namely that one parent, living with the child, provides daily care, whilst the other exercises their rights through established forms of communication. A scientifically grounded classification of parental responsibilities arising after the dissolution of marriage or the de facto termination of cohabitation has been formulated.

A comprehensive definition of obstacles to the exercise of parental rights to communicate with and participate in the upbringing of a child is proposed, namely any deliberate actions by one parent that restrict the other parent's ability to exercise their rights regarding the upbringing of the child and the maintenance of an emotional bond with them. It is emphasised that technological developments have created new opportunities for communication, but have also given rise to new types of obstacles (blocking of contacts, parental control of gadgets).

A proposed classification of obstacles to the exercise of parental rights to communicate with and participate in the upbringing of a child, namely physical obstacles (directly preventing meetings, confiscation of communication devices); psychological obstacles (the formation of a negative attitude towards one of the parents living separately from the child through discrediting); economic obstacles (the use of material incentives to influence the child).

Attention has been drawn to the fact that the existing forms of protection formally provide a wide range of tools, but their effectiveness is limited by organisational and procedural issues: delays in proceedings, inadequate responses from child welfare authorities, a purely formal approach by state enforcement officers, and the potential for the child to be manipulated. Specific problems with the administrative form of protection have been identified, such as: the lack of regulation regarding remote participation in meetings of child protection commissions; the potential for gender bias in the composition of child protection commissions; and the low effectiveness of holding parties to account. It has been demonstrated that the judicial form remains the most reliable, but its duration is not suited to the nature of family disputes, creating risks of irreversible consequences for the child's emotional state.

A comprehensive analysis of European Court of Human Rights judgments has established that the state is obliged to ensure not only formal procedures but also effective mechanisms for maintaining the child's contact with both parents. Systemic shortcomings have been identified: ineffective enforcement of judgments, passivity on the part of state enforcement officers, and gender stereotypes. The experience of EU countries confirms the effectiveness of joint parental custody, the child living alternately with each parent, and the widespread use of mediation. In the US, court decisions on joint custody minimise the potential for obstacles to be created. As a result of the research conducted, this section sets out specific proposals for improving family law.

The second chapter, «Protection of the rights and interests of a parent living apart from the child in civil proceedings», the institution of the claim for the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child is described, the subject matter of the evidence is outlined, and the specific features of court proceedings concerning the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child are identified. It is established that a statement of claim is simultaneously a procedural legal fact that initiates civil procedural legal relations and independent evidence that records the fact of a violation of parental rights in time. This approach deepens the understanding of the unity of the substantive and procedural components of the right to bring a claim, specifically in the context of family conflicts.

The author has developed a subject-oriented classification of claims for the protection of the rights of parents living separately from their child, based on three criteria: the extent of the exercise of parental rights, the unlawful restriction of parental rights, and the consequences of such a restriction. The classification aims to systematise judicial practice and optimise the process of classifying claims by the courts.

The categories of evidence in these cases have been systematised; in particular, the following have been identified: evidence of the parents' ability to fulfil their child-rearing responsibilities, evidence of the provision of material and living conditions, evidence of the fulfilment of maintenance obligations, evidence of obstacles to the exercise of parental rights, evidence of the moral and financial consequences of such obstacles, and recommendatory evidence, thereby ensuring a logical organisation of the evidence and

orienting the resolution of the dispute towards the priority of the child's best interests. Attention is drawn to the specific nature of the institution of interim relief in family cases, where it performs not only a traditional protective function but also an independent function of safeguarding the continuity of the psychological and emotional bond between the child and a parent living separately. Based on an analysis of the Supreme Court's case law, fundamental principles have been formulated regarding the application of measures to secure a claim in the form of a temporary schedule for communication and participation in upbringing.

Particular attention is paid to the issue of the use of electronic evidence in family cases. It is argued that electronic correspondence and screenshots of messages, subject to appropriate identification, may be recognised as admissible evidence on the basis of the presumption of the integrity of electronic evidence, which is an important element of modern civil procedure.

The specific nature of the involvement of child welfare authorities and expert psychologists in court proceedings has been analysed. It has been demonstrated that, despite being of an advisory nature, the opinion of the child welfare authority actually has a significant influence on the court's decision, which necessitates heightened standards of objectivity and professionalism in its preparation. Attention is drawn to the need for the mandatory participation of representatives of child welfare authorities in court hearings.

A conceptual approach has been developed to questioning a child in court as a last resort, to which the court resorts after exhausting other mechanisms for ascertaining the child's views. It is argued that a properly organised interview can be an effective tool for ascertaining the child's genuine interests, independent of the influence of conflicting parents.

The study takes into account, in particular, the specific conditions of martial law, where one of the parents may be in combat zones or abroad. A flexible interpretation of the requirements for the submission of evidence is proposed, with priority given to the principle of access to justice. Gaps have been identified in the institution of the search for the defendant, which is regulated in detail only for cases concerning the recovery of maintenance payments.

The study highlights typical abuses of procedural rights by parents living with the child, such as: unfounded allegations of domestic violence, deliberate delaying of proceedings, and evasion of participation in the proceedings. It is argued that such actions contravene the principles of good faith and equality of the parties and require active countermeasures by the courts. As a result of the research conducted in this section, specific proposals for improving civil procedural legislation are formulated.

In the third chapter, «Court decisions in cases relating to the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child, and the specifics of their enforcement», the study is devoted to a comprehensive theoretical and applied analysis of court decisions and the mechanisms for their enforcement in cases relating to the protection of the rights and interests of a parent living separately from the child.

The main focus of the study in this section is the development of a comprehensive model for the issuance and enforcement of court decisions in this category of cases, which will ensure genuine equality of parental rights, the priority of the child's best interests, effective enforcement mechanisms, and measures to prevent manipulation and abuse, as well as adaptation to the conditions of martial law and the international relocation of children.

Current judicial practice reveals a high level of conflict in disputes concerning parental involvement in the upbringing of children, as well as significant systemic difficulties in enforcing such decisions. Traditional approaches, based solely on the formalities of a child-centred approach, often lead to a breach of the principle of equal parental rights and create conditions for one parent to manipulate the child. The situation becomes particularly complex under martial law, when the enforcement of decisions is complicated by the relocation of children abroad, the participation of one parent in combat operations, disability, and the inability to maintain personal contact.

It has been demonstrated that insufficient detail in the operative parts of decisions, the fragmented nature of courts' approaches, the formalism of state enforcement officers, the weak role of child welfare authorities, and the abuse of procedural rights and institutions for protection against domestic violence result in the low effectiveness of safeguarding the lawful rights and interests of parents living apart.

The study proposes a combined model for the formulation of court decisions, namely a combination of a child-centred approach with the principle of a reasonable balance of parental rights.

Key errors by the courts of first instance and appeal have been identified, leading to the Supreme Court overturning their decisions: a formalistic approach to the child's interests; failure to take the child's psychological state into account; unjustified restrictions on contact; unjustified requirements for visits with the child 'by mutual agreement of the parents' or 'at the child's request'; incomplete analysis of the reasons for the child's refusal to communicate; restrictions on contact exclusively in the presence of the parent living with the child.

Criteria have been formulated which the court must take into account, in particular the degree of parental involvement in the conflict, the child's psychological and emotional state, the presence of manipulation, living conditions, age, school timetable, and state of health.

It has been demonstrated that the presence of one parent at meetings should be an exceptional and temporary measure, as it creates a conflict of loyalty, psychological tension and violates the equality of parental rights.

The problems of enforcing court decisions have been analysed, including: formal documents stating the 'child's unwillingness' without analysing the reasons; the closure of enforcement proceedings after the first formal meeting; poor coordination between state enforcement officers and child welfare authorities; the lack of mechanisms for quality control of remote forms of communication; the abuse of the institution of restrictive orders; the ineffectiveness of criminal liability under Article 382 of the Criminal Code of Ukraine. It has also been established that martial law alters the paradigm for the enforcement of court decisions. Provision must be made for: remote forms of contact; special transitional arrangements following a child's return; and the protection of parental rights for military personnel and persons with war-related disabilities.

As a result of the research conducted, this section sets out specific proposals for improving legislation regarding judicial oversight and the enforcement of court decisions.

Keywords: protection of rights, determination of a child's place of residence, child-

related disputes, children’s rights, the best interests of the child, family law, civil proceedings, participation in child upbringing, court decision, judicial protection, guardianship and custodianship authorities, equality of parental rights, enforcement of court decisions, mediation in family disputes, family.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Костюк В.І. Визначення проблематики захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. *Науковий журнал Європейського університету «Європейський правничий часопис»*. 2024. № 5. С. 69-76. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/5_11_ab3d1665b8.pdf

2. Костюк В.І. Участь органів опіки і піклування щодо вирішення спорів та залучення до судових процесів у справах про участь одного з батьків, що проживає окремо у спілкуванні та вихованні дитини. *Науковий журнал «Нове українське право»*. 2025. № 2 С. 221-226. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/768/704

3. Костюк В.І. Форми та способи захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини: питання ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2025. № 74. С. 15-18. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc74/5.pdf

4. Костюк В.І. Судові рішення у справах про усунення перешкод та визначення способу участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини у її вихованні та спілкуванні з нею, їх особливості та зміст. *Науковий журнал «Соціологія права»*. 2025. № 1. с.73-77. URL: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-1.11.

5. Костюк В.І. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства. *Науковий журнал «Ірпінський юридичний часопис»*. 2025. №2(19). С. 93-100. URL: https://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2025/1/13.pdf.

6. Костюк В.І. Визначення судом способу захисту прав та інтересів, одного з батьків, що проживає окремо від дитини в контексті забезпечення ясності і чіткості судового рішення. *Науковий журнал «Київський часопис права»*. 2025. № 2. С. 114-120. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/631/599.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Костюк В.І. Окремі питання захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини в умовах сьогодення. *Актуальні проблеми приватного права:* збірник тез всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ірпінь, 29 жовтня 2024 року. С. 71-73. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20civilnogo%20prava%20ta%20procesu/12%20gruden%20Kafedra%20civilnogo%20prava%20ta%20procesu/Zbirnik_nov.pdf.

8. Костюк В.І. Порушені права та інтереси одного батьків, що проживає окремо від дитини, як підстава для судового захисту. *Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану*: збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», м. Ірпінь, 3 квітня 2025 року. С. 299-301. URL: https: dpu.edu.ua/images/2025/Photo_dlya_novyn_2025/Naukovi%20zahodi/06%20 cerven%20Naukovi%20zahodi/Zbirnik%20tez%20Miznarodnoi%20konferencii%2003_04_2025.pdf.

9. Костюк В.І. Встановлення наявності перешкод у спілкуванні та вихованні дитини в цивільному процесі: окремі питання доказування. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації:* збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 23 травня 2025 року. С. 208-210. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/821/826.

10. Костюк В.І. Актуальність медіації у вирішенні спорів по усуненню перешкод у спілкуванні та вихованні дитини. *Інноваційна наука: пошук відповідей на виклика сучасності:* збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 30 травня 2025 року. С. 207-210. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/30.05.2025/48.

11. Костюк В.І. Актуальні проблеми судового розгляду справ щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. *Захист прав людини в умовах воєнного стану*: збірник тез доповідей всеукраїнського науково-

практичного круглого столу, м. Ірпінь, 8 жовтня 2025 року. С. 230-231. URL: https://dpu.edu.ua/images/2025/Photo_dlya_novyn_2025/Navcalno-naukovij%20institut%20prava/11%20listopad%20Navcalno-naukovij%20institut%20prava/Zbirnik%20materialiv%20Vseukrainskogo%20kruglogo%20stolu%208.10.25%20r.pdf.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень……..…….3

Вступ……..…….4

Розділ 1. Теоретичні засади захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини ……..…….……14

1.1. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства……..……14

1.2. Форми й способи захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини ……..……...37

1.3. Вплив рішень Європейського суду з прав людини та міжнародного досвіду на вітчизняну практику щодо розв'язання спорів між батьками……..……58

Висновки до першого розділу ……..…...76

Розділ 2. Захист прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини в позовному провадженні…….…..……..…….……80

2.1. Характеристика й класифікація позовів щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини ……...…80

2.2. Предмет доказування та докази в справах щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини……...…..…….99

2.3. Судовий розгляд справ щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини……...……...…124

Висновки до другого розділу ……...……..……141

Розділ 3. Судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та особливості їх виконання……..……146

3.1. Судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, їхні особливості та зміст …….……146

3.2. Забезпечення виконання судових рішень, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини ……..……..174

Висновки до третього розділу ……..……..…...189

Висновки……...……...…194

Список використаних джерел……..…202

Додатки ……...…232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України;

ВС – Верховний Суд;

ЄКПЛ - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини);

ЄС – Європейський союз;

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини;

ЗУ – Закон України;

КПД – Конвенція про права дитини;

КК України – Кримінальний кодекс України;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;

ЦК України – Цивільний кодекс України;

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України;

СК України – Сімейний кодекс України.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертаційне дослідження присвячене одній із найбільш проблемних категорій справ у сфері сімейних правовідносин, а саме захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Актуальність теми зумовлена високим рівнем розлучень в Україні в умовах зростання конфліктності між батьками та впливу воєнного стану. Похідні наслідки розірвання шлюбу, а саме судові спори, що виникають у процесі захисту батьківських прав після припинення спільного проживання батьків зумовлюють значне навантаження на судову систему, органи опіки й піклування та державну виконавчу службу. Тому вказана тема дослідження має наукове й соціальне значення.

Аналіз сучасної судової практики, міжнародних стандартів і національного законодавства демонструє системні прогалини в забезпеченні прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Ці прогалини проявляються в нерівномірності батьківських функцій після розірвання шлюбу, можливості створення перешкод у здійсненні батьківських прав, неефективних механізмах адміністративного та судового захисту, а також у формальному характері виконання судових рішень. Судові спори, що виходять із сімейних правовідносин, характеризуються високою емоційною напругою, тривалістю розгляду та часто незворотними психологічними наслідками для їхніх учасників.

Розвиток цифрових засобів комунікації створив як нові можливості для підтримання емоційного зв’язку між одним із батьків, що проживає окремо від дитини, та дитиною, так і нові форми перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участі виховання дитини. Водночас воєнний стан ускладнив реалізацію прав батьків, які перебувають у Збройних Силах, за кордоном або мають інвалідність унаслідок війни, що актуалізує потребу адаптації судової практики, водночас наслідки правового режиму воєнного стану впливають на оперативність розгляду судом цих справ.

Сучасне національне законодавство передбачає широкий перелік способів захисту батьківських прав, однак їхня ефективність знижується через недоліки доказування, недостатню деталізацію резолютивної частини судових рішень,

формальне ставлення державних виконавців до процедури виконання судових рішень у цих справах і представників органів опіки та піклування під час ухвалення й виконання рішень про визначення графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини. Актуальна судова практика свідчить про випадки маніпулятивного використання механізмів захисту від домашнього насильства, зловживань процесуальними правами та формального підходу органів опіки й піклування та психологів у процесі участі в судових процесах, що спотворює встановлення реальних інтересів дитини.

Потреба в удосконаленні нормативної бази підтверджується аналізом рішень Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), який вказує на неефективність виконання судових рішень, недостатню активність державних органів і вплив стереотипів під час ухвалення судових рішень. Досвід держав Європейського Союзу (далі ЄС) демонструє значно ефективніші моделі спільної батьківської відповідальності та сімейної медіації.

Отже, обрана тема є актуальною, науково обґрунтованою та має високий практичний потенціал для модернізації вітчизняного правотворення та правозастосування у сфері сімейних правовідносин.

Тема сімейних правовідносин у науковій літературі ніколи не втрачає своєї актуальності. Варто зазначити, що нагальні сучасні проблеми щодо захисту сімейних прав досліджували науковці: О. Є. Аврамова, І. В. Андронов, К. М. Аніщенко, В. В. Баранкова, М. В. Бериславська, Н. В. Білянська, В. Б. Бойко, О. Г. Бортнік, Н. В. Волкова, Р. О. Гаврік, Л. В. Грицишина, Л. В. Діденко, І. В. Жилінкова, І. О. Котович, Н. Г. Колядіна, В. Д. Комісаренко, Л. В. Красицька, В. А. Кройтор, М. В. Логвінова, Х. В. Майхут, О. М. Оніщук, В. В. Надьон, О. С. Простибоженко, С. І. Пуль, Л. І. Радченко, О. В. Резвова, Є. Г. Розізнаний, Л. Д. Романадзе, П. І. Салюк, Л. О. Самілик, І. Л. Сердечна, Н. М. Стефанишин, О. М. Трач, В. І. Труба, Є. О. Харитонов, С. М. Ходак, І. В. Чеховська, Г. В. Чурпіта.

Питання комплексного дослідження захисту прав та інтересів одного з батьків, що не проживає з дитиною, в цивільному процесуальному праві є актуальним, особливо під час дії правового режиму воєнного стану, і потребує окремого наукового

дослідження як з погляду теорії сімейного права, цивільного процесуального права, так і з погляду практичного застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Наукове дослідження виконано відповідно до Стратегії розвитку Державного податкового університету на 2022–2027 рр., затвердженої Вченою радою Державного податкового університету від 30 червня 2022 р., протокол № 11 та в межах науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Державного податкового університету «Цивільно-правовий захист прав людини у соціальній державі» (державний реєстраційний номер 0120U101807).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 8 від 30 січня 2025 року).

Мета дослідження полягає в комплексному науково-теоретичному та практичному осмисленні правових механізмів захисту в цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, а також у розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства й судової практики задля забезпечення ефективного та своєчасного захисту таких прав з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини й забезпеченні балансу батьківських прав.

Для досягнення мети пропонується вирішення таких **завдань**:

– визначити та класифікувати права й інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 1.1);

– розкрити форми й способи захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 1.2);

– проаналізувати вплив рішень ЄСПЛ щодо вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, на актуальну вітчизняну судову практику та вітчизняне законодавство (підрозділ 1.3);

– надати юридичну характеристику позову й позовним вимогам у судових справах про захист прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 2.1);

– розкрити предмет доказування в справах щодо захисту прав та інтересів

одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та систематизувати докази (підрозділ 2.2);

– визначити й розкрити особливості судового розгляду в судових справах про захист прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 2.3);

– розкрити особливості й зміст судового рішення щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 3.1);

– дати юридичну характеристику та визначити проблематику порядку й умов виконання судових рішень, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини (підрозділ 3.2);

– надати пропозиції вдосконалення сімейного та цивільного процесуального законодавства щодо посилення захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів у порядку цивільного судочинства.

Предметом дослідження є захист у цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Методи дослідження. Враховуючи комплексний характер досліджуваної проблематики захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо, в цивільному судочинстві та для виконання поставлених завдань, у дисертаційній роботі були використані загальнонаукові методи дослідження, як-от метод аналізу й синтезу, метод спостереження, спеціальні методи дослідження, формально-догматичний метод, порівняльно-правовий метод, системно-структурний метод, логіко-юридичний метод, метод узагальнення судової практики, соціально-правовий метод, прогностичний та моделювальний методи, метод прямого контент-аналізу нормативних документів, психологічний міждисциплінарний метод.

Формально-догматичний метод використаний упродовж усього дослідження, зокрема для аналізу норм матеріального й процесуального права та для обґрунтування потреби в змінах, доповненнях чинного законодавства. Метод аналізу та синтезу використаний для дослідження судової практики, виокремлення типових проблем,

узагальнення різнорідних доказів, обставин і механізмів захисту прав батьків, застосовувався впродовж усього дослідження. Порівняльно-правовий метод використаний під час порівняння норм вітчизняного законодавства з практикою ЄСПЛ, аналізі моделей спільної опіки в країнах ЄС та США й зіставленні підходів до сімейної медіації, роботи органів опіки (підрозділи 1.2, 1.3). Системно-структурний метод застосований у розробленні класифікацій батьківських обов'язків, видів перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, позовів, груп доказів, системному аналізі комплексного характеру сімейних спорів і визначенні взаємозв'язку матеріальних та процесуальних норм (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2). Логіко-юридичний метод використаний у формулюванні правових висновків, обґрунтуванні потреби в змінах до конкретних статей законів, визначені причинно-наслідкових зв'язків щодо порушення батьківських прав і наслідків для дитини (підрозділи 1.1, 2.3, 3.1, 3.2) Метод узагальнення судової практики застосований у процесі здійснення аналізу актуальної судової практики, що допомогло у виявленні типових проблем у застосуванні заходів забезпечення позову, оцінюванні доказів, проблематиці у виконанні судових рішень, визначенні тенденцій і помилок судів першої інстанції (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Соціально-правовий метод використаних у оцінці впливу воєнного стану, переміщення населення, залучення одного з батьків, що проживає окремо від дитини, до завдань щодо захисту Батьківщини на реалізацію батьківських прав, соціальних і емоційних наслідків перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини та поведінкових і психологічних аспектів взаємин батьків і дітей (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1, 3.2). Психологічний (міждисциплінарний) метод застосований для обґрунтування значень психологічних висновків під час здійснення цивільного судочинства, виявлення ефектів маніпуляції дитиною та виявлення причин явищ батьківського відчуження, а також для оцінювання психоемоційних наслідків перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1). Метод юридичного прямого контент-аналізу нормативних документів і висновків органів опіки використаний для виявлення проблем упередженості, формального підходу органів опіки до заходів щодо захисту

батьківських прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини, аналізу змісту висновків психологів, державних виконавців (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.2). Прогностичний і моделювальний методи застосовані під час формулювання пропозицій щодо змін і доповнень до законодавства, моделювання нових процедур, що забезпечать належний захист як батьківських прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини, так і самої дитини, як на стадії ухвалення судового рішення, так і в процесі його виконання та прогнозування наслідків запровадження процедури сімейної медіації (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в здійсненні комплексного дослідження захисту в цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, та конкретизується в таких положеннях і висновках, що виносяться на захист:

вперше:

- класифіковано права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини: 1. За змістом (характером прав та інтересів): 1) особисті немайнові права; 2) майнові права. 2. За сферою участі у житті дитини: 1) права у сфері виховання; 2) права у сфері освіти; 3) права у сфері охорони здоров'я; 4) права у сфері розвитку та дозвілля. 3. За юридичною природою: 1) суб'єктивні сімейні права; 2) законні інтереси;

- сформульовано комплексне визначення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини як умисних чи фактичних дій або бездіяльності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, що обмежують можливість іншого, що проживає окремо, реалізовувати свої батьківські права та виконувати обов'язки щодо виховання, розвитку й підтримання емоційного зв'язку з дитиною та здійснено їх наукову класифікацію за видами (виділено фізичні, психологічні та економічні перешкоди) для більш широкого розуміння протиправних дій і виявлення можливого домашнього насильства одним із батьків стосовно дитини;

- обґрунтовано необхідність підвищення імперативності правового регулювання шляхом заміни формулювання «не має права перешкоджати» на приписи «не чинити перешкод» та «сприяти реалізації прав» іншого з батьків, що

спрямовано на посилення механізму забезпечення та реалізації батьківських прав і виконання батьківських обов'язків;

- визначено можливість передання дитини для проживання тому з батьків, який проживає окремо від неї, у випадку ухилення іншого з батьків від виконання судового рішення щодо участі у вихованні дитини із запровадженням обов'язкового врахування психологічної готовності дитини, залученням профільних фахівців і забезпеченням поетапної адаптації до нових умов проживання;

- визначено режим зустрічей з дитиною у присутності одного з батьків як виключно тимчасовий адаптаційний захід, оскільки його тривалість провокує конфлікт лояльності у дитини та нівелює самостійний емоційний зв'язок з іншим із батьків, що обумовлює необхідність передачі функцій контролю у разі потреби нейтральним суб'єктам, таким як органи опіки і піклування.

удосконалено:

- поняття позову як процесуального юридичного факту, з яким пов'язується ініціювання цивільного судочинства, а також процесуального документу, що фіксує момент звернення особи до суду, однак не виступає самостійним доказом порушення матеріальних прав;

- форму участі сторін у засіданнях комісії з питань захисту прав дитини через відеозв'язок та впровадження гендерно збалансованого складу комісій з питань захисту прав дитини для запобігання потенційній упередженості шляхом внесення змін до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини;

- запровадження рекомендованої медіації в сімейних спорах;

- механізм виконання рішень у спорах щодо спілкування з дитиною, зокрема, застосування гнучкого підходу, що полягає в можливості зміни способу та порядку контакту й широкого використання дистанційних форм комунікації;

- механізм реалізації судового контролю за виконанням рішень у сімейних спорах, що дозволило кваліфікувати положення ст. 453-1 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) не лише як право, а як дієвий обов'язок суду втручатися у процес виконання задля дотримання найкращих інтересів дитини.

дістали подальшого розвитку:

- класифікація позовних вимог, предметом яких є захист прав батьків, які проживають окремо від дитини: 1) за обсягом реалізації батьківських прав; 2) за протиправним обмеженням батьківських прав; 3) за завданими наслідками протиправного обмеження батьківських прав;

- систематизація основних груп доказів у справах, пов'язаних із здійсненням батьківських прав за їхнім спрямуванням (функціональним призначенням у доказуванні): 1) докази здатності батьків виконувати немайнові обов'язки щодо виховання дитини; 2) докази забезпечення належних матеріально-побутових умов; 3) докази виконання (не виконання) батьківських обов'язків щодо утримання дитини; 4) докази наявності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини; 5) докази, що підтверджують негативні наслідки створення перешкод; 6) рекомендаційні докази щодо вирішення спору в найкращих інтересах дитини;

- доцільність переходу від моделі одноразового виконання рішення до моделі тривалого, динамічного супроводу, яка передбачає поетапне відновлення емоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо, регулярний моніторинг, коригування режиму контактів і міждисциплінарну взаємодію за участю суду, виконавців, органів опіки, психологів та медіаторів;

- положення, що перешкоди в здійсненні батьківських прав можуть наближатися за своїми проявами до домашнього насильства, хоча й мають відмінну правову природу;

- обґрунтування необхідності застосування механізму розшуку відповідача по справах, що стосуються прав та інтересів дітей.

Практичне значення отриманих результатів у:

– науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних і практичних питань щодо процесуального порядку розгляду справ, пов'язаних із захистом батьківських прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини, у цивільному судочинстві (акт впровадження Державного податкового університету від 10.09.2025 року);

– нормотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства, зокрема підготовки проєктів законів про внесення змін до чинного сімейного законодавства та цивільного процесуального законодавства України, Закону України (далі ЗУ) «Про виконавче провадження», Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини з метою попередження сімейних правопорушень, порушень прав дітей і вдосконалення процесуального порядку розгляду справ, пов'язаних із захистом батьківських прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини;

– правозастосовній діяльності – під час розгляду судами цивільних справ щодо розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та її вихованні, визначення способу участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини та спілкуванні з нею, про відшкодування моральної та майнової шкоди для вироблення єдиних стандартів судової практики; підвищення якості й ефективності резолютивних частин судових рішень; удосконалення роботи державних виконавців та органів опіки і піклування (довідка Північного міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги № К-1897/108/1389 від 21 серпня 2025 року);

– освітньому процесі – під час викладання та в процесі розробки методичного забезпечення навчальних дисциплін «Сімейне право України», «Актуальні проблеми сімейного права», «Цивільне процесуальне право України», «Виконавче провадження».

Апробація матеріалів дисертації. Результати цього дослідження були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми приватного права» (м. Ірпінь, 29 жовтня 2024 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки» на тему «Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 3 квітня 2025 р.), IX Міжнародній науковій конференції «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації» (м. Вінниця, 23 травня 2025 р.), IV Міжнародній науковій конференції «Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності» (м. Київ, 30 травня 2025 р.), на

засіданні Всеукраїнського науково-практичного круглого столу «Захист прав людини в умовах воєнного стану» (м. Ірпінь, 8 жовтня 2025 р.).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з яких основного тексту 202 сторінки, список використаних джерел налічує 241 джерело та становить 30 сторінок.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменування на 30 сторінках) і 3 додатків на 6 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 201 сторінка.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОДНОГО ІЗ БАТЬКІВ, ЩО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ

1.1. Права та інтереси одного із батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства

Загальновідомо, що в Україні реєструється значна кількість звернень і заяв із розірвання шлюбу. Наша країна, за даними World of Statistics, займає п’яте місце в світовому рейтингу за кількістю розлучень [1]. Відповідно, значна кількість судових справ із сімейних правовідносин стосуються розлучень, вирішення спорів майнового характеру, призначення аліментів, визначення місця проживання дітей, однак найболючішою та особливо вразливою категорією є спори щодо участі батьків у спілкуванні та вихованні дитини. Згідно із аналітичними даними української компанії, що надає доступ до державних даних з основних публічних реєстрів для громадян та бізнесу – опендатабот (opendatabot.ua), у першому півріччі 2025 року українці розірвали щонайменше 38,7 тис. шлюбів у судах [2].

Як відомо, похідними процесами після розірвання шлюбу можна назвати визначення місця проживання дитини з одним із батьків, поділ майна, участь одного із батьків, що проживає окремо від дитини, у вихованні, стягнення аліментів на утримання дитини. Звісно, це окремі процеси й окремі предмети позову, але єдине, що може їх об’єднувати, це – конфлікт між сторонами. Зокрема, і в питаннях виховання дитини та доступу до неї з метою реалізації своїх батьківських прав того із батьків, що проживає окремо.

Саме під час окремого проживання батьків зазвичай загострюються питання щодо ролі й участі кожного з них у вихованні дитини, а після визначення проживання дитини з одним із батьків права та обов’язки батьків уже не можуть бути рівними в їх практичній реалізації.

Також нині існує зовнішній чинник, як-от введення воєнного стану на території України [3], який має негативний вплив на конфлікт між сторонами. Окремо потрібно

визначити ситуацію, яка складається після розлучення, зокрема і під впливом зовнішніх чинників, а саме значна кількість батьків проживає в різних містах, за кордоном або задіяна до заходів, потрібних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із військовою агресією російської федерації проти України. Тому, як наслідок, діти можуть проживати з одним із батьків на значній відстані від іншого з батьків.

Зазначимо, що ця тематика є невід'ємною частиною інституту сімейних правовідносин загалом. Проблематика щодо захисту сімейних прав та інтересів формується під впливом розвитку суспільства в нашій державі та зміною поколінь.

Л. В. Грицишина, досліджуючи питання припинення шлюбу, в сімейному праві запропонувала «під інститутом припинення шлюбу розуміти сукупність правових норм, які регулюють відносини щодо підстав та форм припинення шлюбу, правових наслідків припинення шлюбу, порядку здійснення особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків батьків і дітей на етапі розгляду та вирішення питання припинення шлюбу» [4, с. 23]. Тобто похідними правовими наслідками розірвання шлюбу є реалізація батьківських прав та обов'язків уже в межах окремого проживання батьків паралельно з визначенням місця проживання дитини з одним із них.

Якщо провести порівняння в історичному контексті з радянським кодексом про шлюб та сім'ю [5], останній не усував проблем, пов'язаних із гендерною нерівністю, акцент був на інтереси держави й виховання в дусі комунізму. Зокрема, встановлення місця проживання дитини з матір'ю було гарантовано радянським законодавством. Встановлення місця проживання дітей з матір'ю також зумовлено застосуванням презумпції на користь матері щодо визначення проживання дитини, яка закріплена в декларації прав дитини, ухваленої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, принцип 6: «…малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю» [6].

Відповідно до цього й з'явилося правило пріоритету одного з батьків над іншим, що діти в обов'язковому порядку залишаються проживати з матір'ю. Враховуючи перехід до демократичного устрою, в нормах сімейного законодавства

України закріплена рівність прав, але правило щодо визначення проживання дитини укорінилося в суспільстві. Створення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні, яке мало осуд комуністичного суспільства, відійшло в минуле, але повний перехід суспільних сімейних правовідносин щодо участі у вихованні дітей після розлучення до демократичного устрою так і не відбувся, що стало поштовхом до численних судових справ, де найбільш слабкою стороною є дитина.

Ситуація щодо недопущення дискримінаційного підходу стосовно визначення місця проживання дитини змінилася в певній мірі під впливом практики ЄСПЛ. Також у рішенні Конституційного суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 чітко зазначено, що «…рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина» [7].

Прямим позитивним аспектом є відхід від гендерної дискримінації з питань визначення місця проживання. У судовій практиці часто трапляються рішення про визначення проживання дитини з батьком, наприклад рішення Шевченківського районного суду міста Полтави у справі № 643/7509/21 свідчить про гендерний баланс у схожих справах [8].

Відтак сім’я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою, це закріплено в Основному Законі – Конституції України (ст. 51). А згідно із ч. 6 ст. 92 пряма норма Основного Закону вказує, що виключно законами України визначаються материнство, батьківство [9].

Основним нормативно-правовим актом, що регулює батьківські права та обов’язки, є Сімейний Кодекс України (далі СК України) [10], в якому закріплений принцип рівності батьківських прав та обов’язків. Зокрема, немайнові права й обов’язки батьків зазначені в главі 13 СК України.

У ст. 141 СК України закріплено, що мати, батько мають рівні права та обов’язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони в шлюбі між собою;

розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини [10]. Цей принцип рівності прав знайшов своє відображення і в Законі України (далі ЗУ) «Про охорону дитинства», а саме в ст. 11 зазначено, що батько й мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини [11]. Водночас батьки, як зазначено в ч. 1 ст. 151 СК України, мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини [10].

Право батьків на виховання дитини забезпечується системою державного контролю, що встановлена законодавством України (ч. 1 ст. 152 СК України) [10].

Ст. 153 СК України закріплено, що мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом (ст. 153 СК України). У ст. 155 СК України зазначено, що здійснення батьками своїх прав і виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності (ст. 155 СК України). Право батьків на визначення місця проживання дитини регулюється ст. 160 СК України [10].

Отже, можна визначити батьківські права, які закріплені в законодавстві України, а саме: право на виховання дитини, право на спілкування з дитиною, право на визначення місця проживання дитини, право батьків щодо захисту дитини тощо.

Обов'язки батьків з виховання дітей закріплені в ст. 150 СК України, зокрема:

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток.

3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.

4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [10].

Зобов'язання на одного із батьків, хто проживає окремо від дитини, брати участь у її вихованні та право на особисте спілкування з нею покладено відповідно до ч. 2 ст. 157 СК України [10]. Окрім того ст. 15 ЗУ «Про охорону дитинства» батьків, які проживають окремо від дитини, зобов'язано брати участь у її вихованні [11]. Згідно із ч. 2 ст. 285 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [12] батьки мають право на інформацію про стан здоров'я дитини, однак зазначена норма надає право звернення до закладів охорони здоров'я.

Однак, у разі спорів між батьками про участь у вихованні дитини право на отримання інформації одним з батьків, що проживає окремо у одного з батьків, що проживає разом з дитиною про стан здоров'я і місце перебування дитини не гарантується законом та не є обтяжливим зобов'язанням. В підтвердження даного факту свідчить правова позиція ВС, де зазначено, що зобов'язання одного з батьків, що разом з дитиною повідомляти одного з батьків, що проживає окремо від дитини про факти захворювання й лікування дитини, про від'їзд (обставини й напрямок) дитини за межі міста більше ніж на два дні не є діянням, спрямованим на обмеження волевиявлення особи, і входить до поняття надання інформації про дитину, що є складником контакту з дитиною. Водночас повідомлення одному з батьків, що не проживає разом з дитиною про важливі факти із життя дитини не можна розцінювати як обтяжливе зобов'язання [13].

Слід вказати, що в нормах сімейного законодавства не закріплено зобов'язання для одного із батьків, що проживає разом із дитиною, та право одного із батьків, що проживає окремо, отримувати інформацію про фактичну або довготривалу зміну проживання дитини й інформацію про стан її здоров'я, про факти з життя дитини, зокрема через повідомлення. Тому зазначаємо, що внаслідок окремого проживання один із батьків, що проживає окремо від дитини не завжди може володіти цією інформацією, особливо в разі наявності конфлікту, неприязних відносин чи штучно створених одним із батьків, що проживає разом із дитиною перешкод у реалізації батьківських прав одного із батьків, що проживає окремо від дитини, що впливає на

емоційних зв’язок між одним з батьків і дитиною.

Враховуючи вищевикладене постає низка важливих теоретичних і практичних питань щодо ефективної реалізації батьківських прав одним із батьків, хто проживає окремо від дитини. Зокрема, потребує з’ясування механізм забезпечення участі такого з батьків у контролі за станом здоров’я дитини, ухваленні рішень щодо медичного втручання, організації профілактичних оглядів і лікування. Не менш актуальною є проблема підтримання регулярного контакту та організації зустрічей у випадках, коли один з батьків, що проживає разом з дитиною не повідомляє про тривалі виїзди дитини за межі постійного місця проживання чи перебування, що фактично унеможливлює реалізацію встановленого порядку спілкування. Окремим чинником також є участь одного з батьків, що проживає окремо в певних подіях, зокрема спортивні змагання, дитячі та шкільні заходи. Зазначимо, що комунікація вихователів, вчителів, тренерів здійснюється в більшій мірі з одним з батьків, що проживає разом з дитиною. Усі зазначені аспекти свідчать про необхідність удосконалення правових механізмів, спрямованих на реальне забезпечення рівності батьків у процесі виховання дітей та захист їх найкращих інтересів.

Слід додатково наголосити щодо проблематики визначення вікових особливостей дитини в нормах матеріального права. Зокрема погодитись з І. М. Жаровською, яка у своїх дослідженнях вказує про відсутність чіткого розмежування між спільними категоріями, що стосується сфери неповнолітніх, з-поміж них, наприклад, «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку» та, власне, саме поняття «неповнолітні». Вчена також зазначає, що часто ставиться знак «рівності» між цими поняттями, хоча, безумовно, це неправильно [14, с.54].

У вітчизняному сімейному законодавстві закріплений загальний принцип рівності прав і обов’язків батьків. Варто зазначити, що немайнові права й обов’язки батьків набуваються після народження дитини незалежно від того, чи сторони перебувають у шлюбі. Звісно, якщо батько дитини, вказаний в актовому записі про народження дитини. Відтак немайнові батьківські права є суб’єктивними правами. Носіями батьківських прав є виключно мати і батько дитини.

Після судового або договірного визначення місця проживання дитини з одним

із батьків фактичний обсяг та зміст реалізації їхніх батьківських прав і виконання обов'язків неминуче зазнають диференціації. Водночас, незважаючи на загальний принцип рівності прав батьків дитини, закріплений в нормах сімейного законодавства, фактичний розподіл батьківських прав після розлучення виглядає дещо по-іншому. У практичній площині відбувається розмежування функцій, один із батьків, з ким проживає дитина, здійснює щоденний догляд, безпосередньо забезпечує умови для її фізичного, психічного та морального розвитку, організовує освітній процес і побут. Один із батьків, який проживає окремо від дитини, як правило, реалізує свої права та обов'язки переважно шляхом участі у вихованні через встановлені форми спілкування, особисті зустрічі, дистанційні контакти, а також шляхом матеріального забезпечення, сплати аліментів, додаткових витрат на дитину. Такий чинник і породжує значний обсяг судових спорів, особливо після початку окремого проживання, оскільки вже неможливо рівноцінно реалізувати батьківські права та виконувати батьківські обов'язки.

Таким чином, визначення місця проживання дитини об'єктивно зумовлює функціональну асиметрію в здійсненні батьківських прав та обов'язків, що має враховуватися як у правозастосовній діяльності, так і при подальшому вдосконаленні сімейного законодавства.

Досліджуючи особисті немайнові права батьків і дітей у законодавстві та правовій доктрині України, В. Д. Комісаренко дійшла висновку, що особисті немайнові права батьків і дітей носять універсальний характер і з позицій публічно-правового регулювання належать до основних прав людини. Також наголошено, що немайнові права становлять певну органічну сукупність (групуються навколо певних благ) [15, с. 17].

О. М. Оніщук, досліджуючи поняття та особливості батьківських прав, висловила думку, що ключовим у розумінні батьківських прав є той факт, що здійснення батьками батьківських прав є одночасно і їхнім обов'язком [16].

Також Ю. С. Размєтаєва вказує на зв'язок «право – обов'язок», що передбачає наявність двох елементів, рівнозначних у тому сенсі, що вони не можуть існувати один без одного [17, с. 27].

О. В. Резвова, вивчаючи права та обов'язки батьків щодо виховання дітей у сімейному праві України, надала класифікацію обов'язків батьків з виховання дитини за характером їхнього змісту: 1) обов'язки-зобов'язання, які полягають у: а) вихованні дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; б) піклуванні про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток; в) забезпеченні здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, підготовки її до самостійного життя; г) повазі до дитини; 2) обов'язки-заборони: а) обов'язок не здійснювати будь-які види експлуатації своєї дитини; б) обов'язок не застосовувати фізичні покарання дитини; в) обов'язок не використовувати інші види покарань, які принижують людську гідність дитини. Науковицею вказано, що права батьків з виховання дитини (визначення місця проживання малолітньої дитини, спілкуванню з нею того з батьків, хто проживає окремо від дитини) належать до спеціальних видів прав [18, с. 22, 23].

Водночас, як зазначено в науковій літературі, «…характерною ознакою особистих немайнових прав та обов'язків батьків і дітей є те, що деякі з них одночасно є їхніми суб'єктивними сімейними обов'язками» [19, с. 288, 289].

Відтак, до батьківських прав, які закріплені в сімейному законодавстві України, належать: право на виховання, право на спілкування, право на захист дитини [ст. 151, 153, 154]. До батьківських обов'язків закріплених в сімейному законодавстві України належать зобов'язання щодо виховання дитини, зобов'язання піклуватися про здоров'я та безпечні умови, зобов'язання забезпечити дитині здобуття повної загальної середньої освіти.

Після розірвання шлюбу обсяг та характер реалізації батьківських прав і виконання обов'язків зазнають істотної трансформації, що зумовлено зміною сімейного середовища, способу життя дитини та фактичного розподілу виховних функцій між батьками. У цьому контексті доцільним є формування науково обґрунтованої класифікації батьківських обов'язків у період після розірвання шлюбу або припинення так званих цивільних шлюбних відносин без реєстрації шлюбу, яка дозволяє виявити особливості їх реалізації залежно від місця проживання дитини. Наукова новизна пропонованого підходу полягає у виокремленні двох груп

обов’язків, що мають чітко диференційований характер та відображають сучасні потреби правозастосовної практики.

До обов’язків одного з батьків, який проживає з дитиною пропонується віднести: обов’язок не чинити перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні одному з батьків, що проживає окремо від дитини, обов’язок своєчасно інформувати одного з батьків, що проживає окремо про стан здоров’я дитини, результати медичних оглядів, необхідність лікування або медичного втручання; обов’язок надавати інформацію про важливі події у житті дитини, що мають значення для її морального, емоційного чи соціального розвитку; обов’язок повідомляти про зміну місця проживання дитини або її тимчасове переміщення на тривалий період, що може впливати на можливість реалізації встановленого рішенням суду, органом опіки і піклування чи згідно умов договору про участь у вихованні дитини, порядку спілкування.

До обов’язків одного з батьків, що проживає окремо від дитини належать: активна участь у вихованні дитини, обов’язок безпосередньої або опосередкованої участі у важливих подіях у житті дитини, спрямована на підтримку її емоційного та соціального розвитку, обов’язок здійснювати із другим із батьків спільний контроль за станом здоров’я дитини, медичним обслуговуванням та навчанням.

Важливо наголосити, що ефективна реалізація як першої, так і другої групи обов’язків можлива виключно за умови відсутності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини.

Порівнюючи суб’єктивне право та законний інтерес, О. В. Малєнко наголосив, що вони є окремими категоріями, зокрема з різними правовими дозволами. Суб’єктивне право є таким дозволом, який покладає на іншого суб’єкта чи суб’єктів юридичний обов’язок діяти в певний спосіб, натомість законний інтерес не передбачає виконання іншими суб’єктами юридично відповідних дій, а відображає законне (легітимне) прагнення свого носія до того блага, що не заборонене законом. І суб’єктивне право, і законний інтерес являють собою можливість, яка дає змогу суб’єкту користуватися певним соціальним благом з відмінністю в тому, що законний інтерес не передбачає встановлення чітких меж дозволеної поведінки для суб’єкта,

що є сутнісною властивістю суб'єктивного права. Науковець вказує, що до змісту законного інтересу не входять такі можливості, як поводити себе в певний спосіб і вимагати від інших осіб відповідної поведінки, які є визначальними для суб'єктивного права. Тому категорія «законний інтерес» є еластичною. [20, с. 69]

С. М. Ходак під час дослідження на тему «Категорія інтересу в сімейному праві» запропонувала авторський підхід щодо переліку ознак охоронюваного законом інтересу в сімейному праві, а саме: 1) регламентуються сімейно-правовими нормами з можливою фіксацією в неписаному праві; 2) за своєю природою є правовими дозволами; 3) спонукають до виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин; 4) належать суб'єкту сімейного права і не можуть існувати окремо; 5) є самостійним об'єктом правової охорони нормами сімейного права; 6) інтереси виникають не лише між членами сім'ї, але й між іншими суб'єктами сімейного права; 7) спільність майнових інтересів суб'єктів сімейного права; 8) добровільна реалізація. Також вчена наголосила, що ознаки охоронюваного законом інтересу в сімейному праві належать суб'єкту сімейного права (в цьому випадку батькам дитини) і не можуть існувати окремо й існують самостійно об'єктом правової охорони нормами сімейного права [21, с. 119].

Тому, фактично визначаючи місце проживання з одним із батьків, закріпляється факт збільшення обсягів батьківських обов'язків і водночас збільшується батьківський контроль, який уже розподілений непропорційно між батьками й дає змогу впливати на думку дитини. Тому наявність переважного контролю дитини одним із батьків є однією із складових, що впливає на створення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, які створюються одному із батьків, що проживає окремо від дитини.

Відтак можна констатувати, що принцип рівності батьківських прав і обов'язків, який має відображення у вітчизняному законодавстві, набувається від початку народження дитини, але після розлучення батьків способи реалізації батьківських прав і обов'язків різні. Фактично рівними вони вже не можуть бути. Тобто залучення до виховання дитини одного із батьків, що проживає разом із дитиною, більше за часовою шкалою. Контроль за дитиною має позитивне значення

у вихованні дитини, але й стає зручним знаряддям маніпуляції та впливу в разі особистого конфлікту між батьками. До контролю одним із батьків вільного часу дитини входить контроль за спілкуванням з особами, пов'язаними з нею кровним спорідненням, та батьківський контроль сучасних гаджетів. Міжособистісний конфлікт хоча й не повинен перешкоджати реалізації батьківських прав, але загальновідомо, що це не відповідає дійсності в реальному житті. Про це свідчить численна судова практика [22, с. 8].

Слід зазначити, що у законодавстві не розкрито зміст і поняття перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. У нормах СК України лише зазначено, що «…той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини» (ч. 3 ст. 157 СК України «Вирішення батьками питань щодо виховання дитини») [10]. У ст. 159 СК України «Вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини», а саме ч. 1 закріплено право одного із батьків, що проживає окремо, звертатися до суду внаслідок створення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні одним із батьків, що проживає разом з дитиною, у спілкуванні з дитиною та в її вихованні [10].

У нормах сімейного законодавства перешкоди в здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини зазначені як загальне поняття. Щодо практичної складової, можуть бути комплексом та мати фізичні, економічні чи психологічні чинники. Також факт перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування й участь у вихованні дитини безпосередньо порушує права та інтереси дитини. Тому потрібно проаналізувати права дитини відповідно до норм матеріального права.

Ст. 15 ЗУ «Про охорону дитинства» визначено, що дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів, до якого можна віднести як і спілкування з дитиною, так і зустрічі. Також ст. 16 «Про охорону дитинства» закріплено право дитини на контакт із батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних

державах. Крім того, щодо перешкод у спілкуванні з дитиною в цих обставинах, статтею визначено, що «…батьки, інші члени сім'ї та родичі, зокрема ті, які проживають у різних державах, не повинні перешкоджати одне одному реалізувати право дитини на контакт з ними» [11].

Окремої уваги варті положення Конвенції про права дитини (далі КПД). Ст. 7 КПД передбачено, що кожна дитина має право знати своїх батьків і право на їхнє піклування. У ст. 9 КПД визначено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини й прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини. Відповідно до норм ст. 18 КПД визначено принцип загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання й розвиток дитини, а також встановлено, що найкращі інтереси дитини є предметом їхнього основного піклування [23].

Аналізуючи як положення КПД, так і питання інтересів дитини, Н. В. Волкова вказала, що хоча найкращі інтереси дитини завжди мають бути вирішальним критерієм, однак це не означає, що інтереси батьків дитини не повинні враховуватися. Щодо деталізації принципу найкращих інтересів дитини, вчена пояснила, що розуміння змісту цього принципу постійно розвивається та змінюється й залежить від багатьох чинників, наприклад цінностей окремо взятого суспільства щодо дітей, особливостей кожної дитини: її віку, зрілості, стану здоров'я, потреб, здібностей тощо. Також під час здійснення аналізу юридичної літератури науковиця зазначила, що через відсутність точного визначення терміна «найкращі інтереси дитини» означена концепція врахування принципу найкращих інтересів дитини неодноразово піддавалася критиці як незрозуміла й невизначена, як якийсь суб'єктивний стандарт, схильний до безкінечної кількості трактувань [24, с.36, 38].

На нашу думку, до найкращих інтересів дитини слід відносити сукупність її немайнових і майнових інтересів. До немайнових інтересів належать, зокрема, збереження сталого контакту з обома батьками, забезпечення належної батьківської турботи та права дитини на вільне висловлення власної думки. Майнові інтереси охоплюють створення належних житлово-побутових умов для проживання дитини, а

також забезпечення можливостей для її всебічного розвитку, зокрема відвідування закладів дозвілля.

Тобто встановлення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування й участь у вихованні дитини є свідомою дією, спрямованою на обмеження прав як одного із батьків, що проживає окремо від дитини, так і прав самої дитини. Додатково обмежується можливість одним із батьків, що проживає разом, реалізовувати інтерес дитини щодо обох батьків унаслідок встановлення перешкод.

Також, враховуючи принцип найкращих інтересів дитини, можна стверджувати, що факт перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини позбавляє саму дитину контакту з одним із батьків, тобто нівелює інтерес і право на контакт.

Тому варто констатувати, що, на жаль, поняття інтересів самої дитини не закріплене в сімейному законодавстві України та їхній перелік не визначений відповідно до віку, а є лише загальним поняттям, яке застосовують суди чи компетентні органи.

До прикладу слід погодитися з А. А. Катренко, яка аналізуючи законодавчі акти зарубіжних країн, дійшла висновку, що зміст, який вкладає законодавець у поняття інтересу, не є однаковим. Науковиця зазначає, що на відміну від України в деяких зарубіжних країнах на законодавчому рівні закріплені різні інтереси суб’єктів цивільних правовідносин. Для прикладу зазначено, що в Португалії нараховується більше ніж 10 видів інтересів (інтереси споживача, батьків, осіб похилого віку, приватні інтереси тощо). Та відповідно ст. 49 Конституції Португалії, особи можуть подавати в органи державної влади заяви з вимогами про захист своїх інтересів, що охороняються законом. У підсумку А. А. Катренко вказала, що такий значний спектр закріплених інтересів та їхнє широке трактування призводить до звуження статусу й зазначення такої правової категорії, як охоронюваний законом інтерес, а також ускладнює реалізацію потреб суб’єктів цивільного права. Також вчена наголосила, що категорія охоронюваного законом інтересу в цивільному праві як України, так і інших зарубіжних країн повинна використовуватися в специфічному для цивільно-правової матерії аспекті з урахуванням юридичного значення категорії інтересу,

основних засад цивільного права, але на підставі істотної загальнонаукової категорії інтересу. Саме така позиція дає підставу для розробки визначень юридично значущих інтересів, які можна застосувати для окремих інститутів права [25, с. 103, 104, 105].

Так, наприклад, для батьків, які є військовослужбовцями або особами, задіяними до заходів, потрібних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України [26], чи не єдиним способом контакту з дитиною є спілкування за допомогою телефонного або аудіо- чи відеозв'язку. У цьому випадку встановлення перешкод у спілкуванні з дитиною наносить і моральну шкоду, враховуючи тимчасове чи постійне перебування одного із батьків у районах бойових дій.

Також вразливою категорією вважаються особи з інвалідністю або особи з інвалідністю внаслідок війни, які в результаті обставин, тривалих порушень фізичного здоров'я не матимуть змогу постійних зустрічей з дитиною, особливо якщо проживають на значній відстані та можуть у будь-який час опинитися в лікувальних закладах, тому для цієї категорії громадян основним способом підтримання контакту з дитиною є саме спілкування. Відтак, враховуючи цю проблематику, ВС зауважено, що військова агресія росії проти України, воєнний стан і пов'язані з ним обмеження об'єктивно впливають на обсяг і способи спілкування не лише позивача із дитиною, а й багатьох інших батьків з їхніми дітьми, які також вимушено, внаслідок війни, опинилися за межами України. У цій ситуації обов'язок обох батьків полягає в тому, щоб підтримати дитину, мінімізувати психологічний тиск на неї, пов'язаний із сімейними конфліктами, налагодити комунікацію та співпрацювати в інтересах дитини [27, с. 22].

Таким чином слід запропонувати наступну класифікацію прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини:

1. За змістом (характером прав та інтересів): 1) особисті немайнові права: право на спілкування з дитиною; право брати участь у вихованні; право отримувати інформацію про дитину (навчання, здоров'я тощо); право впливати на вирішення важливих питань життя дитини; 2) майнові права та обов'язки: обов'язок утримувати дитину (аліменти); право брати участь у визначенні способу використання коштів на

дитину; участь у додаткових витратах на дитину.

2. За сферою участі у житті дитини: 1) права у сфері виховання: участь у моральному, культурному, релігійному вихованні; 2) права у сфері освіти: участь у виборі навчального закладу; отримання інформації про успішність; 3) права у сфері охорони здоров'я: доступ до медичної інформації; участь у прийнятті рішень щодо лікування; 4) права у сфері розвитку та дозвілля: організація відпочинку; підтримання емоційного зв'язку.

3. За юридичною природою: 1) суб'єктивні сімейні права: прямо передбачені законом можливості поведінки батька або матері; 2) законні інтереси: інтерес у підтриманні сімейного зв'язку з дитиною; інтерес у впливі на її розвиток; інтерес у збереженні батьківського авторитету.

Розвиток технічного прогресу сприяв появі нових можливостей для спілкування, зокрема за допомогою відеозв'язку, різних месенджерів, що мінімізує відчуття відстані, але в контексті порушення батьківських прав породив і нові види перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. Зокрема, один із батьків, що проживає з дитиною, може контролювати засоби зв'язку дитини в разі їхньої наявності (залежить від віку) та, відповідно, є можливість встановлення на мобільний телефон програми батьківського контролю або блокування мобільного номеру одного із батьків, що проживає окремо. У разі відсутності телефону в дитини, один із батьків, що проживає разом, не зобов'язаний надавати власний пристрій дитині для спілкування (лише за бажанням), адже це буде прямим втручання в його особисті права. Отже, контроль за спілкуванням дитини здійснює виключно один із батьків, що проживає разом, крім часу перебування дитини в закладах дошкільної освіти чи закладах для здобуття середньої освіти. Загалом це проблема не нова, але гостро відчувається під час воєнного стану, враховуючи індивідуальні особливості, як-от перебування одного із батьків за кордоном або в районах бойових дій. Тому з метою забезпечення балансу батьківських прав потрібно робити ефективні висновки, не втручаючись у права одного із батьків, що проживає разом.

Численна судова практика дає підстави стверджувати, що норми матеріального

права не завжди зазнають належної трансформації під впливом технічного прогресу та цифровізації щодо суспільних відносин. Зокрема, поява і широке впровадження новітніх засобів комунікації (відеозв'язок, різноманітні інтернет-месенджери, активне користування мережею «Інтернет») істотно змінюють характер і форму підтримання сімейних зв'язків, мінімізуючи фізичне відчуття відстані між родичами. Це особливо виразно виявляється в умовах воєнного стану, коли значна кількість батьків і дітей вимушено проживають на значній відстані один від одного, зокрема в різних регіонах України чи за її межами. У таких умовах традиційні підходи до правового регулювання сімейних відносин, зокрема щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків із виховання й утримання дитини, потребують переосмислення та адаптації з урахуванням можливостей дистанційної взаємодії, забезпечення належного рівня спілкування та підтримки емоційного зв'язку між батьками й дітьми незалежно від їхнього фактичного місця проживання.

Загальновідомо, що після розірвання шлюбу й визначення місця проживання дитини одним із батьків, у разі конфлікту часто має місце створення негативного образу одного із батьків, що проживає окремо від дитини, через розмови з дитиною. Створення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини є виключно наслідком конфлікту між батьками після розірвання шлюбу або у разі роздільного проживання, а дитина інколи стає засобом маніпуляції в тому числі, щоб завдати моральних страждань одному з батьків, що проживає окремо від дитини.

З огляду на це вважаємо за необхідне чітко визначити поняття перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. Під перешкодами у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини доцільно розуміти будь-які умисні або фактичні дії (бездіяльність) одного з батьків, з яким проживає дитина, що спричиняють обмеження можливості одного з батьків, що окремо, реалізовувати свої батьківські права та виконувати обов'язки щодо виховання, розвитку й підтримання емоційного зв'язку з дитиною. Такі дії також порушують право самої дитини на регулярний, повноцінний і безперешкодний контакт з обома батьками, що є складовою її найкращих інтересів. Тому для

системного аналізу доцільно запропонувати наступну класифікацію перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини:

фізичні перешкоди – пряме унеможливлення зустрічей або контактів з одним із батьків, що проживає окремо від дитини, зокрема шляхом недопущення дитини до визначених графіком побачень, обмеження її пересування, вилучення засобів зв'язку чи блокування доступу до них. Такі дії мають найбільш очевидний характер та створюють фактичний бар'єр для спілкування;

психологічні перешкоди – формування у дитини негативного ставлення до одного з батьків, що проживає окремо через систематичне приниження, дискредитацію, маніпуляції, нав'язування перекручених уявлень або створення псевдоавторитету «іншої» особи. Подібні впливи можуть спричинити глибокі емоційні та поведінкові зміни, зокрема появу стійкого небажання спілкуватися з батьком чи матір'ю, який проживає окремо;

економічні перешкоди – використання матеріальних стимулів або обмежень, як засобу впливу на дитину з метою формування негативного ставлення до одного з батьків, що проживає окремо. Це може проявлятися в умисному вилученні речей, іграшок або інших предметів, що асоціюються з окремо проживаючим батьком, умовному «заохоченні» або «покаранні» дитини матеріальними благами, спрямованому на її емоційне дистанціювання від одного з батьків, що проживає окремо.

Запропоноване визначення та класифікація дозволяють комплексно охарактеризувати різні форми протиправного чи небажаного втручання у реалізацію батьківських прав і забезпечують підґрунтя для подальшого удосконалення законодавства та практики захисту прав дитини й рівності батьків у сімейних відносинах.

Доцільно зазначити, що факт фізичних, психологічних та економічних перешкод в реалізації батьківських прав на виховання та спілкування, які також є безпосереднім впливом на поведінку дитини, межують з домашнім насильством. Відтак для порівняння, відповідно ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено наступні форми домашнього насильства:

економічне насильство, психологічне насильство, фізичне насильство [28]. Тому, як бачимо перешкоди в реалізації батьківських прав на виховання та спілкування можуть переходити в домашнє насильство щодо дитини.

За вищевказані дії по здійсненню домашнього насильства, передбачена адміністративна відповідальність згідно з чинним законодавством, зокрема за ст. 173-2 вчинення домашнього насильства Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), «тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого» [29]. Але питання доказовості залежать від показів дитини, яка після прибуття групи реагування патрульної поліції може швидко змінити думку під загальними обставинами та страхом залишитися одній без піклування одного із батьків, що проживає разом. Тому виникає питання, як довести такий вид домашнього насильства.

Однак можна припустити, що виклик наряду Національної поліції України одним із батьків, що проживає разом з дитиною, з повідомленням про домашнє насильство без подальшого доведення може бути й засобом для встановлення фізичних перешкод до дитини одним із батьків, що проживає разом, та тиском на одного із батьків, що проживає окремо, щоб припинити його спроби з відновлення контакту з дитиною в порядку самозахисту своїх батьківських прав (до ухвалення рішення органу опіки й піклування чи рішення суду), тобто зустріч з дитиною може бути зірвана. У разі спроби зустрічі з дитиною, тобто дій самозахисту батьківських прав, повідомлення про домашнє насильство з боку одного із батьків, що проживає разом, має значний моральний ефект, припиняє реалізацію батьківських прав і вже фактично створює фізичні перешкоди щодо контакту з дитиною та наділяє статусом кривдника одного із батьків, що проживає окремо. Відповідно, така дія має й незворотній психологічний вплив і на саму дитину. Варто зазначити, що перевірка судом чи органом опіки й піклування факту домашнього насильства займає певний

час, тому за цей період, доки триватиме розгляд справ про домашнє насильство відповідними органами, зустрічі чи контакт з дитиною припиняються.

Отже, перешкоджання одному з батьків у здійсненні його батьківського права на спілкування з дитиною та участь у її вихованні має комплексний правовий характер і тягне за собою неоднозначні наслідки. Такі дії не лише порушують гарантоване сімейним законодавством суб'єктивне право батьків на виховання дитини, але й фактично позбавляють їх можливості належним чином виконувати покладений на них законом обов'язок щодо виховання, розвитку та захисту інтересів дитини. У результаті створюється ситуація, за якої формально збережений правовий статус батьків нівелюється через неможливість реалізації виховної функції в повному обсязі, що, своєю чергою, негативно впливає як на емоційний зв'язок між одним з батьків та дитиною, так і на формування її особистості. Таким чином, перешкоди у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини слід розглядати не лише як порушення прав та обов'язків батьків, а й як фактор, що ставить під загрозу забезпечення найкращих інтересів дитини та ефективну реалізацію принципу рівності батьківських прав і обов'язків.

З урахуванням положень ч. 3 ст. 157 СК України, відповідно до яких той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, що проживає окремо у спілкуванні з дитиною та участі у її вихованні [10], можна дійти висновку, що належне виконання цього припису здатне істотно мінімізувати випадки створення перешкод і, відповідно, сприяти реальному утвердженню принципу рівності батьківських прав на практиці. Проте сформована судова практика свідчить, що чинне нормативне формулювання має декларативний характер і не завжди забезпечує ефективний механізм відповідальності та примусу до належної поведінки.

Тому у зв'язку з цим доцільним видається перегляд змісту ч. 3 ст. 157 СК України з метою підвищення її імперативності та практичної дієвості. Пропонується законодавчо закріпити обов'язок одного з батьків, з ким проживає дитина, не лише утримуватися від перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, а й активно сприяти реалізації прав одного з батьків, що проживає окремо на спілкування та участь у вихованні. Зокрема, пропонується така

редакція норми: «Той із батьків, з ким проживає дитина, зобов'язаний не чинити перешкод тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні та вихованні дитини, а також сприяти реалізації цих прав, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини».

Запропонована зміна спрямована на посилення імперативності законодавчої вимоги, усунення прогалин, що дозволяють недобросовісну поведінку одного з батьків, забезпечення більш ефективного механізму захисту батьківських прав та закріплення на практиці принципу рівності батьків у вихованні дитини. Таке формулювання може стати підґрунтям для подальшого вдосконалення судової практики та сприятиме забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Щодо оперативного вирішення спорів щодо перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини В. В. Надьон, аналізуючи судову практику та норми матеріального права щодо цього предмета захисту, в комплексі наголосила, що судові справи на предмет встановлення прав дитини на спілкування з одним із батьків повинні проводитися оперативно, оскільки втрачений час може мати наслідки для їхніх стосунків. Зазвичай щодо невиконання рішень, якими було встановлено графік спілкування та які не виконуються впродовж тривалого часу, виникає проблема поступового віддалення дитини від одного із батьків, що проживає окремо [30, с. 55].

Знову ж таки посилаючись на судову практику, ВС викладено наступну позицію: «Створювані одним із батьків для іншого протягом тривалого часу перешкоди у вихованні дитини та спілкуванні з нею мають наслідком руйнування зв'язків із сім'єю, до якої належить як батько, так і мати дитини, а отже, в такому разі поведінка того із батьків, хто створює перешкоди, суперечить сімейним цінностям та не відповідає найкращому забезпеченню інтересів дитини» [31].

Додатково потрібно наголосити, що формування ставлення дитини до одного із батьків, що проживає окремо, відбувається загалом під впливом одного із батьків, що проживає разом, завдяки чиннику спільного проживання. Наслідки встановлених перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини одному із батьків, що проживає окремо, особливо після розлучення, мають

педагогічну та психологічну складову насамперед і для дітей.

І. М. Руденко, досліджуючи цю проблематику, вказала, що «…життєдіяльність дитини молодшого шкільного віку, яка пережила розлучення батьків, – це система взаємодій дитини зі світом після розлучення та її психічна діяльність як результат відображення події розпаду сім'ї». Вчена наголосила, що «…функціонування життєдіяльності молодшого школяра протікає на суспільно-діяльнісному та індивідуально-психічному рівнях. Надалі суспільно-діяльнісний рівень містить у собі соціальну ситуацію розвитку, що представлена такими сферами взаємовідносин, як неповна сім'я (взаємини між членами неповної родини) та школа (дружні стосунки з однокласниками); навчальну та позашкільну діяльність. Індивідуально-психічний рівень охоплює психологічні особливості особистості дитини молодшого шкільного віку, які детерміновані подією розлучення батьків». [32, с. 16].

Вивчаючи девіантну поведінку дітей, що виникає внаслідок розлучення батьків, Н. Ю. Максимова вказала, що така поведінка має об'єктивні психологічні причини і є більш закономірністю, ніж винятком. Умовою подолання кризи розлучення та поступової адаптації дитини до нової життєвої ситуації є правильна поведінка батьків. Науковицею зауважено, що здатність колишнього подружжя взяти на себе рівнозначну відповідальність як за розлучення, так і за подальше своє функціонування як батьків нині зустрічається досить рідко. Це пояснюється тим, що негативні емоційні переживання заважають дорослим зрозуміти дитину. У разі стихійного, тобто неконтрольованого, перебігу подій батьки роблять багато помилок. Щоб позбутися цієї стихійності та допомогти налагодити нормальне функціонування розлученої сім'ї, потрібна допомога психолога [33, с. 103, 104].

Тому можна дійти висновку, що дітям з неповних сімей властиві значна емоційна тривога, невпевненість у собі та відсутність твердої підтримки. Ці факти вказують на те, що дитина потребує уваги одного із батьків, що проживає окремо. Натомість унаслідок розриву психоемоційного зв'язку, який є результатом створення перешкод одним із батьків, що проживає разом з дитиною, педагогічні та психологічні наслідки для дитини після розлучення посилюються.

Враховуючи зв'язок дитини з одним із батьків, що проживає окремо,

останній(я), зважаючи на емпатійну батьківську складову, переживає емоційні страждання внаслідок перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. Оскільки конфлікт між батьками після розлучення часто переходить у правове поле та має численні психологічні наслідки, насамперед для дітей та одного із батьків, що проживає окремо, постає питання ефективності вирішення ситуації за допомогою наявних правових методів, враховуючи гарантування державою суб'єктивних батьківських прав.

І. С. Тімуш, О. М. Братіца, досліджуючи поняття «захист особистих немайнових прав батьків як учасників сімейних правовідносин», зазначають, що захист особистих немайнових прав та законних інтересів учасників сімейних правовідносин і судові рішення вирішують юридичну ситуацію, але не завжди припиняють особистісний конфлікт [34, с. 29].

Додатково потрібно враховувати правову позицію ВС: «У справах, які мають тривалий судовий розгляд, сприяння відновленню відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з батьком чи матір'ю має переважати над намаганням одного з батьків обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей з іншим» [35], яка прямо вказує на недопустимість розриву психоемоційного зв'язку між одним із батьків, що проживає окремо, з дитиною внаслідок перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини.

Водночас слід наголосити на правових механізмах, які мають так звану каральну функцію та можуть призвести до втручання безпосередньо в права дитини та спричинити негативні емоційні наслідки, як для батьків так і для дитини. В положеннях ч. 4 ст. 159 СК України зазначено: «У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для проживання з ним» [10], що є заходом примусу. Відповідно вказаних положень у разі систематичного ухилення від виконання судового рішення тим із батьків, з ким проживає дитина, можливим є передання дитини для проживання з іншим з батьків. Однак слід наголосити про необхідність удосконалення цієї норми з огляду на сучасні підходи до захисту найкращих інтересів дитини. Формальне застосування зазначеного положення може

призвести до ситуацій, коли різка зміна місця проживання дитини, без належного перехідного періоду та психологічної адаптації, спричиняє значні негативні наслідки для її емоційного стану, психологічної стабільності та соціального розвитку. Дитина, яка тривалий час перебувала у сталому побутовому середовищі та формувала емоційний зв'язок із тим із батьків, з ким проживала, може зазнати стресу, почуття втрати, зниження рівня безпеки, що суперечить принципу пріоритетності її благополуччя.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у формулюванні концептуальної необхідності щодо переорієнтації змісту частини 4 статті 159 СК України з карального механізму впливу на недобросовісного з батьків на механізм, спрямований насамперед на охорону інтересів дитини. Пропонується розглянути можливість законодавчої зміни зазначеної норми шляхом закріплення обов'язкової оцінки рівня психологічної готовності дитини до зміни місця проживання з врахуванням її емоційної прив'язаності, віку, соціального оточення, з залучення психолога або фахівця з сімейної медіації до прийняття та виконання такого рішення та врахування сформованої моделі життя та передбачення поетапної адаптації дитини до можливого нового місця проживання, зокрема через поступове збільшення часу перебування з іншим з батьків. Відтак, пропонується наступна редакція частини 4 статті 159 СК України: «У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для проживання з ним за умови поетапної адаптації дитини до нового середовища проживання». Таким чином, модернізація норми має ґрунтуватися на поєднанні дисциплінарного характеру заходу із пріоритетом захисту психоемоційного добробуту та стану дитини.

Механізм поетапної адаптації має передбачити супровід дитячого психолога та фахівця служби у справах дітей. Одночасно з цим мають бути створені відповідні житлово-побутові умови для проживання дитини, а саме окрема спеціально обладнана дитяча кімната та наявність освітніх закладів, закладів дитячого дозвілля у місці проживання. Також поетапна адаптація повинна відбуватися за рахунок поступового збільшення зустрічей з одним з батьків, якому передана для проживання

дитина, збільшення часу онлайн спілкування, а вже потім можливість залишення дитини на ночівлю в новому для неї житловому приміщенні. Тому у разі ухвалення відповідного судового рішення, механізм поетапної адаптації має бути повністю деталізований в резолютивній частині із залученням до виконання рішення територіального органу опіки і піклування.

Отже, захист прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, є комплексною правовою проблемою, що потребує системного підходу до вдосконалення сімейного законодавства з урахуванням сучасних викликів, таких як запровадження воєнного стану та сучасна цифровізація. Ключовим фактором розвитку правового регулювання інституту сімейних правовідносин щодо забезпечення батьківських прав на спілкування та виховання дітей є забезпечення реального, а не формального принципу рівності батьків при пріоритеті найкращих інтересів дитини.

1.2. Форми й способи захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини

Предметом захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, є комплекс батьківських прав, зокрема на участь у вихованні дитини, спілкуванні з нею та участь у її житті. Тому варто піддати детальному аналізу наявні форми та способи захисту вказаних прав та інтересів.

Як зазначено в юридичній літературі, захист прав та інтересів учасників сімейних відносин – це фактичні та юридичні дії учасника сімейних правовідносин, спрямовані на захист своїх прав і інтересів або на захист прав та інтересів інших осіб, здійснені на підставі закону з дотриманням вимог допустимості, розумності й справедливості, спрямовані з вимогою до зобов’язаної особи; а також діяльність судових, адміністративних та інших уповноважених законом органів, посадових осіб, які, відповідно до закону, уповноважені вирішувати сімейні спори чи здійснювати іншу діяльність, спрямовану на попередження й припинення порушень прав учасників сімейних відносин, усунення перешкод у здійсненні суб’єктивних сімейних

прав; відновлення порушених сімейних прав особи, яка звернулася за захистом [36, с. 499, 500].

Нерідко поняття способів захисту сімейних прав та інтересів поєднують з поняттям сімейно-правової відповідальності, хоча ці поняття є суміжними.

Р. О. Гаврик під час дослідження поняття та правової природи способів захисту сімейних прав та інтересів підкреслив, що способи захисту сімейних прав та інтересів – це визначені сімейним законодавством або сімейним договором заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється вплив на учасників сімейних відносин, які застосовуються органами або особами, спеціально уповноваженими законодавством на їхнє застосування або самими учасниками сімейних відносин щодо себе або інших учасників, і спрямовані на поновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного сімейного права, врахування сімейного інтересу учасника сімейних відносин. Також ученим надана характеристика правової природи способу захисту сімейного права та інтересу й полягає в тому, що: 1) можливість його застосування відповідним юрисдикційним суб'єктом або учасником сімейних відносин повинна бути передбачена сімейним законодавством або сімейним договором; 2) являє собою сукупність дій, які повинні бути вчинені відповідно до ухваленого акта правозастосування або фактично вчиняються особою в порядку самозахисту; 3) впливає на порушене, невизнане або оспорюване сімейне право чи неврахований сімейний інтерес, поновлює або враховує сімейне право, сімейний інтерес; 4) об'єктом захисту є будь-яке сімейне право чи інтерес, які порушені, невизнані, оспорені або невраховані; 5) може бути застосований в інтересах іншого учасника сімейних відносин у разі, якщо сімейним законодавством це допускається [37, с. 137, 138].

Відтак у нормах матеріального права, а саме в ст. 18 СК України, закріплений перелік способів захисту сімейних прав та інтересів, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін, а саме: 1) встановлення правовідношення; 2) примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку; 3) припинення правовідношення, а також визнання його недійсним, скасування; 4) припинення дій, які порушують сімейні права; 5) відновлення правовідношення, яке існувало до

порушення права; 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором; 7) зміна правовідношення; 8) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [10].

Також у ч. 2 ст. 16 ЦК України «Захист цивільних прав та інтересів судом» визначені способи захисту цивільних прав та інтересів, зокрема: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [12].Також суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Ч. 3 цієї статті закріплено право на відмову в захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2 – 5 ст. 13 ЦК України судом [12]. Зокрема, відповідно до вказаної статті встановлено межі здійснення цивільних прав: 1) цивільні права особа здійснює в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства; 2) під час здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині; 3) не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; 4) під час здійснення цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства; 5) не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція; 6) у разі недодержання особою під час здійснення своїх прав вимог, які встановлені ч. 2 – 5 цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом

[12].

С. М. Ходак у своєму дослідженні дійшла висновку, що способами захисту сімейних інтересів існують юридичні заходи, за допомогою яких відбувається відновлення порушених інтересів. Порівнюючи з терміном сімейно-правової відповідальності, вчена наголосила, що спосіб захисту сімейних прав та інтересів є ширшим за обсягом[38, с. 169].

Встановлення правовідношення відбувається після народження дитини через здобуття батьками дитини батьківських прав та обов'язків. Тобто в разі порушення одним із батьків, що проживає разом з дитиною за рахунок встановлення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини іншого із батьків, що проживає окремо від дитини застосовується спосіб захисту через визначення графіку участі одного із батьків у вихованні дитини та зобов'язання з усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини.

Отже, вказані формулювання належать переважно до двох способів захисту, закріплених у СК України, щодо цього предмета спору, а саме: припинення дій, які порушують сімейні права, та відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права.

Знову ж таки І. О. Єфремова, досліджуючи заходи сімейно-правової відповідальності як способи захисту сімейних прав, вказала, що спосіб захисту сімейних прав та інтересів – це визначений законом чи договором примусовий захід (дія або утримання від дії, яка порушує права учасників сімейних правовідносин) або такий, що не визначений ними, але відповідає характеру правопорушення та забезпечує ефективний захист порушеного сімейного права чи інтересу, за допомогою якого здійснюється визнання, відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних сімейних прав та інтересів, або таких, щодо яких виникла загроза їх порушення, та здійснюється вплив на правопорушника. Також вчена наголосила, що заходи відповідальності в сімейному праві є одним із різновидів способів захисту сімейних прав та інтересів, але за своїм обсягом способи захисту сімейних прав та інтересів є значно ширшими за заходи відповідальності [39, с. 24].

Відшкодуванням моральної шкоди як спосіб захисту застосовується у випадках, коли один із батьків, що проживає окремо, зазнав фізичних чи моральних страждань у разі порушення його суб'єктивних батьківських прав.

У такому разі такий спосіб захисту може застосовуватися вже після встановлення наслідків перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування й участь у вихованні дитини та мати відповідні докази як і в судовому порядку, так і на підставі невиконання умов належно завіреного договору про участь у вихованні дитини.

У нормах матеріального права закріплено право на стягнення моральної шкоди, як способу захисту, зокрема в другому абзаці ч. 4 ст. 157 СК України визначено: «Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків» [10]. У ч. 2 ст. 158 СК України зазначено, що «…рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому із батьків, хто проживає окремо від дитини» [10]. У ч. 5 ст. 159 СК України визначено: «Особа, яка ухиляється від виконання рішення суду, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому із батьків, хто проживає окремо від дитини» [10].

Відповідно, норми щодо застосування цього способу захисту відображені й у ЦК України, зокрема у ст. 23 «Відшкодування моральної шкоди» закріплено право особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. В ч. 2 цієї ст. визначено перелік, у чому полягає моральна шкода, а саме: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. В ч. 3 цієї статті вказано, якщо інше не встановлено законом, моральна шкода відшкодовується

грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб [12]. В ч. 4 цієї статті визначено, що моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. А в ч. 5 зазначено, що моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом [12].

Р. А. Лідовець, аналізуючи окремі аспекти відшкодування моральної шкоди, наголосив, що «…з огляду на положення ст. 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди загалом як способу захисту суб'єктивного цивільного права компенсація моральної шкоди повинна відбуватися в будь-якому випадку її спричинення – право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства» [40, с. 21].

Досліджуючи поняття моральної шкоди, В. Б. Бойко вказав, що «…поняття відшкодування моральної шкоди є досить складним і багатоаспектним, що зумовлює труднощі в його чіткому визначенні та кваліфікації». Науковець зауважив, що в цивільному праві України досі відсутнє законодавче визначення моральної шкоди, що створює неоднозначність у правозастосовній практиці. Відсутність чітких критеріїв оцінювання моральної шкоди призводить до суб'єктивізму та неоднакового підходу судів під час вирішення спорів про її відшкодування. Вчений запропонував потребу в розробленні та закріпленні на законодавчому рівні «методики визначення розміру компенсації моральної шкоди з урахуванням обставин справи та ступеня вини заподіювача» [41, с. 101].

Такий спосіб захисту батьківських прав та інтересів може застосовуватися до представників органів опіки й піклування в разі ухилення їх від здійснення дій, зокрема неналежного реагування на заяви одного із батьків, що проживає окремо від дитини, у разі звернення для встановлення графіка участі одного із батьків у вихованні дитини в порядку ч. 1 ст. 158 СК України [10].

Зокрема, в ст. 56 Конституції України закріплено, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи

бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх повноважень [9].

Щодо визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, варто зазначити, що найпоширенішою практикою із застосування цього способу захисту є оскарження рішень, дій, бездіяльності органів опіки й піклування. У контексті захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, до протиправних рішень можна віднести рішення органів опіки й піклування із суттєвим порушенням пропорційності часу проведення з дитиною, визначеним у графіку участі у вихованні дитини, одним із батьків.

Так, відповідно до ст. 4 ЗУ «Про звернення громадян» до рішень, дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, належать такі у сфері управлінської діяльності, внаслідок яких: порушено права й законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина будь-які обов’язки або його незаконно притягнуто до відповідальності [42].

Визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади відбувається в адміністративному порядку через подання скарги до вищого органу. Ця норма закріплена в ст. 16 ЗУ «Про звернення громадян», зокрема скарга на дії чи рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об’єднання громадян, медіа, посадової особи подається в порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, що не позбавляє громадянина права звернутися до суду відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з ухваленим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду [42].

Визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади з подальшим зобов’язанням вчинити певні дії або утриматися від них здійснюється в порядку адміністративного судочинства, таке право закріплено в ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема ч. 1 вказаної статті закріплено, що

кожна особа може звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їхній захист через: 1) визнання протиправним і нечинним нормативно-правового акта чи окремих його положень; 2) визнання протиправним і скасування індивідуального акта чи окремих його положень; 3) визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; 4) визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії; 5) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 6) ухвалення судом одного з рішень, зазначених у пунктах 1–4 цієї частини, та стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень коштів на відшкодування шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, дією або бездіяльністю [43].

Негативним моментом визнання протиправними дій чи бездіяльності є витрата часу на цей процес. Тобто на практиці це лише задоволення певних емоцій, а не спосіб захисту в цій ситуації. Іншим наслідком витрати часу є втрата психоемоційного зв'язку. Відповідно, орган опіки й піклування, ігноруючи звернення чи постановляючи дискримінаційні рішення, завідомо знаючи наслідки фактичного розриву або ж не вчиняючи дії, покладені законом щодо захисту прав і обов'язків одного із батьків, що проживає окремо, ймовірно діє всупереч закону.

Цей висновок можна підкріпити й судовою практикою, а саме аналізом справи Дніпровського районного суду м. Києва № 640/33177/20 про визнання протиправним діянь суб'єктів владних повноважень, зокрема щодо контролю виконання рішення органу опіки й піклування та нереагування на вчинення адміністративного правопорушення, за яке передбачена відповідальність. Але оскільки органом опіки й піклування в рамках досліджуваних правовідносин не ухвалювалося будь-яких рішень, які б впливали на права та інтереси позивача, суд відмовив одному із батьків, що проживає окремо від дитини [44]. Аналогічну відмову позивач отримав і в суді апеляційної інстанції [45].

Р. О. Гавріком унаслідок аналізу юридичної літератури й досліджень проблеми класифікації способів захисту сімейний прав та інтересів у сімейно-правовій доктрині

запропоновано таку класифікацію способів захисту сімейних прав та інтересів: залежно від виду прав, що захищаються: загальні (універсальні) способи захисту, що можуть бути застосовані для захисту будь-яких сімейних прав та інтересів; спеціальні способи захисту, які можуть бути застосовані для захисту окремих прав батьків і дітей; залежно від цільової спрямованості: превентивно-присікальні, які спрямовані на запобігання порушенню та його припинення, оспорення, невизнання особистого немайнового права чи реальної загрози вказаних дій; відновлювальні способи захисту, тобто ті з них, які спрямовані на відновлення порушеного права; залежно від характеру завдань (за результатом, на який розраховано застосування способів захисту): способи превентивного характеру; матеріально-правові способи захисту цивільних прав – дії суб'єктів матеріально-правових відносин, спрямовані на захист порушених цивільних прав; процесуальні способи захисту – дії юрисдикційних органів, спрямовані на захист порушених або оспорюваних цивільних прав; залежно від порядку захисту: способи захисту, застосовувані спочатку в адміністративному порядку, а тільки потім – у судовому; способи захисту, застосовувані тільки в судовому порядку; залежно від суб'єктного складу правопорушення: способи захисту прав подружжя (колишнього подружжя); способи захисту прав дітей; за правовими наслідками та функціональною спрямованістю: заходи сімейно-правового захисту; заходи сімейно-правової відповідальності [46, с. 131].

Л. В. Красицькою запропоновано дещо іншу класифікацію способів захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, а саме: 1) залежно від виду прав, що захищаються, вони поділяються на: а) загальні (універсальні) способи захисту (можуть бути застосовані для захисту будь-яких особистих та майнових прав батьків і дітей); б) спеціальні способи захисту (можуть бути застосовані для захисту окремих прав батьків і дітей); 2) залежно від результату, на який розраховано застосування способів захисту, або від правових наслідків їхнього застосування вони поділяються на: а) способи захисту, спрямовані на встановлення (визнання) або зміну (припинення) сімейних прав батьків і дітей; б) способи захисту, спрямовані на присікання порушень сімейних прав батьків і дітей або запобігання їм; в) способи захисту, спрямовані на відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди

та компенсацію інших негативних наслідків, завданих порушенням права; 3) за правовими наслідками та функціональною спрямованістю вони поділяються на: а) заходи сімейно-правового захисту; б) заходи сімейно-правової відповідальності [47, с. 293].

Щодо ефективності застосування способів захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, варто зазначити, що, враховуючи факти відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права, через затвердження графіку участі одного із батьків, що проживає окремо, такий спосіб захисту відновлює права й інтереси, але не усуває наслідки. Відновлення правовідношення відбудеться вже з наслідком у формі послаблення або розриву психоемоційного зв'язку з дитиною. Припинення дій, які порушують права, відбувається за рахунок усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. У разі покладання обов'язків не чинити перешкоди у здійсненні батьківських прав, як способу захисту, а саме примусового виконання добровільно невиконаного обов'язку буде найбільш ефективним, тому що матиме більш сталий вплив на відшкодування моральної шкоди.

Так, наприклад, С. М. Ходак розглядає концепцію превентивного захисту інтересу, за якою захисту підлягає не лише інтерес, що порушений, але й інтерес, який під час захисту ще непорушений, з метою попередження порушення. Також вченою запропоновано зміни в ч. 2 ст. 18 СК України про застереження щодо можливості захисту сімейних прав та інтересів іншими способами, що не заборонені законом [48, с. 154, 155].

Водночас потрібно дослідити форми захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, в процесуальному аспекті. За загальним правилом форми захисту сімейних прав та інтересів поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні. Відповідно, і мають свої особливості щодо застосування способів захисту. Найбільш поширенішою формою захисту прав та інтересів одного із батьків є юрисдикційна форма.

Юрисдикційну форму захисту вказаних прав можна поділити на такі складові: судова форма захисту, захист прав та інтересів у нотаріальному порядку (мається на

увазі посвідчення договору про участь у вихованні дитини), захист прав та інтересів у адміністративному порядку (звернення до органів опіки й піклування).

І. Л. Сердечна запропонувала виділити в межах юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів судову й позасудову форми захисту сімейних прав та інтересів. Науковиця зазначила, що сутність судового захисту полягає в можливості особи звернутися за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права до суду. Під позасудовою формою захисту слід вважати можливість особи звернутися до інших, крім суду, компетентних органів для захисту свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права. Відповідно до СК України такими органами є орган опіки й піклування або нотаріус у разі засвідчення договору про участі у вихованні дитини, який буде мати захисну функцію [49, с. 173].

Захист прав та інтересів з досліджуваних правовідносин у адміністративному порядку здійснюється переважно через органи опіки й піклування.

Згідно з ч. 1 ст. 56 ЦК України органами опіки та піклування є районні, районні в містах Київ та Севастополь державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад [12]. Ч. 2 ст. 56 ЦК України врегульовано, що права та обов'язки органів, на які покладено здійснення опіки та піклування, щодо забезпечення прав та інтересів фізичних осіб, які потребують опіки та піклування, встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами, зокрема СК України та постановою Кабінету Міністрів України (далі КМУ) від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» [12]. Ч. 1 ст. 19 СК України передбачено, що особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Також ст. 158 СК України закріплена участь органу опіки й піклування у вирішенні спору щодо участі у вихованні дитини того із батьків, хто проживає окремо від неї [10].

Процедура та порядок вирішення спорів між батьками з визначення місця проживання дитини й вирішення спорів щодо участі одного із батьків у вихованні дитини та визначення способів такої участі розглядається відповідно до «Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини», затвердженого постановою

КМУ від 24 вересня 2008 р. № 866. Зокрема, в ч. 2 ст. 4 визначено, що комісія з питань захисту прав дитини розглядає питання щодо вирішення спорів між батьками з визначення місця проживання дитини та вирішення спорів щодо участі одного із батьків у вихованні дитини та визначення способів такої участі. Ст. 8 цього положення закріплено, що до участі в засіданнях комісії обов'язково запрошуються повнолітні особи, стосовно яких ухвалюється рішення або складається висновок органу опіки та піклування. Ці особи повинні бути в належний спосіб повідомлені про час і місце проведення засідання. У разі неявки таких осіб на засідання та неповідомлення про поважні причини відсутності рішення або висновок можуть бути ухвалені без їхньої участі на наступному засіданні комісії, про час і місце проведення якого такі особи мають бути попередженні письмово [50].

Зазначимо, що у практичній діяльності звернення до органу опіки та піклування фактично зумовлює залучення служби у справах дітей, яка як структурний підрозділ виконавчого комітету, здійснює основний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей.

Також варто погодитись із С. Л. Савицькою, яка зазначила, що звернення до органу опіки й піклування призводить до того, що безпосередньо всю роботу здійснює служба у справах дітей як структурний підрозділ державної адміністрації, на який покладено обов'язок захищати права й інтереси дитини. Це пояснюється тим, що працівники служби у справах дітей за своєю професійною діяльністю найбільше наближені до питань захисту прав дитини, мають відповідну фахову підготовку та досвід роботи з дітьми, можуть залучати інших фахівців для вирішення спірних питань (педагогів, психологів, юристів тощо). Визначення органу опіки та піклування як державної адміністрації районного та/або обласного рівнів, на думку вченої, не є конкретним. [51, с. 21].

Зауважимо, що згідно з п. 27 ст. 4 Примірних положень про службу в справах дітей, затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 № 518, до завдань служби в справах дітей належить збір матеріалів, підготовка письмових висновків органів опіки та піклування для подання до суду або проєктів рішень органу опіки й піклування щодо розв'язання спорів між батьками стосовно

прізвища, імені, місця проживання дитини, участі у вихованні дитини того із батьків, хто проживає окремо від неї [52].

Здійснення контролю, координації за діяльністю служб у справах дітей виконавчих комітетів територіальних громад, надання їм практичної й методичної допомоги відповідно до ст. 4 Типового положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого Постановою КМУ від 30 серпня 2007 р. № 1068, здійснює служба у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації [53]. Тобто, звернення щодо встановлення участі у вихованні дитини одного із батьків, що проживає окремо, фактично розглядається представниками служб у справах дітей за дорученням голів органів опіки й піклування. Скарги на рішення відповідних служб можуть подавати до вищестоящого органу в адміністративному порядку.

Відтак проблемним питанням є можливість прибуття на засідання такої комісії одного із батьків, що проживає окремо, у випадках військової служби чи участі в інших заходах, пов'язаних із захистом Батьківщини. Також слід наголосити на відсутності в положенні про комісію з питань захисту прав дитини норми про можливість проведення засідання комісії за допомогою відеозв'язку. Вказана проблематика стосується й одного із батьків, що проживає разом із дитиною за кордоном, тобто неможливість прибуття на засідання комісії у цьому випадку. Тому в умовах дії воєнного стану в Україні, масового залучення громадян до оборонних заходів з захисту Батьківщини та виїзду значної кількості сімей з дітьми за кордон, забезпечення особистої присутності учасників (батьків) на засіданнях комісії з питань захисту прав дитини стає об'єктивно ускладненим. Це стосується, зокрема, розгляду питань щодо визначення графіка участі одного з батьків, що проживає окремо у вихованні дитини чи позбавлення батьківських прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини відповідно до «Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини», затвердженого постановою КМУ від 24 вересня 2008 р. № 866. У зв'язку з цим доцільним видається нормативне врегулювання можливості дистанційної участі у засіданнях комісії. Зокрема, пропонується доповнити пункт 5

Типового положення новим абзацом такого змісту: «Комісія має право проводити засідання із використанням засобів відеозв'язку».

Також актуальним є питання дискримінації за гендерною ознакою щодо складу комісії. Упередженим може бути відношення членів комісії, якщо її більшість або вся комісія буде з осіб однієї статі, до одного із батьків, що проживає окремо, який буде протилежної статі. У таких обставинах можливий відступ від принципу безсторонності на відміну від суддів, які складають присягу. З метою запобігання будь-яким проявам дискримінації та забезпечення дотримання принципу об'єктивності (безсторонності) під час формування комісій з питань захисту прав дитини, що ухвалюють висновки щодо участі одного з батьків, що проживає окремо у вихованні дитини, доцільним є нормативне закріплення гендерно збалансованого складу таких комісій. Тому пропонується доповнити пункт 7 Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини новим абзацом та викласти в наступній редакції: «Формування складу комісії відбувається пропорційно за ознакою статі, забезпечуючи рівне представництво жінок і чоловіків серед її членів».

Контроль за виконанням цього рішення органу опіки і піклування покладається на посадових осіб органів виконавчої влади місцевого самоврядування.

За невиконання рішення органу опіки й піклування передбачена адміністративна відповідальність відповідно до ч. 5 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП): «Невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від дитини, зумовлює накладення штрафу від ста до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Також ст. 255 КУпАП органам опіки й піклування надано право складати протоколи про адміністративне правопорушення [54].

Згідно з Інструкцією з оформлення посадовими особами органів опіки та піклування матеріалів адміністративного правопорушення, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України від 06.08.2019 № 1201, уповноважена посадова особа складає протокол у разі невиконання рішення органу опіки та піклування щодо визначення способів участі у вихованні дитини та спілкування з нею

того із батьків, хто проживає окремо від дитини, зокрема вчинене повторно впродовж року після накладення адміністративного стягнення [55].

Стосовно неможливості практичної реалізації вищевказаних норм матеріального права свідчить судова практика. За результатами аналізу справи № 752/6123/21 Голосіївського районного суду у місті Києві про притягнення до адміністративної відповідальності [56], протоколи про адміністративне правопорушення за невиконання рішення органу опіки й піклування успішно оскаржуються поданими заявами дітей під час судових процесів, що явно написані під впливом одного із батьків, що проживає разом. Це також свідчить про необізнаність представників органу опіки й піклування з порядком складання протоколів та аналізом постанови Київського апеляційного суду в цій справі [57], де апеляційну скаргу повернуто одному із батьків, що проживає окремо. Тобто ухилення від виконання рішення органу опіки й піклування, можливо, нині є нормою, оскільки способів ухилення безліч.

Додатково особливо гостро стоїть питання невиконання рішень органів опіки та піклування у випадках, коли фактичне проживання дитини змінюється вже після винесення рішень органом опіки й піклування, як зазначено з роз'яснення щодо дій органу опіки та піклування у разі невиконання рішення про способи участі у вихованні дитини одного із батьків, хто проживає окремо від дитини, яке викладене на офіційному вебсайті омбудсмана України [58, с. 2]. Право на оскарження рішення органу опіки та піклування закріплено в ч. 2 ст. 79 ЦК України, рішення може бути оскаржене до відповідного органу, якому підпорядкований орган опіки й піклування, або до суду [12].

Досліджуючи питання особливостей застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки й піклування, Р. О. Гаврік вказав на існування двох форм захисту сімейних прав та інтересів батьків і дітей органами опіки й піклування: безпосередня участь у захисті сімейних прав та інтересів, коли орган опіки й піклування самостійно застосовує відповідні способи захисту, й опосередкована, коли орган опіки та піклування залучається до участі у вирішенні сімейного спору щодо виховання й утримання дитини в порядку ч. 5 ст. 19 СК України, однак

самостійно відповідні способи захисту не застосовує [59, с. 89]. Тому органи опіки і піклування грають ключову роль у вирішенні спорів між батьками.

Захист у нотаріальному порядку має також виключно захисну функцію. Відповідно до ч. 4 ст. 157 СК України батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав і виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини [10]. Також у порядку ч. 1 ст. 109 СК України договір про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, та про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей подається до суду разом із заявою про розірвання шлюбу за спільною згодою сторін [10]. Договір про участь у вихованні дитини укладається в разі взаємної згоди батьків. Відтак згідно із ст. 18 ЦК України нотаріус здійснює захист цивільних прав за рахунок вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених ЗУ «Про нотаріат» [12]. Договір укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, відповідно до ЗУ «Про нотаріат», через посвідчення права, а також фактів, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності [60].

Захист прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, в нотаріальному порядку як превентивний спосіб захисту має свої особливості, як-от можливе фактичне вирішення спору про участь у вихованні дитини та врахування складової щодо відшкодування моральної шкоди за невиконання умов договору, тому сам факт посвідчення договору в цьому разі може вплинути на поведінку сторін щодо вчинення протиправних дій. Знову ж таки захист прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, як і прав та інтересів дитини, можливий виключно за умов укладання договору між батьками.

Х. В. Майхут зауважила, що нотаріат як інститут громадянського суспільства покликаний створювати належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захищати їхні суб'єктивні права. Відтак він є одним із важливих чинників формування правової держави [61, с. 67]. Так, дійсно укладення договорів між батьками після розлучення повністю визначає між ними батьківські права й обов'язки та мінімізує конфлікти між ними в майбутньому.

Як зазначає Ю. В. Желіховська, «нотаріальна форма охорони регулює суспільні відносини, пов'язані із охороною суб'єктивного права особистості без допомоги судових органів. Цей інститут несудового захисту є охоронним інститутом, який має окреме нормативно-правове регулювання. Нотаріальна форма охорони наділена такими ознаками: відносною самостійністю, специфічністю способу правового регулювання» [62, с. 34]. Вчена вказує, що захист в нотаріальному порядку є окремою формою захисту.

Хоча й укладання договорів, яке має захисну функцію, є досить поширеною практикою, слід відмітити, що умови договорів не завжди виконуються або договори розриваються чи до них вносяться зміни в процесі цивільного судочинства. Судову форму захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, можна назвати найпоширенішою та найбільш ефективною, зокрема за наявності процедури контролю виконання судових рішень державою через державну виконавчу службу.

Відтак Г. В. Чурпіта дійшла висновку, що аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що законодавець надав суду більш широкі повноваження у сфері захисту сімейних прав порівняно із повноваженнями інших юрисдикційних органів [63, с. 46].

Згідно із ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання та кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [12]. Ст. 4 ЦПК України [64] закріплено право для звернення до суду за захистом своїх порушених прав, свобод чи законних інтересів, які визначені ст. 141, 150, 153, 155, 157 СК України. В ст. 159 СК України «Вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, що проживає окремо від дитини» закріплено: підстави звернення до суду за захистом батьківських прав на спілкування та виховання дитини, зокрема вчинення перешкод у вихованні та спілкуванні, ухилення від виконання рішення органу опіки та піклування [10], застосування судом способів захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, зокрема періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо, місце та час їхнього спілкування

в тому числі з можливим встановленням вимоги побачення з дитиною присутністю іншої особи, визначення особливостей та обставин, що мають істотне значення під час вирішення спору прямо, зокрема ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, стан психічного здоров'я одного із батьків, зловживання ним алкогольних напоїв або наркотичних засобів (ч. 2) [10] та особливості сімейно-правової відповідальності, а саме передачу дитини одному з батьків, що проживає окремо у разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина (ч. 4) [10], та зобов'язання відшкодувати матеріальну та моральну шкоду одного з батьків, що проживає разом з дитиною, який ухиляється від виконання рішення суду (ч. 5) [10].

Досліджуючи захист сімейних прав та інтересів за допомогою судової форми захисту, П. І. Салюк зазначив, що судовий захист є універсальною формою захисту сімейних прав та інтересів, яка характеризується тим, що вона здійснюється спеціальним державним органом – судом. Відбувається в передбаченій цивільним процесуальним законом формі через ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу та може бути виконане із можливістю застосування державного примусу. Може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулася до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності. Має виняткову компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин; поряд із національним рівнем судового захисту присутній і міжнародний [65, с. 159].

Хоча судова форма захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, має широкий спектр стосовно застосування всіх визначених законодавством способів захисту, але є й похідні наслідки. Основним наслідком є тривалий розгляд справ, зумовлений процесуальними особливостями. Цей чинник зумовлює послаблення психоемоційного зв'язку між одним із батьків і дитиною. Упродовж судових процесів не усуваються перешкоди в здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини й відсутній графік участі одного із батьків, що проживає окремо від дитини. Усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини й затвердження

графіка відбувається лише після ухвалення судового рішення та набрання ним законної сили. У разі тривалих судових процесів у апеляційній та касаційній інстанціях затрати часу ще триваліші.

Практична складова судової форми захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, полягає в розгляді справ: про усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, визначення способів у вихованні та спілкуванні з дитиною, порушення умов договору про участь у вихованні дитини, про відшкодування моральної шкоди.

До неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, можна віднести медіацію та самозахист.

Відтак право на самозахист як форми захисту закріплене в ст. 19 ЦК України: «Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Застосування особою способів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним принципам суспільства. Способи самозахисту повинні відповідати змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушено, а також наслідкам, які викликані таким порушенням» [12]. Стосовно норм СК України, самозахист визначений ст. 154, батьки мають право на самозахист своєї дитини, але в разі конфлікту між батьками чи створених перешкод одним із батьків, ця норма не застосовується, тому що має дію на третіх осіб [10].

І. В. Венедіктова визначила такі умови щодо застосування самозахисту сімейних прав: 1. Відсутність законодавчої заборони застосовувати відповідні засоби протидії; 2. Відсутність суперечності засобів протидії моральним засадам суспільства; 3. Відповідність способу самозахисту змісту права, що порушено; 4. Відповідність способу самозахисту характеру дій, якими порушено право й охоронюваний законом інтерес, та наслідкам, що спричинені цим правопорушенням; 5. Спрямованість на припинення цих правопорушень [66, с. 288].

Також сьогодні ефективна така неюридикційна форма захисту батьківських прав та інтересів, як медіація. Медіація є також позасудовою формою захисту. Основними принципами медіації є добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність і неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін

медіації згідно із ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про медіацію» [67]. Така форма захисту покликана залагоджувати основні причини спорів – конфлікт між батьками.

Л. Д. Романадзе, аналізуючи ЗУ «Про медіацію», зазначила про визначення ролі медіатора, який допомагає сторонам конфлікту здійснювати комунікацію, досягати порозуміння й проводити переговори. Водночас медіатор не надає сторонам рекомендацій щодо сутності конфлікту (спору) та сам не приймає жодних рішень стосовно нього. Єдині допустимі консультації та рекомендації медіатора можуть стосуватися суто процедури (порядку проведення) медіації й фіксування результатів. Ст. 10, 11 та 15 Закону визначають права, обов'язки та відповідальність медіатора [68, с. 845, 846].

Щодо процедури медіації, І. В. Чеховська зазначила, що медіація є ефективною, багатогранною та гнучкою процедурою, яка дає змогу сторонам досягти найбільш прийнятного для себе вирішення конфлікту. Пріоритетом медіації у вирішенні сімейних спорів існує саме примирення сторін або пошук найбільш оптимального та прийнятного рішення для кожної такої особи. Вчена, ґрунтуючись на проведених дослідженнях, запропонувала в ЦПК України закріпити обов'язкову попередню процедуру досудового врегулювання спору (медіації) під час вирішення сімейних спорів [69, с. 133].

Хоча позасудова процедура медіації й належить до неюрисдикційної форми захисту, але в підсумку має правовий продукт, а саме договір про участь у вихованні дитини, що посвідчується в нотаріальному порядку, а в разі відкритого судового провадження – мирову угоду.

О. В. Коротюк наголошує, що повноваження медіатора можуть здійснюватись нотаріусом поза межами нотаріальної діяльності та являють собою окремий різновид діяльності особи, що не пов'язані з виконанням повноважень нотаріуса. Отже, набуття нотаріусом правового статусу медіатора пов'язане з одержанням додаткових функцій, сумісних щодо функцій, які виконуються нотаріусом у межах нотаріальної діяльності (залишається його основним видом професійної діяльності). Під час виконання функцій медіатора особа не виконує професійні повноваження нотаріуса. Також науковиця зазначила, що такі ознаки й компоненти процедури медіації, як

незалежність, нейтральність і неупередженість медіатора, а також особливе місце медіації в суспільному житті як позасудової процедури врегулювання спорів змістовно не суперечать публічно правовому статусу нотаріуса, який діє від імені держави, але не виконує владних повноважень і не внесений до системи органів державної влади [70, с. 75, 73].

На практиці комбінація повноважень медіатора та нотаріуса мала б успіх у вирішенні спорів про участь у вихованні дитини як поєднання двох складових вирішення конфлікту й укладання правочину, що має захисну функцію двох батьків і виходить з інтересів дитини.

Н. М. Стефанишин, порівнюючи процедуру медіації з юрисдикційними формами захисту, вказав, що недоліком судового чи адміністративного порядку розгляду та вирішення сімейних спорів є те, що вони орієнтовані більше на забезпечення засобами державного примусу вимоги однієї зі сторін спору, ніж на повну ліквідацію конфлікту між суб'єктами сімейних правовідносин, унаслідок чого не забезпечується принцип зміцнення сім'ї. Використання медіації як самостійного способу врегулювання спорів є особливо цінним для сімейних спорів, оскільки принципово важливим є дотримання в майбутньому нормальних взаємовідносин між сторонами спору, особливо коли окремі питання стосуються забезпечення прав та інтересів дітей [71, с. 191, 192]. В практичній площині право на захист своїх прав та інтересів один із батьків, що проживає окремо, може реалізувати за допомогою декількох форм захисту, найчастіше може бути поєднання звернення до органів опіки й піклування та до суду, реалізація права на самозахист (зустрічі з дитиною у школі чи дитячому садочку) та звернення до суду.

Варто зазначити, що під час захисту прав та інтересів один із батьків, що проживає окремо від дитини, можуть застосовуватись майже всі форми захисту, що не заборонені законодавством, до набрання законної сили судових рішень у відповідних справах. Наприклад, як зазначено в нормі ч. 3 ст. 19 СК України, звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду [10].

Можна зробити висновок, що вчинення одним із батьків, який проживає окремо

від дитини, активних дій у правовому полі з метою захисту та реалізації своїх батьківських прав (звернення до суду, органів опіки та піклування, участь у медіаційних процедурах, ініціювання укладення або зміни договорів щодо участі у вихованні тощо) є зовнішнім виявом його усвідомленого наміру брати участь у вихованні та розвитку дитини. Така поведінка засвідчує не лише формальне посилання на надані законом повноваження, а й наявність реального, стабільного інтересу батька чи матері до підтримання особистих стосунків із дитиною, забезпечення її належного догляду, емоційної підтримки та сприяння всебічному розвитку. Отже, ініціювання та здійснення правових дій у сфері захисту батьківських прав доцільно розглядати як один із ключових критеріїв для оцінки спрямованості поведінки окремо проживаючого з батьків і його відповідності принципу пріоритету найкращих інтересів дитини.

1.3. Вплив рішень Європейського суду з прав людини та міжнародного досвіду на вітчизняну практику щодо розв'язання спорів між батьками

Варто зазначити, що в деяких країнах ЄС відсутній Сімейний кодекс як окремий документ, натомість права й обов'язки учасників сімейних правовідносин закріплені в цивільних кодексах або окремих нормативно-правових актах, наприклад як у Німеччині та Франції.

Так, М. В. Мержул, аналізуючи норми законодавства Франції, наголосила, що, згідно із ст. 371-1 Цивільного кодексу Франції, батьківська влада – це сукупність прав та обов'язків, які кінцевою метою мають найкращі інтереси дитини. Положення ст.371-2 Цивільного кодексу Франції встановлює, що кожен із батьків робить свій внесок у підтримку та освіту дітей пропорційно своїм ресурсам, а також потребам дитини. Ст. 373-2 ЦК Франції передбачає можливість примирення батьків у спорах щодо здійснення батьківських прав, зокрема за участю посередників, за винятком випадків, коли один із батьків вчинив насильство щодо іншого із батьків чи дитини. Також науковиця зазначила, щодо судових рішень про спільну опіку над дитиною в США є, в результаті чого дитина проживає з кожним із розлучених батьків по черзі й

обоє батьків виконують свої батьківські обов'язки. Згідно зі ст. 402 Уніфікованого закону про шлюб та розлучення США суд встановлює опіку відповідно до найкращих інтересів дитини. Суд повинен врахувати всі відповідні чинники, зокрема: думку батьків щодо опіки; побажання дитини щодо її опікуна; взаємозв'язок дитини з батьками чи одним із них; хто може забезпечити найкращі інтереси дитини; можливість дитини жити у власному домі, відвідувати звичну школу; психічне й фізичне здоров'я всіх осіб. [72, с. 214, 215, 216]. Тобто для уникнення тривалого конфлікту між батьками в найкращих інтересах дитини передбачена черговість батьків у проживанні з дитиною, що може згодом усунути чинник перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини. Такий підхід зумовлений насамперед системою прецедентного права в США.

Досліджуючи розвиток сімейного законодавства в Сполучених Штатах Америки, Вільям Бернхем вказав, що опіка над дітьми до XX століття традиційно надавалася чоловікам, а в XX ст. з'явилася доктрина «ніжного віку», згідно з якою вважалося, що про маленьких дітей краще потурбується їхня мати. Батько міг спростовувати цю презумпцію, доводячи докази, що мати не може як слід піклуватися про дітей або він зможе зробити це краще [73, с. 25, 26]. Тобто принцип найкращих інтересів дитини має більш домінантне значення та закріпляє рівність і суб'єктивний зв'язок.

Відтак, враховуючи зарубіжний досвід у підходах щодо вирішення сімейних спорів до Верховної Ради України (далі ВРУ) народним депутатом та науковцем В. А. Ватрасом 15 жовтня 2024 року було подано законопроєкт 12123, що стосується зміни норми ч. 1 ст. 161 СК України. Цей законопроєкт спрямований на гармонізацію законодавства України з правовим полем ЄС, зниження конфліктності у сфері сімейних відносин, удосконалення моделей вирішення спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини [74].

Аналогічний законопроєкт 12132 щодо спільної батьківської опіки, як основної після розлучення подано народними депутатами М. Л. Бондарем, М. Л. Княжицьким, В. О. Гриб, М. Р. Величковичем, Я. В. Зінкевич 17 жовтня 2024 року, що стосується змін до наступних статей СК України: ч. 4 ст. 19, ч. 2 ст. 141, доповнення ст. 157, ст.

158, ст. 159, ст. 161, ст.162 [75].

Вказані законопроєкти включені до порядку денного п’ятнадцятої сесії ВРУ дев’ятого скликання відповідно постанови Ради України 10 лютого 2026 року № 4775-IX [76]. Тобто можна вважати, що досвід країн ЄС та США, почав враховуватися українським законотворцем у нормах вітчизняного матеріального права.

П. І. Салюк, аналізуючи форми судового захисту сімейних прав батьків і дітей за сімейним правом окремих Європейських країн зазначив, що цивільне законодавство Німеччини відносить до компетенції суду майже всі випадки порушення сімейних прав батьків і дітей, не визначаючи компетенцію інших органів, до яких входять органи опіки та піклування, нотаріус, органи місцевого самоврядування тощо. Визначення компетенції суду із вирішення сімейних спорів і захисту сімейних прав батьків та дітей без визначення пріоритетності судової форми захисту здійснюється і за законодавством Словаччини, Угорщини, Естонії. Також у законодавстві вказаних країн не визначено вичерпного переліку способів і видів судового захисту сімейних прав батьків та дітей. Водночас, як показує аналіз сімейного законодавства цих держав, яким врегульовано особливості захисту сімейних прав та обов’язків батьків і дітей, суду належить право здійснювати вирішення всіх спорів щодо реалізації сімейних прав батьків та дітей аналогічно до того, як це передбачено сімейним законодавством України. Згідно із науковим аналізом цивільного законодавства Чехії, Латвії, Польщі та Румунії зроблено висновок, що суд не є єдиним (хоч і основним) органом, який уповноважений здійснювати захист прав батьків і дітей; конкретні способи та форми захисту сімейних прав, зокрема батьків і дітей, аналогічно до французького та німецького цивільного законодавства визначені в окремих статтях. Латвійський цивільний закон поряд із судовим захистом сімейних прав батьків і дітей містить також квазісудову форму захисту, представлену сирітськими судами, які є органами опіки та піклування органів місцевого самоврядування. Згідно із аналізом ученого, польське та румунське сімейні законодавства передбачають дві самостійні форми захисту сімейних прав – судову та квазісудову, аналогічно до латвійського законодавства, коли питання усиновлення, встановлення опіки, вирішення спорів батьків щодо здійснення ними

батьківських прав і обов'язків вирішується «судами з питань опіки та піклування» як органами опіки й піклування [77, с. 22, 23, 27].

Також досліджуючи питання щодо аналогів органів опіки та піклування в державах ЄС й державах-кандидатах у члени ЄС, Є. Г. Розізнаний наголосив на наявності відповідних органів у країнах ЄС, як-от: «сирітський суд» (Латвія), «суд з питань опіки та піклування» (Польща, Румунія), «суд у справах опіки» (Німеччина), «орган опіки» (Молдова), «служба, що займається наглядом за дітьми, їх вихованням», «суддя у справах опіки» (Франція), «орган опіки та піклування» (Чехія). Вчений надав характеристику вищевказаним органам, зокрема органи опіки та піклування «сирітські суди» Латвії, суди з питань опіки й піклування в Румунії та в Польщі ухвалюють рішення з питань, що стосуються захисту прав дитини. Щодо сімейного законодавства Франції, вчений зазначив про широкий перелік органів опіки та піклування. Зокрема, суддя в справах опіки, який здійснює загальний нагляд за дотриманням прав дитини законними управителями, опікунами, іншими опікунськими органами та вжиття заходів у разі порушення цими органами прав дитини. А сімейна рада відповідно ст. 397 Французького цивільного кодексу ухвалює рішення про зняття й заміну опікунів, а суд опікується самою сімейною радою; суддя може, якщо він вважає за потрібне, вжити забезпечувальних заходів в інтересах неповнолітнього До складу сімейної ради входять члени сім'ї дитини, однак головує на сімейній раді суддя в справах опіки. [78, с. 231, 232].

Також варто наголосити, що національними судами Хорватії та Словенії наприклад застосовується процедура із залученням психіатра або психотерапевта в разі тривалого небажання дітей бачитися з батьками, що проживають окремо, внаслідок дій батьків, що проживають разом, та отримання ними психологічних травм після розлучення батьків [79, с. 16, 18].

З урахуванням вищезазначеного в країнах ЄС розгляд справ, що виходять із сімейних правовідносин, проводять спеціалізовані суди. Наявність такої інституції покликане якісно, враховуючи потенційні наслідки для дітей, вирішувати ці спори, а не породжувати нові судові процеси.

О. С. Простибоженко в контексті Регламенту № 1347/2000 ЄС, ухваленому 29

травня 2000 року, про юрисдикцію, визнання та виконання судових рішень у шлюбних справах і справах щодо батьківської відповідальності за спільних дітей, або Брюссель II, з урегулювання питання розірвання шлюбу, встановлення режиму окремого проживання подружжя, визнання шлюбу недійсним, а також питання батьківської відповідальності за дітей обох із подружжя зауважив, що значна кількість українських громадян, які перебувають на території держав ЄС, ставить на порядок денний питання більш глибокої імплементації в національний правопорядок підходів до регулювання сімейних немайнових відносин, які застосовуються в межах ЄС. Насамперед ідеться про спрощений порядок визнання та виконання рішень у межах ЄС. Україна має практичний інтерес у застосуванні регламенту "Брюссель IIb" або в поширенні його прав [80, с. 97, 99].

Комісією з європейського сімейного права (CEFL) розроблені такі принципи, якими керуються країни ЄС: «Принципи європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків». У преамбулі до принципів визначено, що Комісія з європейського сімейного права рекомендує принципи з метою сприяння утвердженню загальних європейських цінностей щодо прав і добробуту дитини, бажаючи внести свій внесок у гармонізацію сімейного права в Європі та сприяння вільному переміщенню осіб у межах; «Батьківські обов'язки батьків та третіх осіб» (принципи, які визначають носіїв батьківських обов'язків, а також недопущення впливу на батьківські права та обов'язки розірвання шлюбу чи фактичного союзу); глава IV «Здійснення батьківських обов'язків» (принцип 3:11 – спільність; принцип 3:13 – угода про здійснення; принцип 3:16 – виконання обов'язків одним із батьків та інші); глава V «Зміст батьківської відповідальності» (принцип 3:19 – догляд, захист та освіта; принцип 3:33 – запит на виконання батьківських обов'язків; принцип 3:34 – поновлення батьківських обов'язків); глава VIII «Процедура» (принцип 3:35 – компетентний орган; принцип 3:36 – альтернативне вирішення спорів; принцип 3:37 – врахування думки дитини; принцип 3:38 – призначення спеціального представника для дитини в провадженні, що стосується батьківських обов'язків та інші) [81].

Також М. В. Менжул вказує, що діяльність Комісії з європейського сімейного права (CEFL) показала, що культурні відмінності між державами не обов'язково

повинні бути перешкодами під час встановлення принципів сімейного права. Така позиція беззаперечна, адже Комісія з європейського сімейного права розробила вже п’ять груп принципів і продовжує роботу. Зумовлено це тим, що в європейських державах ці інститути були нормативно врегульовані й законодавство впродовж останніх років пройшло модернізацію. Розроблені принципи можуть розглядатися як рекомендації, а також як модель у процесі правозастосування [82, с. 167].

До спеціальних міжнародних актів, які стосуються сфери сімейних правовідносин, належать: Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19 жовтня 1996 р., Конвенція про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р.

Відтак, згідно із нормами ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана ВРУ, є частиною національного законодавства України [9].

КПД зумовлено застосування презумпції на користь матері щодо визначення проживання дитини, яка закріплена в декларації прав дитини, ухваленої резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року, принцип 6 «Малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір’ю». Цей принцип КПД застосовують українські суди в справах про визначення місця проживання дитини. Так, КПД була ратифікована 1991 року, має статус міжнародного договору та є частиною національного законодавства України.

Декларація прав дитини була ухвалена резолюцією Організації Об’єднаних Націй та не є міжнародним договором у розумінні Віденської конвенції про право міжнародних договорів та ЗУ «Про міжнародні договори України». Це декларативний і рекомендаційний акт Генеральної асамблеї ООН [83].

Вирішуючи спір у частині визначення місця проживання дитини, у справі № 486/709/16-ц ВС наголошено, що Декларація прав дитини не є міжнародним договором, не є нормативним документом обов’язкового характеру в правовій

системі України, тоді як КПД (в якій реалізовано принцип домінанту інтересів дитини над усіма іншими), ратифікована Постановою ВРУ від 27 лютого 1991 року, є частиною національного законодавства згідно зі ст. 9 Конституції України [84].

Відповідно до норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) (далі ЄКПЛ), ратифікованої Україною 17.07.1997, а саме ст. 8 ЄКПЛ, зазначено, що:

1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла й кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є потрібним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [85]. Тобто положеннями ЄКПЛ закріплено право на повагу до сімейного життя, зокрема на здійснення батьківських прав та інтересів.

Під час ухвалення ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з потребою в усуненні причин порушення Україною норм ЄКПЛ з впровадженням в українське судочинство та судову практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України, дещо змінилися й підходи вітчизняних судів.

Відтак нормою ст. 2 Закону визначено, що рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до ст. 46 ЄКПЛ. Згідно із ст. 17 Закону вітчизняні суди застосовують під час розгляду справ ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права. Як зазначено в ЄКПЛ, відшкодування – це: а) сума справедливої сатисфакції, визначена рішенням ЄСПЛ відповідно до ст. 41 ЄКПЛ; б) визначена в рішенні ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання або в рішенні ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації сума грошової виплати на користь Стягувача. Тобто ЄСПЛ застосовує сатисфакцію виключно як спосіб захисту у формі відшкодування

моральної шкоди. Фінансування витрат на виконання рішення, відповідно до ст. 3, здійснюється за рахунок Державного бюджету України [86]. Позивач отримує відшкодування заподіяної йому моральної шкоди, оскільки всі наявні засоби з відновлення його прав та інтересів вичерпані.

Відтак М. В. Бериславська, зауважує, що ЄСПЛ виходить із того, що сім'я не зводиться лише до подружніх відносин, а може охоплювати інші зв'язки, що існують de facto, а поняття «сімейне життя», наприклад, передбачає стосунки батьків і дітей, зокрема народжених поза шлюбом, оскільки з моменту народження між дитиною та батьками виникають відносини, які становлять сімейне життя. Отже, у розумінні ЄСПЛ «сімейне життя» є більш місткою категорією, ніж категорія «сім'я» [87, с. 273, 274].

Аналізуючи ряд справ ЄСПЛ щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, можна дійти висновку, що загальними причинами й підставами звернення громадян України є певні дії або бездіяльність органів державної виконавчої служби та інших адміністративних органів.

Наприклад, у справі ЄСПЛ «М.Р. та Д.Р. проти України» в обставинах справи щодо повернення дитини Суд нагадує, що, хоча основною ціллю ст. 8 ЄКПЛ є захист особи від свавільного втручання органів державної влади, додатково можуть існувати позитивні зобов'язання, притаманні ефективній «повазі» до сімейного життя. Щодо обов'язку держави вживати позитивних заходів, ст. 8 передбачає право одного із батьків вживати заходів з метою возз'єднання з дитиною та обов'язок національних органів влади вживати такі заходи [88].

У вказаній справі ЄСПЛ підкреслив, що ст. 8 ЄКПЛ накладає на державу не лише негативний обов'язок не втручатися в сімейне життя без належних підстав, але й позитивний обов'язок — вживати активних заходів, спрямованих на ведення, збереження або відновлення стосунків між дитиною і тим із батьків, хто проживає окремо. Відповідно ці заходи мають бути оперативними, реальними, спрямованими на досягнення результату з належним урахуванням найкращих інтересів дитини. Також суд вказує, що державні органи повинні забезпечити практичну та ефективну можливість контактів, а не лише створити формальні умови.

У справі ЄСПЛ «Хант проти України» в частині визнання незаконності рішення про позбавлення батьківських прав позивачем було доведено відхід українськими судами від принципу рівності сторін [89]. У даній справі ЕСПЛ визнано, що українські суди не забезпечили баланс процесуальних прав сторін, відступили від принципу рівності сторін, ухвалили рішення з порушенням гарантій справедливого судового розгляду, що є підставою для встановлення порушення норм ЄКПЛ.

Зі справи ЄСПЛ «Вихованок проти України» можна висвітлити питання неефективності органів державної виконавчої служби в частині контролю щодо виконання судових рішень із затвердження графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини. Так, під час здійснення виконавчого провадження втручання державних виконавців, по суті, зводилося лише до повідомлення про неуспішні спроби провести побачення та відмову дитини бачитися із заявником. Після скарг заявника національні суди розкритикували спосіб здійснення виконавчого провадження державними виконавцями [90].

У справі ЄСПЛ «Вишняков проти України» щодо визначення проживання дитини з батьком Судом наголошено, що до вже наведеної ст. 8, ст. 14 ЄКПЛ передбачає: «Користування правами та свободами, визнаними в цій ЄКПЛ, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою» [91]. У цій справі висвітлена проблематика на стадії виконання рішення про усунення перешкод, коли один із батьків, що проживає разом з дитиною, змінює місце проживання.

У справі ЄСПЛ «Бондар проти України» Суд наголошував, що п. 1 ст. 35 ЄКПЛ вимагає вичерпання лише тих засобів юридичного захисту, які пов’язані зі стверджувальними порушеннями та водночас є доступними й достатніми. Існування таких засобів юридичного захисту повинно бути достатньо визначеним не лише в теорії, але й на практиці, оскільки без цього їм бракуватиме належної доступності та ефективності. Саме держава-відповідач має встановити, що ці умови виконані. У матеріалах справи зазначено, що накладання штрафів державним виконавцем за

невиконання рішення про усунення перешкод успішно оскаржується [92].

У справі ЄСПЛ «Мамчур проти України» Суд наголошував, що, хоча первинною метою ст. 8 ЄКПЛ є захист особи від свавільного втручання органів державної влади, додатково існують позитивні зобов'язання, невід'ємні від реальної «поваги» до приватного та сімейного життя. У зв'язку з основною гарантією права взаємного використання батьками та дитиною присутності один одного Суд неодноразово встановлював, що ст. 8 ЄКПЛ містить як право батьків на вжиття заходів для повернення дитини, так і обов'язок національних органів влади вживати таких заходів. Зазначене застосовується також у справах, у яких між батьками та іншими членами сім'ї дитини виникає спір щодо спілкування з дитиною та її проживання. Обов'язок національних органів влади вживати заходів щодо сприяння спілкуванню того з батьків, хто не є опікуном, з дитиною не є безумовним. Негайне встановлення спілкування може виявитися неможливим, а тому можуть знадобитись попередні та поступові заходи [93].

У справі ЄСПЛ «Терещенко проти України» Суд констатував порушення ст. 8 ЄКПЛ у разі зменшення періодичності побачень батька з дитиною без відповідних і достатніх підстав для цього та в присутності одного із батьків, що проживає разом [94]. У даній справі суд розцінив дане порушення батьківських прав, як непропорційне втручання у сімейне життя.

Відповідно до аналізу судових рішень, ЄСПЛ констатував, що нездатність органів державної виконавчої служби забезпечити виконання судових рішень про спілкування з дитиною є порушенням ст. 8 ЄКПЛ, порушенням права на ефективний засіб юридичного захисту та системною проблемою на рівні держави. Типові недоліки, на які вказує ЕСПЛ, це формальні, пасивні дії виконавців (лише фіксація відмови дитини або невдалих спроб провести побачення), відсутність примусових або альтернативних заходів, надмірні затримки у виконанні рішень, неспроможність запобігти маніпуляціям з боку іншого з батьків (вплив на дитину, зміна місця проживання, приховування дитини), можливість легко оскаржувати штрафи, що зводить їхню превентивну роль нанівець. ЄСПЛ також наголошено, що державні органи не можуть ухвалювати рішення щодо проживання дитини чи контактів із нею,

допускаючи дискримінацію за ознакою статі. Додаткового ЄСПЛ відзначає, що зміна місця проживання дитини без інформування органів або одного з батьків, що проживає окремо від дитини є серйозним фактором, що унеможливлює контакти та становить порушення позитивних зобов'язань держави.

Слід зазначити, що думки та позиції вітчизняних науковців правників, які здійснювали аналіз судової практики ЄСПЛ та підходів до судових рішень з подальшою імплементацією у вітчизняне законодавство розділилися.

В. І. Труба наголошує, що прецедентне право Суду є частиною ЄКПЛ, тим самим поширюючи юридично обов'язкову силу ЄКПЛ на всі інші сторони ЄКПЛ. Це означає, що держави-учасниці повинні виконувати не тільки рішення Суду, винесені в справах, в яких вони беруть участь, а також мають брати до уваги рішення, винесені в інших справах, передбачати можливі наслідки, які можуть мати значення для їхньої власної правової системи і правових норм, і, за можливості, виправляти останні [95, с. 33]. Таким чином вчений акцентує увагу на принципі солідарності ЄСПЛ, відповідно до якого прецедентне право суду є частиною ЄКПЛ, а тому обов'язковим для всіх держав-учасниць, незалежно від їхньої участі в конкретній справі. Така позиція підкреслює універсальний характер тлумачення ЄКПЛ, вироблений ЄСПЛ та підтверджує, що практика ЄСПЛ — це динамічне джерело права, що формує стандарти у сфері сімейних правовідносин.

Відтак, відповідно до усталеної практики Суду, право взаємного спілкування одного із батьків з дитиною становить основоположний елемент сімейного життя в розумінні ст. 8 ЄКПЛ, навіть якщо відносини між батьками розірвано. Заходи національних органів, що перешкоджають цьому спілкуванню, розглядаються як втручання у відповідне право [96, с. 11].

Р. О. Гавріком зазначено, що ЄСПЛ застосовує такі способи захисту сімейних прав та інтересів: встановлення факту порушення сімейного права чи інтересу, що передбачений або виводиться із відповідного права, передбаченого ЄКПЛ; відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної порушенням сімейного права чи інтересу, що перебачений або виводиться із положень ЄКПЛ. Правовими наслідками застосування відповідних способів захисту сімейних прав та інтересів є

можливість скасування судового рішення, яким порушене відповідне право чи інтерес, на підставі заяви про перегляд судового рішення за винятковими обставинами; відшкодування державою, що допустила порушення, завданої матеріальної або моральної шкоди, а в разі затримки виконання рішення – сплата державою неустойки; вчинення державою-учасницею додаткових заходів індивідуального характеру, що спрямовані на виконання обов'язку щодо виконання рішення ЄСПЛ, за умови, якщо вони спрямовуються на поновлення відповідного сімейного права чи інтересу [97, с. 4]. Науковець окреслює два ключові механізми захисту, такі як встановлення факту порушення сімейного права та присудження матеріальної та моральної шкоди.

Як наголошує І. С. Апалькова, справедлива сатисфакція не завжди присуджується потерпілій стороні, в окремих випадках застосовується такий інститут, як just satisfaction – задоволення вимог за сутністю. У такому разі справедливим є саме визнання права порушеним та надання на національному рівні можливості відновити порушене право [98, с. 1]. Науковиця підкреслює, що справедлива сатисфакція не завжди означає виплату коштів, інколи достатнім є визнання порушення та забезпечення механізму відновлення права на національному рівні. Тому це важливий акцент на немайновому аспекті рішень ЄСПЛ, а також на їхньому системному ефекті для вітчизняного правосуддя.

В. Д. Комісаренко, досліджуючи питання застосування практики ЄСПЛ під час захисту особистих немайнових прав, слушно зазначає, що реалізація потенціалу судової практики ЄСПЛ під час вирішення судом сімейних спорів повинна знайти своє відображення на рівні національного сімейного законодавства. Також науковиця запропонувала доповнення до положень чинного СК України через формулювання окремої правової норми, викладеної в ст. 11-1: «Стаття 11-1. Врахування судової практики ЄСПЛ під час вирішення судом сімейних спорів 1. Під час вирішення сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може врахувати положення судової практики ЄСПЛ, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів і моральним засадам суспільства» [99, с. 179].

Також А. А. Янчуком запропоновано класифікувати рішення ЄСПЛ у сімейних

спорах на загальні та спеціальні. До загальних, як зазначив вчений, доцільно відносити кожне рішення ЄСПЛ у сімейному спорі, де вирішуються прецедентні питання застосування ст. 8 ЄКПЛ. Такі рішення зазвичай мають цікаве підґрунтя в процесуально-правовому аспекті для побудови правової позиції щодо вирішення сімейного спору в судовому порядку, а також деталізують зміст положень ЄКПЛ. Зі свого боку до спеціальних рішень ЄСПЛ потрібно віднести ті, що векторно підходять до обставин конкретної судової справи. Наприклад, у сімейному спорі про позбавлення батьківських прав ЄСПЛ хоч і звертає увагу на найкращі інтереси дитини, але водночас він робить більший акцент на повазі до сімейного життя того із батьків, якого хочуть позбавити цих прав, і надає йому більшу пріоритетність у відстоюванні своєї позиції [100, с. 26]. Науковець пропонує поділ на загальні рішення, які формують універсальні стандарти ст. 8 ЄКПЛ та спеціальні рішення щодо конкретних видів спорів.

Л. І. Радченко, здійснюючи аналіз практики ЄСПЛ, у частині захисту прав у сфері сімейних відносин вказує, що існує застосування зазначеним судом для захисту прав та охоронюваних законом інтересів у сімейній сфері не лише норм міжнародних правових актів, а й врахування їхнього розуміння та тлумачення для оцінювання конкретних правових відносин і розв’язання відповідного спору. Отже, у сучасних умовах для забезпечення захисту прав особи набуває важливого значення не тільки буквальне застосування норм правового припису, але й оцінювання таких норм на предмет відповідності основоположним правам людини, забезпечення інтересів дитини, створення умов для вільного розвитку людської особистості [101, с. 66]. Таким чином вчена підкреслює, що важливим є не лише буквальне застосування міжнародних норм, а й оцінка їх відповідності правам людини, інтересам дитини, розвитку особистості. Тому це вказує на пріоритет міжнародних стандартів тлумачення над формальною законодавчою базою.

Щодо вдосконалення вітчизняного законодавства, А. О. Белікова наголосила, що виконання рішень ЄСПЛ є логічним завершенням права громадянина на справедливий розгляд та, відповідно, невід’ємною складовою правосуддя. Відповідно до процедури виконання таких рішень вжиття заходів індивідуального та загального

характеру зобов'язують державу-відповідача подальшому запобіганню порушень конвенційних прав і свобод потерпілої особи, а також сприяють усуненню системної проблеми в законодавчій сфері через оновлення чинної нормативно-правової бази та/або запровадженню нових законодавчих актів [102, с. 139, 140]. Тому вчена і наголошує, що виконання рішень ЄСПЛ є частиною права на справедливий суд.

І. І. Голубенко на підставі аналізу міжнародних стандартів, практики ЄСПЛ та національного законодавства й судової практики дійшла висновку, що, незважаючи на встановлені гарантії та норми, кожен окремий випадок щодо захисту та реалізації прав батьків і дітей потребує індивідуального підходу та ґрунтовного дослідження всіх обставин [103, с. 138].

З метою адаптації національних правових систем до засад права (законодавства) Європейського співтовариства Є. О. Харитонов зазначив, що Європейський концепт права ґрунтується не на вимогах однакового регулювання відносин у сфері буття приватної особи, а на прагненні забезпечення максимального комфорту буття особи та її прав. Це основна вимога адаптації національного права до засад ЄС. Тому вирішальним є не те, якими законами, кодексами регулюються сімейні відносин, а як вони мають координуватися в процесі зближення законодавства держав-членів ЄС [104, с. 8, 11]. Науковець наполягає на відмові від уніфікації, переорієнтації на забезпечення комфорту життя людини та її прав та координації правових систем, а не їхньому вирівнюванні. Тому цінним внеском у розуміння адаптації українського права до права ЄС головним є захист прав людини, а не формальна гармонізація норм.

А. А. Брага висловила думку забезпечити належне правове регулювання транснаціональних сімейних відносин. По-перше, зростання міграційних процесів і створення міжнародних сімей потребують інтеграції норм, які визначають порядок вирішення спорів щодо опіки над дітьми, виплати аліментів і поділу майна на основі принципів взаємного визнання судових рішень між державами. Україна повинна активніше приєднуватися до міжнародних конвенцій, зокрема Гаазької конвенції про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей, і забезпечити ефективне їхнє виконання в національній практиці. По-друге, потребує уваги питання захисту прав

дітей у контексті міжнародного усиновлення. Європейські стандарти спрямовані на максимальне забезпечення безпеки дитини та її права на сімейне виховання. Україні доцільно вдосконалити процедури міжнародного усиновлення, зокрема посилити контроль за дотриманням прав дитини під час цього процесу й запровадити постійний моніторинг умов її життя в прийомній родині. По-третє, важливо покращити механізми захисту сімейних прав громадян України за кордоном. Для цього потрібно розширити можливості консульських установ у підтримці громадян, які опинилися в складних сімейних ситуаціях за межами країни. Сюди належить надання юридичної консультації, допомога в реалізації судових рішень та співпраця з органами юстиції інших держав [105, с. 183]. Така позиція враховує глобалізацію сімейних відносин, підвищення міграційної мобільності та потребу в уніфікації механізмів захисту прав дітей на транснаціональному рівні.

Аналіз наукових підходів вітчизняних вчених формують комплексне уявлення про вплив практики ЄСПЛ на сімейне право України. Тому слід зазначити наступне: 1) ЄСПЛ формує не лише стандарти, а й динамічний механізм тлумачення прав, який мають враховувати національні суди; 2) права дитини й повага до сімейного життя посідають центральне місце, а обов'язок держави полягає не лише у винесенні рішень, а й у забезпеченні їх ефективного виконання; 3) кожен сімейний спір потребує збереження індивідуального балансу інтересів, що відповідає духу статті 8 ЄКПЛ; 4) вдосконалення національного законодавства має спиратися на практику ЄСПЛ, а не лише на формальну відповідність нормам права ЄС; 5) у сучасних умовах ключовою також є міжнародна інтеграція норм щодо транснаціональних сімейних відносин.

Також слід проаналізувати застосування такого інструменту, як сімейна медіація. Тому беручи до уваги досвід держав ЄС щодо результативності медіації, як засобу альтернативного врегулювання спорів, зокрема у сфері сімейних правовідносин, доцільним видається порушення питання про запровадження обов'язкової медіаційної процедури. Зважаючи на те, що сімейна медіація зорієнтована на конструктивне розв'язання конфлікту та формування взаємовигідного рішення для сторін, її обов'язкове застосування може сприяти підвищенню ефективності позасудового врегулювання сімейних спорів, зменшенню

навантаження на судову систему та зміцненню практики мирного врегулювання сімейних конфліктів.

Відтак Г. П. Шуст та В. Л. Шевчук у своєму дослідженні вказують, що в порівнянні з традиційними методами вирішення спорів, сімейна медіація має наступні переваги: 1) переговори відбуваються за допомогою незалежного посередника (медіатора), який однаково уважний до кожної зі сторін та сприяє підтриманню нормальної атмосфери для подальшої конструктивної комунікації; 2) дозволяє та допомагає сторонам самостійно розробляти варіанти вирішення спору, плани на майбутнє, контролює результати переговорів, враховуючи інтереси не тільки сторін процесу, але й дітей; 3) покращує спілкування між сторонами, допомагає їм обмінюватися думками та інформацією, чути й бути почутими; 4) варіанти рішень можуть виходити за межі засобів правового захисту (наскільки вистачить фантазії у сторін та можливості це погодити), тоді як у суді це неможливо; 5) рішення є взаємовигідним, у виграші опиняються обидві сторони (за принципом win-win); 6) швидке досягнення результату та розв'язання спору, якщо порівнювати із судовим процесом; 7) фокусується увага на потребах дітей, їхні особисті потреби більше враховуються, ніж це відбувається під час судового розгляду, оскільки суд розглядає справу на підставі позовних вимог, за які він не може вийти [106, с. 69].

Науковці детально визначають функціонально-практичні переваги сімейної медіації, серед яких участь нейтрального посередника, можливість самостійної розробки рішень, поліпшення комунікації, врахування потреб дітей, вихід за межі традиційних судових механізмів та оперативність. Дана позиція демонструє комплексний соціально-психологічний потенціал медіації, який перевищує суто правові інструменти врегулювання конфліктів. Вчені справедливо підкреслюють, що медіація — це не лише механізм вирішення спору, а технологія покращення сімейних стосунків та мінімізації довгострокових наслідків конфлікту.

Д. К. Маліннікова вказує, шо вдосконалення сімейної медіації в умовах воєнного стану вимагає розгляду специфічних викликів та урахування особливостей даного контексту. Науковиця надає наступні рекомендації для покращення та популяризації сімейної медіації в умовах військового стану: 1) формування якісного

навчання для медіаторів. Забезпечення медіаторів відповідними навичками та знаннями для роботи в умовах воєнного стану, включаючи психологічні аспекти; 2) врахування культурних особливостей. Розвиток культурної чутливості серед медіаторів для адаптації методик та стратегій до конкретних культурних особливостей та вимог у суспільстві, допоможе краще впроваджувати медіацію на будь-якій стадії конфлікту; 3) створення безпечного середовища. Забезпечення безпечного та конфіденційного середовища для учасників медіації, враховуючи можливі ризики та загрози, що випливають з воєнного стану; 4) участь у процедурі медіації експертів. Залучення психологів, соціальних робітників чи експертів для надання додаткової підтримки сім'ям та медіаторам; 5) використання технологій. Застосування сучасних технологій для забезпечення доступу до медіаційних послуг у віддалених або небезпечних зонах де ведуться бойові дії; 6) розробка спеціальних підходів до медіації за участю дітей. Створення спеціальних програм та підходів сімейної медіації, спрямованих на дітей, враховуючи їхні унікальні потреби та вразливість. А також залучення дітей до процедури медіації; 7) залучення громадськості та підтримки з боку судів. Впровадження ініціатив для залучення громадськості до підтримки сімей та сприяння розвитку культури врегулювання конфліктів. В тому числі і у випадку якщо справа вже перебуває у суді, самі судді можуть пропонувати сторонам альтернативні варіанти вирішення спорів – такі як сімейна медіація [107, с. 39]. Тобто акцентується увага на специфічних викликах у контексті воєнного стану.

Відтак, як слідує з інформаційної довідки «Інститут медіації в Німеччині, Франції та Канаді», підготовленої Європейським інформаційно дослідницьким центром, ЄС активно сприяє використанню альтернативних методів вирішення спорів, в тому числі медіації. У 2008 році була прийнята Директива 2008/52/ЄС про окремі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах, яка визначила медіацію як структурований процес. Цей процес може бути ініційований сторонами або розпочатий за пропозиції або розпорядження суду, або за вимогою закону держави-члена. Положення Директиви поширюються на транскордонні спори, тим не менше, держави-члени можуть інкорпорувати її положення у національне законодавство і

застосувати до вирішення внутрішніх спорів. Метою Директиви є сприяння використанню медіації державами-членами, вона містить 5 основних положень: 1) директива зобов'язує кожну державу-члена сприяти навчанню та підготовці медіаторів з метою забезпечення високої якості медіації; 2) директива уповноважує суддю запропонувати сторонам спору застосувати медіацію, якщо він вважає, що це з огляду на обставини справи є доречним; 3) директива передбачає, що угода, досягнута в результаті медіації, за бажання сторін може набути обов'язкової сили після її схвалення судом або засвідчення нотаріусом; 4) директива передбачає, що головним принципом медіації є конфіденційність; 5) директива гарантує сторонам можливість продовження судового провадження після медіації [108, с. 2].

Проаналізовані наукові підходи узгоджуються в тому, що сімейна медіація має значний потенціал для розвитку національної системи врегулювання сімейних спорів. Вчені акцентують увагу на її соціальній ефективності, конфліктознижувальному впливі, здатності зміцнювати інтереси дитини, адаптивності до кризових умов, відповідності європейським стандартам.

У сукупності можна стверджувати, що медіація є одним з ключових інструментів трансформації сімейного правосуддя, який має бути інтегрований у законодавчу та практичну площину, включно з можливістю впровадження процедури медіації у сімейних спорах. Тому доцільне доповнення статті 159 СК України частиною 3: «Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини суд може застосовувати процедуру сімейної медіації з метою досягнення взаємного порозуміння між батьками та забезпечення найкращих інтересів дитини».

Таким чином, формування сучасної, гуманістично орієнтованої та ефективної моделі сімейного права України потребує ширшої імплементації стандартів ЄСПЛ та європейських підходів до реформування механізмів виконання рішень у справах, що виникають з сімейних правовідносин, а також законодавчого закріплення інноваційних інститутів, зокрема спільної батьківської опіки та сімейної медіації. Це відповідає як міжнародним зобов'язанням України, так і суспільному запиту на зниження конфліктності сімейних спорів та забезпечення пріоритетності найкращих інтересів дитини.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного дослідження теоретичних засад захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, можна сформулювати наступні висновки.

Сучасне українське сімейне законодавство відійшло від радянської презумпції на користь матері щодо визначення проживання дитини, закріпивши принцип рівності батьківських прав та обов'язків (стаття 141 СК України). Однак практична реалізація цього принципу залишається проблематичною через об'єктивну диференціацію функцій батьків після визначення місця проживання дитини з одним із них.

Після розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини обсяг та характер реалізації батьківських прав і виконання обов'язків зазнають істотної трансформації. Один з батьків, з яким проживає дитина, здійснює щоденний догляд і безпосереднє виховання, тоді як інший, що проживає окремо реалізує права переважно через встановлені форми спілкування та матеріальне забезпечення. Така функціональна асиметрія об'єктивно створює передумови для виникнення конфліктів.

Обов'язки одного з батьків, що проживає разом з дитиною: 1) не чинити перешкод у здійсненні батьківських прав іншим з батьків; 2) своєчасно інформувати про стан здоров'я дитини; 3) надавати інформацію про важливі події у житті дитини; 4) повідомляти про зміну місця проживання дитини.

Обов'язки одного з батьків, що проживає окремо від дитини: 1) брати активну участь у вихованні дитини; 2) брати участь у важливих подіях життя дитини; 3) здійснювати спільний контроль за станом здоров'я дитини, медичним обслуговуванням та навчанням.

Запропоновано наступну класифікацію прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини: 1. За змістом (характером прав та інтересів): 1) особисті немайнові права: право на спілкування з дитиною; право брати участь у вихованні; право отримувати інформацію про дитину (навчання, здоров'я тощо); право впливати на вирішення важливих питань життя дитини; 2) майнові права та обов'язки:

обов’язок утримувати дитину (аліменти); право брати участь у визначенні способу використання коштів на дитину; участь у додаткових витратах на дитину. 2. За сферою участі у житті дитини: 1) права у сфері виховання: участь у моральному, культурному, релігійному вихованні; 2) права у сфері освіти: участь у виборі навчального закладу; отримання інформації про успішність; 3) права у сфері охорони здоров’я: доступ до медичної інформації; участь у прийнятті рішень щодо лікування; 4) права у сфері розвитку та дозвілля: організація відпочинку; підтримання емоційного зв’язку. 3. За юридичною природою: 1) суб’єктивні сімейні права: прямо передбачені законом можливості поведінки батька або матері; 2) законні інтереси: інтерес у підтриманні сімейного зв’язку з дитиною; інтерес у впливі на її розвиток; інтерес у збереженні батьківського авторитету.

Під перешкодами у здійсненні батьківських прав слід розуміти будь-які умисні або фактичні дії (бездіяльність) одного з батьків, з яким проживає дитина, що спричиняють обмеження можливості іншого з батьків, що проживає окремо від дитини реалізовувати свої права та обов’язки щодо виховання, розвитку й підтримання емоційного зв’язку з дитиною.

Перешкоди за характером можуть бути: фізичні перешкоди – це пряме унеможливлення зустрічей або контактів дитини з одним з батьків, що проживає окремо (недопущення до побачень, обмеження пересування, вилучення засобів зв’язку); психологічні перешкоди – це формування негативного ставлення дитини до одного з батьків, що проживає окремо від дитини через дискредитацію, маніпуляції, принизливі висловлювання; економічні перешкоди – це використання матеріальних стимулів або обмежень як засобу впливу на дитину для формування негативного ставлення до одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Встановлено, що перешкоди у здійсненні батьківських прав можуть межувати з ознаками домашнього насильства, але мають специфічний характер. Виявлено ризик маніпулятивного використання інституту захисту від домашнього насильства для створення перешкод у спілкуванні з дитиною.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до частини 3 статті 157 СК України шляхом посилення імперативності норми: замість заборони «перешкоджати»

запропоновано зобов'язання «не чинити перешкод» та «сприяти реалізації прав» іншого з батьків.

Запропоновано модернізацію частини 4 статті 159 СК України щодо передання дитини для проживання з іншим з батьків з урахуванням психологічної готовності дитини, залучення фахівців та забезпечення поетапної адаптації.

Існуючі способи та форми захисту, закріплені у сімейному, цивільному та адміністративному законодавстві, формально забезпечують широкий інструментарій, проте їхня фактична ефективність значною мірою залежить від організаційних, процедурних та доказових аспектів, що часто ставить одного з батьків, що проживає окремо у менш вигідне становище.

Належна реалізація адміністративної форми захисту вимагає удосконалення нормативного регулювання діяльності органів опіки та піклування. Сучасні виклики, зокрема воєнний стан, масове переміщення сімей, служба батьків у силових відомствах, поширення дистанційних форм комунікації висувають вимогу адаптувати порядок роботи комісій з питань захисту прав дитини до сучасних реалій.

Тому запропоновано такі напрями вдосконалення законодавства:

1. Закріпити у Типовому положенні про комісію з питань захисту прав дитини можливість та порядок участі сторін у засіданнях через відеозв'язок, доповнивши пункт 5 Типового положення абзацом такого змісту: «Комісія має право проводити засідання із використанням засобів відеозв'язку».

2. Впровадити норму про гендерно збалансований склад комісій з питань захисту прав дитини, для запобігання потенційній упередженості, а саме доповнити пункт 7 Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, доповнивши його новим абзацом: «Формування складу комісії відбувається пропорційно за ознакою статі, забезпечуючи рівне представництво жінок і чоловіків серед її членів».

Удосконалення нотаріальної форми захисту та розвиток медіації мають значний превентивний потенціал. Поєднання медіаційної та нотаріальної складових дозволяє мінімізувати конфліктність, забезпечити сталість домовленостей і створити дієві механізми добровільного виконання. Разом з тим потребує нормативного стимулювання практика укладання договорів про участь у вихованні дитини та

механізмів відповідальності за їх порушення.

Рішення ЄСПЛ демонструють, що держава зобов'язана забезпечити не лише формальне існування процедур реалізації та захисту батьківських прав, а й ефективні, своєчасні, пропорційні та адаптивні механізми, спрямовані на підтримання сталого зв'язку дитини з обома батьками. Проаналізовані справи ЄСПЛ висвітлюють системні недоліки вітчизняної правозастосовної практики, зокрема неефективність виконання рішень про контакт з дитиною, пасивність державних виконавців, надмірне затягування процедур, залежність рішень від гендерних стереотипів, формальне реагування органів влади та неспроможність держави запобігати перешкодам у здійсненні батьківських прав.

Визначення рекомендованої процедури медіації у сімейних спорах сприятиме зменшенню конфліктності та навантаження на судову систему, що дає змогу сформулювати наступні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, зокрема доповнити статтю 159 СК України частиною 3: «Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини суд може застосовувати процедуру сімейної медіації з метою досягнення взаємного порозуміння між батьками та забезпечення найкращих інтересів дитини».

РОЗДІЛ 2
ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОДНОГО ІЗ БАТЬКІВ, ЩО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ, В ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Характеристика й класифікація позовів щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини

Характерною особливістю справ, предметом яких є захист прав та інтересів одного із батьків, що проживають окремо, є висока емоційність і участь дітей у таких судових процесах. Справи, пов'язані із сімейними правовідносинами, прямо чи опосередковано в подальшому мають вплив на права всіх учасників, впливають на взаємини в сім'ї.

Ст. 4 ЦПК України закріплено право на звернення до суду за захистом своїх порушених прав, свобод чи законних інтересів [64]. Згідно із ч.1 ст. 187 ЦПК України за відсутності підстав для залишення позовної заяви без руху, повернення позовної заяви чи відмови у відкритті провадження суд відкриває провадження у справі впродовж п'яти днів з дня надходження позовної заяви, відповідно до ч. 2 цієї статті про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі суд постановляє ухвалу [64]. Згідно із ст. 252 ЦПК України не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство), визначення місця проживання дитини, про участь одного із батьків або родичів у вихованні дитини, спілкуванні з дитиною. Про визначення проживання дитини територіальна підсудність визначається за загальними правилами підсудності відповідно до ст. 27 ЦПК України, тобто за місцем проживання відповідача. Однак, у деяких спорах, що виходять з сімейних правовідносин, діє правило альтернативної підсудності за вибором позивача [64]. Як зазначає К. М. Аніщенко, вказані справи доцільно розглядати за місцем проживання або місцем перебування дитини, оскільки йдеться саме про захист прав та інтересів самої дитини, яка є суб'єктом спірних правовідносин [109, с. 74].

Під час визначення юрисдикції спору щодо місця проживання дитини, яка

виїхала за кордон, як зазначено в постанові ВС від 31 липня 2024 року в справі № 760/18630/22, суд має встановити її звичайне місце проживання на момент подання позову, враховуючи тривалість, регулярність, умови перебування дитини в іншій державі, відвідування освітніх закладів, знання мови, соціальні та сімейні відносини. Якщо дитина народилася й тривалий час проживала в Україні, є її громадянкою, а строк її перебування за кордоном на момент звернення до суду був нетривалим – юрисдикція щодо такого спору належить судам України [110].

Щодо неприпустимості позбавлення одного з батьків, що проживає окремо від дитини, можливості звернутися до суду для визначення способів його участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею у зв'язку з проживанням дитини на тимчасово неконтрольованій Україною території зазначено в постанові ВС від 25 березня 2020 року в справі № 185/8359/17, а саме, що право батька на участь у вихованні дитини, яке підлягає захисту, й ті обставини, що така участь батька у спілкуванні з дитиною, яка проживає на тимчасово неконтрольованій Україні території у зв`язку із зазначеними обставинами на підставі судового рішення, яке має бути виконуваним і виконання якого не може гарантуватись державою, проте ці обставини не можуть бути підставою для відмови у задоволенні зазначених позовних вимог та позбавлення батька такого законного права [111].

Про відшкодування моральної шкоди в порядку ч. 2 ст. 158, ч. 5 ст. 159 СК України підсудність визначається відповідно до ст. 27 ЦПК України, тобто за місцем проживання одного із батьків, що проживає з дитиною за загальним правилом підсудності [64]. Про зміну умов договору або відшкодування моральної чи матеріальної шкоди під час порушення договору про участь одного із батьків у вихованні дитини та її матеріального забезпечення відповідно до ч. 8 ст. 28 ЦПК України «Позови, що виникають із договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливість можна тільки в певному місці, можуть пред'являтися також за місцем виконання цих договорів» [64].

Загальновідомо, що класифікація позовів здійснюється за матеріально-правовою та процесуальними ознаками.

Однак, Н. Г. Колядіна в своїх дослідження зазначає щодо нерозривної єдності

двох вимог: процесуальної (вимоги до суду) й матеріально-правової (вимоги до відповідача), що логічно зумовлює висновок про нерозривну єдність двох найважливіших категорій: права на позов у процесуальному сенсі та права на позов у матеріальному сенсі. Вчена зазначає, що право на позов у матеріальному сенсі як право на його задоволення, тобто отримання захисту, не може існувати без права на позов у процесуальному сенсі [112, с. 187].

Тобто в справах, пов'язаних із захистом прав одного із батьків, що проживає окремо, матеріально-правовими вимогами є усунення перешкод у вихованні дитини, встановлення місця проживання дитини з одним із батьків, що проживає окремо, за наявності правових підстав і відповідних умов, відшкодування моральної шкоди, яка також має фінансову складову.

О. Г. Братель наголошує, що, відповідно до ч. 1 ст. 118 ЦПК України, позов як матеріально-правова вимога трансформується в позовну заяву, яка в подальшому подається до місцевого суду. Фактично «зародження» цивільного процесу відбувається не з моменту остаточного написання та підготовки позовної заяви, а з моменту вчинення позивачем дій, пов'язаних із її безпосереднім поданням і надходженням позовної заяви до канцелярії місцевого суду. Подання позовної заяви до суду треба кваліфікувати як цивільний процесуальний юридичний факт, який призводить до виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Фактичне подання позовної заяви до суду запускає «процесуальний маховик», що обумовлює вчинення судом визначених процесуальним законом процесуальних дій [113, с. 10].

В Україні позовну заяву можна подати в паперовій або електронній формі. Запровадження електронного судочинства дає змогу учасникам справи через власний електронний кабінет подати позовну заяву, що робить реалізацію права на позов більш доступним, що надзвичайно важливо в умовах триваючої війни росії проти України [114, с. 417]. Саме запровадження електронного судочинства, з огляду на обставини сьогодення, спрощує доступ до суду осіб з інвалідністю, осіб, які перебувають у районах бойових дій, та осіб, що перебувають за кордоном.

Відтак позовна заява в зазначених справах є процесуальним юридичним фактом, з яким пов'язується ініціювання цивільного судочинства, а також

процесуальним документом, що фіксує момент звернення особи до суду, однак не виступає самостійним доказом порушення матеріальних прав. У справах, які пов'язані із захистом прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо, також зустрічаються зустрічні позови, наприклад про визначення місця проживання дитини, про усунення перешкод у вихованні дитини та позбавлення батьківських прав. Ці справи об'єднують в одне судове провадження через постановлення ухвали суду згідно із ст. 188 та ст. 193 ЦПК України. І це доречно, враховуючи найкращі інтереси дитини та витрати часу [64].

С. І. Пуль вказує, що вагоме практичне значення має такий різновид позовів, як взаємопов'язані позови. Взаємопов'язані позови являють собою вимоги про захист різних за своїм характером суб'єктивних прав і законних інтересів, які виникають з одних і тих самих або різних матеріальних правовідносин, і задоволення одного з них може вплинути на юридичну долю іншого. Залежно від суб'єктного складу взаємопов'язаних позовів і характеру впливу одного позову на інший потрібно розрізняти три різновиди взаємопов'язаних позовів. Один з них охоплюється випадками об'єктивного поєднання позовів. Другий існує в разі пред'явлення зустрічного позову. Третій різновид взаємопов'язаних позовів представлений прямими й регресними позовами [115, с. 129].

Під час аналізу справи Кременецького районного суду Тернопільської області № 601/1044/22 за позовом про розірвання договору та визначення місця проживання дітей і зустрічним позовом про визначення місця проживання дітей разом із батьком ухвалою суду зустрічний позов прийнято до спільного розгляду з первісним позовом і вимоги за зустрічним позовом об'єднано в одне провадження з первісним позовом [116]. Спільна позовна вимога – визначення місця проживання дитини.

Під час аналізу постанови ВС від 09.11.2020 у справі № 753/9433/17 також присутні два зустрічні та взаємопов'язані позови про позбавлення батьківських прав і про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, її вихованні, визначення способу участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею [117]. Задоволення позовних вимог сторін безпосередньо вплине на реалізацію суб'єктивних батьківських прав одного із батьків, що проживає окремо від дитини.

Зміст позовів одного із батьків, що проживає окремо, у конкретних справах із застосуванням способів захисту визначають індивідуально, враховуючи обставини й предмет позову.

Заявленими вимогами можуть бути: 1) встановлення місця проживання дитини; 2) усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини; 3) встановлення графіку участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини; 4) зміна порядку участі одного із батьків у вихованні дитини; 5) відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок перешкод у вихованні дитини; 6) відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок невиконання рішення органу опіки й піклування; 7) відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок невиконання умов договору про участь у вихованні дитини; 8) відшкодування майнової шкоди – підтвердження фінансових витрат для спроб з реалізації батьківських прав, які зупинені внаслідок перешкод, створених одним із батьків, що проживає разом з дитиною; 9) розірвання договору про участь у вихованні дитини в судовому порядку.

Пропонується класифікація позовних вимог у справах, пов’язаних із захистом одного із батьків, що проживає окремо:

– за обсягом реалізації батьківських прав: встановлення місця проживання дитини з одним із батьків; встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини; зміна порядку участі одного із батьків у вихованні дитини;

– за протиправним обмеженням батьківських прав: усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини; розірвання договору про участь у вихованні дитини в судовому порядку;

– за завданими наслідками протиправного обмеження батьківських прав: відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок перешкод у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання умов договору про участь у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання рішення органу опіки й піклування.

До слова, Я. М. Садикова наголосила, що в останні роки в українській правовій системі формується зміст принципу «jura novit curia» через можливість суду здійснювати кваліфікацію позовної вимоги як способу захисту з огляду на фактичні обставини справи, встановлені в справі, та їхньої кваліфікації. Отже, з одного боку, позивач має вказати спосіб захисту, який передбачено законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити в рішенні; з іншого боку, суд самостійно має кваліфікувати вимогу позивача як способу захисту залежно від обставин справи. Також учена наголосила, що попередня кваліфікація позовної вимоги як способу захисту має бути зроблена під час підготовчого провадження. Звичайно, що, остаточно визначаючи позовну вимогу, суд не лише уточнює саму фактичну вимогу та її елементи (розмір, конкретний спосіб реалізації тощо), а й надає їй попередню матеріально-правову кваліфікацію. Спосіб захисту має дещо іншу природу – матеріально-правову, це поняття є кваліфікованим із погляду матеріального права порівняно з позовною вимогою. Зі слів науковиці слідує, що спосіб захисту прямо пов’язаний з обставинами, якими обґрунтовуються позовні вимоги. Він є тим містком, який поєднує вимогу з обставинами справи, і навпаки [118, с. 71].

Так, вказана кваліфікація спростить визначення предмета спору після отримання судом позовної заяви.

Щодо трактування ст. 159 СК України, ВС зазначено, що тлумачення цієї норми свідчить, що позов про усунення перешкод у вихованні дитини та спілкуванні з нею є позовом про заборону поведінки особи, яка чинить перешкоди іншій особі, в здійсненні нею свого права [119].

Позовною вимогою щодо встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, позивач вказує час і дні зустрічей та час проведення в святкові дні й у новорічний і літній період часу. Актуальною проблемою наразі є неможливість чітко встановити часові рамки щодо зустрічей з дитиною позивачу, який перебуває в районах бойових дій, чи особі з інвалідністю.

Потрібно вказати перелік основних документів та інших доказів, що підлягають наданню під час подання позовної заяви: 1) свідоцтво про шлюб, свідоцтво про

розірвання шлюбу або їхні копії; 2) свідоцтво про народження дітей, копія рішення суду про усиновлення, копія рішення суду про визнання батьківства; 3) копія рішення органу опіки та піклування про порядок участі одного з батьків, який проживає окремо від дитини (дітей), в її вихованні; 4) матеріали перевірки органів опіки та піклування з питань умов життя дітей і їхніх батьків; 5) докази про те, що один із батьків, який проживає з дитиною, ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування: акти про те, що відповідач ховає дитину від позивача в ті дні, коли йому дозволено з нею зустрічатися; вживає заходів для того, щоб дитина відмовлялася зустрічатися з батьком (матір'ю); постійно змінює місця проживання, дитячі установи, школи, не повідомляючи про це позивача; 6) докази про те, що зустрічі дитини з іншим із батьків є шкідливими: батько (мати) приходить на побачення з дитиною в нетверезому стані, лихословить, вживає спиртні напої в присутності дитини, приводить сторонню жінку (чоловіка); 7) докази завдання позивачу моральної та матеріальної шкоди (ст. 22, 23, 1166, 1167 ЦК України): чеки, квитанції про оплату послуг адвоката, оплата для отримання окремих документів, транспортні витрати, оплата проживання в готелі, харчування тощо; наявність моральної шкоди доводиться з огляду на вимоги ст. 23, 1167 ЦК України [120, с. 64].

Особливістю суб'єктного складу процесуальних відносин у вказаній категорії справ є залучення органу опіки й піклування як органу, який надає рекомендацію суду щодо ухвалення рішення. Орган опіки й піклування під час складання відповідних висновків також може залучати й інших спеціалістів, зокрема психологів. За заявою учасників справи та в позовній заяві вказується про залучення органу опіки й піклування згідно з нормами СК України, що стосується справ про визначення місця проживання та визначення графіка участі у вихованні дитини. У позовних заявах орган опіки й піклування зазначається як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору (ст. 53 ЦПК України), хоча, по суті, бере участь як орган, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у судовому процесі відповідно до ст. 56 ЦПК України [64].

Відтак слід погодитись з Л. В. Діденко, яка влучно зробила висновок, що поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній науковій

літературі тлумачиться просто та однотипно. Натепер у цьому питанні вітчизняні науковці загалом досягли згоди, і поняття суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин прийнято розглядати в таких розрізах: 1) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є учасники процесуальних відносин, які виникають у суді з приводу розгляду й вирішення цивільних справ; 2) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах, цивільному судочинстві, до яких належать суд та учасники цивільного процесу, які зі свого боку поділяються на осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу; 3) суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин – це особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах, особи, які беруть участь у справі, та особи, які не беруть участі в справі; 4) суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є носії цивільних процесуальних прав та обов'язків, до яких встановлено особливі вимоги щодо цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності [121, с. 57].

Відповідно до ч. 4, 5 ст. 19 СК України під час розгляду судом спорів щодо участі одного із батьків у вихованні дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки й піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи [10].

Відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або брати участь у справі зі своєї ініціативи для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за потрібне [64].

Відтак вимога про залучення органу опіки й піклування за місцем фактичного проживання дитини є обов'язковою згідно з нормами чинного законодавства. Щодо залучення психолога органом опіки й піклування, тут варто зазначити, що

відповідного фахівця теоретично можуть залучати з метою ефективнішого дослідження та долучати висновок цього спеціаліста під час подачі своїх рекомендацій щодо вирішення спору до суду відповідно до ст. 72, 74 ЦПК України, однак рівень володіння спеціальними знаннями та навичками потрібно підтверджувати [64].

Негативним чинником, який виходить з процесуальних відносин, є строки розгляду справ з огляду на умови воєнного стану та активні змагальності сторін. Наявність значного проміжку часу від надходження позовної заяви до ухвалення судового рішення безпосередньо впливає на розрив психоемоційного зв'язку між одним із батьків, що проживає окремо, та дитини, адже йдеться саме про немайнові батьківські права, дитина росте і розвивається. Тому потребуються оперативні заходи з безперервної реалізації батьківських прав, а саме заходи забезпечення позову.

Ст. 149 ЦПК України визначені підстави для забезпечення позову, яке допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, а також з інших підстав, визначених законом [64].

Види забезпечення позову, які можна застосовувати у вказаних сімейних справах, зазначені в п. 2 ч. 1 ст. 150 ЦПК України, зокрема заборона вчиняти певні дії, у досліджуваній категорії справ може бути усунення перешкод у спілкуванні та вихованні [64], в п. 3 ч. 1 ст. 150 ЦПК України встановленням обов'язку вчинити певні дії, у разі якщо спір виник із сімейних правовідносин, може бути встановлення тимчасового графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, до ухвалення судового рішення [64]. Як раніше зазначено, однією із основних позовних вимог одного з батьків, що проживає окремо від дитини є усунення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, тобто заборонити вчиняти певні дії, тому слід розглянути питання щодо доповнення норми пункту 2 (забороною вчиняти певні дії) частини 1 ст. 150 ЦПК України, та викладення в наступній редакції: позов забезпечується «забороною вчиняти певні дії, зокрема в разі спорів, що виникають із сімейних

правовідносин».

Ст. 152 ЦПК України визначений порядок подання заяви про забезпечення позову. Заява про забезпечення позову подається: 1) до подання позовної заяви – за правилами підсудності, встановленими цим Кодексом, для відповідного позову або до суду за місцезнаходженням предмета спору, якщо суд, до підсудності якого належить справа, визначити неможливо; 2) одночасно з пред'явленням позову – до суду, до якого подається позовна заява, за правилами підсудності, встановленими цим Кодексом; 3) після відкриття провадження у справі – до суду, у провадженні якого перебуває справа [64].

Відтак під час подачі заяви про заходи забезпечення позову в цих справах, що входять до предмета доказування обставин, потрібно якісно обґрунтовувати вимоги.

Аналізуючи матеріали справи Київського районного суду м. Полтави № 545/3933/21, зазначено, що представник позивача звернувся до суду із заявою про забезпечення позову в інтересах одного з батьків, що проживає окремо від дитини і громадянином Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, в якій просив зобов'язати матір дитини забезпечувати побачення та спілкування (контакт) дитини з батьком під час його перебування на території України за рахунок періодичних побачень батька з дитиною за місцем проживання дитини або в парках, скверах, розважальних закладах, на спортивних майданчиках та інших об'єктах дитячої інфраструктури або за місцем проживання батька щовівторка та щосереди з 12 год 00 хв до 16 год 00 хв і кожної першої та третьої суботи місяця з 12 год 00 хв до 19 год 00 хв. Забезпечувати спілкування (контакт) малолітньої дитини з батьком за допомогою відеозв'язку, телефонного зв'язку, зокрема з використанням соціальних мереж (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або програм Zoom, Skype, щосуботи з 12 год 00 хв до 14 год 00 хв. Негайно (не пізніше ніж упродовж двох днів з дня виникнення факту) повідомляти батька про факти захворювання й заплановані / ургентні медичні втручання та лікування дитини. Завчасно (не пізніше ніж за три дні) повідомляти батька про від'їзд (обставини та напрям) дитини за межі населеного пункту. Надати батькові інформацію про місця та графік навчання та/або відвідування дитиною дошкільних навчальних закладів, гуртків, секцій тощо, а також негайно (не пізніше

ніж упродовж двох днів з дня виникнення факту) повідомляти батька дитини про факт і причини зміни чи припинення відвідування таких закладів / гуртків / секцій. Заяву про забезпечення позову адвокат мотивувала тим, що дитина з моменту її викрадення та незаконного переміщення відповідачем на територію України проживає разом з матір'ю і перебуває під її повним контролем [122]. Враховуючи обставини проживання батьків у різних країнах та наявність таких сучасних засобів для комунікації (Telegram, Viber, WhatsApp) та/або програм Zoom, Skype, обґрунтування вимог виглядає цілком логічно.

Заходи забезпечення позову застосовуються для того, щоб гарантувати виконання можливого рішення суду, і повинні застосовуватися лише в разі потреби, оскільки безпідставне звернення до таких дій може спричинити порушення прав і законних інтересів інших осіб чи учасників процесу.

У постанові від 29 вересня 2021 року в справі № 490/1087/21 ВС зазначено, що заходи забезпечення позову, що полягають у визначенні часу та місця побачення й спілкування дитини з одним із батьків, який на час розгляду справи про визначення місця проживання дитини проживає окремо від неї, спрямовані на усунення перешкод у спілкуванні дитини з цим із її батьків на час вирішення за сутністю спору щодо місця її проживання. У таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітньої дитини, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю [123].

У постанові ВС від 25 листопада 2020 року в справі № 760/15413/19 зазначено, що метою забезпечення позову є вжиття судом, у провадженні якого перебуває справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача з тим, щоб забезпечити позивачу реальне й ефективне виконання судового рішення, якщо воно буде ухвалене на користь позивача, зокрема задля попередження потенційних труднощів у подальшому виконанні такого рішення. Забезпечення позову – це сукупність процесуальних дій, які гарантують реальне виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог

[124].

За підходом ВС у постанові від 17 травня 2021 року в справі № 761/25101/20 вказано, що інститут забезпечення позову спрямований проти несумлінних дій відповідача та являє собою сукупність встановлених законом заходів, що вживаються судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо в них існують побоювання, що виконання ухваленого в справі рішення виявиться в майбутньому утрудненим чи неможливим. Забезпечення позову є тимчасовим обмеженням, і його значення полягає в тому, що таке обмеження захищає законні інтереси позивача в тому разі, коли відповідач буде діяти недобросовісно або коли невжиття заходів забезпечення позову може зумовити неможливість виконання судового рішення. Крім того, інститут забезпечення позову захищає рівною мірою інтереси як позивача, так і відповідача [125].

У постанові ВС від 15 вересня 2021 року в справі № 752/6099/20 зроблено висновок, що підстави для забезпечення позову є оціночними та визначаються судом залежно від фактичних обставин у кожному конкретному випадку, однак будь-який сімейний спір стосовно дитини повинен вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини [126].

У постанові ВС від 26 жовтня 2022 року в справі № 752/1253/22 судом наголошено, що, застосовуючи заходи забезпечення позову, суди повинні перевірити відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, яка звернулася з такою заявою, позовним вимогам.

Цивільне процесуальне законодавство не зобов’язує суд під час розгляду питань про забезпечення позову перевіряти обставини, які мають значення для справи, а лише запобігає ситуації, у процесі якої може бути утруднено чи стане неможливим виконання рішення в разі задоволення позову [127].

Як випливає із правових позицій ВС, у постанові від 16 березня 2023 року в справі № 520/13963/17 адекватність заходу забезпечення позову, що застосовується судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він вживається. Оцінювання такої відповідності здійснюється судом, зокрема, з урахуванням співвідношення права (інтересу), про захист яких просить заявник, й

інтересів сторін та інших учасників судового процесу [128].

У постанові ВС від 05 грудня 2023 року в справі № 490/2077/23 констатовано, що метою запобігання втраті емоційного контакту одного із батьків, що проживає окремо, з малолітньою дитиною, погіршенню психоемоційного зв'язку між ними на період розгляду справи в суді, який може бути тривалим, забезпечення позову відповідає нормам процесуального права [129].

Правова позиція ВС щодо забезпечення позову в таких випадках є усталеною, де можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення спілкування з малолітньою дитиною, сфокусована на сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з тим із батьків, у кого наразі наявні перешкоди в спілкуванні. Тому задоволення заяви про забезпечення позову сприятиме не тільки ефективному виконанню майбутнього судового рішення, але й налагодженню рівноцінних стосунків одного із батьків, що проживає окремо з дитиною, на час судових процесів.

Загальним спільним висновком цих судових актів є те, що один із батьків, що проживає разом з дитиною, як відповідач у справі користується наділеним процесуальним правом подачі апеляційної та касаційної скарги з метою продовжувати надалі чинити перешкоди, що може бути зловживанням. Логічно, якщо перешкоди в спілкуванні та вихованні дитини не чиняться, то і відсутня потреба в подачі апеляційної та касаційної скарги на ухвалу суду про задоволення заяви про забезпечення позову.

У разі неподання заяви про забезпечення позову з обґрунтованими вимогами реалізація батьківських прав щодо контакту з дитиною та усунення перешкод у спілкуванні й вихованні неможливе, крім добровільного бажання одного із батьків, що проживає разом, на час судових процесів. Це зумовлено низькою правничою обізнаністю населення.

Відтак позовам щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, який проживає окремо, потрібно надати таку кваліфікацію:

1. За предметом захисту: 1) позови про визначення статусу та умов здійснення батьківських прав (позови щодо визначення місця проживання дитини, позови про

встановлення або зміну способу участі у вихованні дитини (графік зустрічей, спілкування), позови про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною); 2) позови про обмеження або позбавлення батьківських прав іншого з батьків (позови про позбавлення батьківських прав, про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав); 3) позови змішаного характеру (поєднання в одному провадженні декількох позовних вимог).

Наприклад, аналізуючи матеріали справи Дарницького районного суду міста Києва № 753/6405/20 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та її вихованні батьком, зміну порядку участі батька у вихованні дитини та її перегляду в подальших інстанціях встановлено, що позов про зміну порядку участі був поданий через три роки після набрання законної сили рішення суду про встановлення способу участі у вихованні дитини. ВС наголошено, що спосіб участі батька у вихованні дитини згодом може бути змінений у зв'язку зі зміною обставин, зокрема віку дитину, налагодження відносин між дитиною та того із батьків, хто проживає окремо [130].

2. За характером порушеного права залежно від того, яке саме суб'єктивне право порушено чи оспорюється: 1) позови про відновлення порушеного права (наприклад, права на участь у вихованні дитини, права на особисте спілкування з дитиною, права на участь у вирішенні важливих питань життя дитини); 2) позови про запобігання порушенню в разі протиправних дій одного із батьків, що проживає разом з дитиною.

3. За процесуальною метою: 1) позови про визнання (про визнання права на участь у вихованні та спілкуванні з дитиною, про визначення (констатацію) місця проживання дитини з одним із батьків, про визнання певних дій (бездіяльності) іншого із батьків такими, що порушують права позивача та/або дитини); 2) позови присуджувальні (про зобов'язання не чинити перешкод у спілкуванні з дитиною, про встановлення конкретного порядку спілкування (графіка зустрічей, дзвінків, відпочинку тощо), про зобов'язання надати можливість брати участь у вирішенні важливих питань щодо дитини, про стягнення аліментів, додаткових витрат, про зобов'язання утриматися від певних дій (не змінювати місце проживання дитини без

згоди, не вивозити дитину за кордон); 3) позови перетворювальні (про зміну раніше визначеного порядку спілкування або місця проживання дитини).

Розглядаючи питання позовів, предметом яких є розірвання договорів про участь у вихованні дитини, визначення місця проживання та з доданими позовними вимогами, як-от усунути перешкоди чи про визначення місця проживання, варто зазначити, батьки дітей, укладаючи відповідні договори, виходять з інтересів дітей і власних інтересів та умов, але з плином часу умови можуть змінюватися, наприклад як запровадження воєнного стану чи пандемії, так і поява конфліктних ситуацій щодо виховання чи забезпечення майбутнього дітей або збільшення витрат. Відповідні договори мають і декілька предметів, наприклад визначення місця проживання, участь у вихованні та сплату аліментів.

За умовами ч. 1 ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися в належний спосіб відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов і вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що, звичайно, ставляться [12].

Ст. 610 ЦК України передбачено, що порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання) [12]. Згідно з умовами ч. 2 ст. 651 ЦК України договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом [12].

М. В. Логвінова зазначає, що ч. 1 ст. 5 ЦПК України передбачено, що, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права й інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси в спосіб, визначений законом або договором. Отже, у разі невиконання або неналежного виконання індивідуальних договірних норм особа може звернутися до суду, який зі свого боку в основу ухвалення рішення закладатиме положення договору. Правовий режим, встановлений відповідним сімейним договором, за відсутності перешкод, передбачених ст. 9 СК України, визнається не тільки судом, а й іншими органами правозастосування, зокрема органами опіки й піклування, органами, які здійснюють

виконання рішення суду відповідно до укладеного договору [131, с. 16-17].

Але враховуючи специфіку окресленої категорії сімейних спорів, не завжди зміна умов договору є можливою. Про це свідчить судова практика.

Наприклад, у постанові ВС від 31 серпня 2021 року в справі № 757/19000/18-ц про внесення змін до договору про участь у вихованні дитини судом вказано, що ст. 651 ЦК України встановлені підстави для зміни або розірвання договору. Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Тобто йдеться про таке порушення договору однією зі сторін, яке зумовлює для другої сторони неможливість досягнення нею цілей договору. Також судом обґрунтовано, що оцінювання порушення договору як істотного здійснюється судом відповідно до критеріїв, що встановлені вказаною нормою. Оціночне поняття істотного порушення договору законодавець розкриває за допомогою іншого оціночного поняття – «значної міри» позбавлення сторони того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Істотність порушення визначається виключно за об'єктивними обставинами, що склалися в сторони, яка вимагає розірвання договору. У цьому разі вина (як суб'єктивний чинник) сторони, що припустилася порушення договору, не має жодного значення й для оцінювання порушення як істотного, і для виникнення права вимагати розірвання договору на підставі ч. 2 ст. 651 ЦК України [132].

Аналізуючи матеріали справи № 127/13918/19 Вінницького міського суду про внесення змін до договору між батьками про визначення місця проживання дитини, сплату аліментів на дитину та її виховання, судом зазначено, що «…якщо між батьками не досягнуто домовленості з аліментних питань, місця проживання дитини та її виховання, суд не вправі судовим рішенням внести зміни в такий договір» [133].

Звернення до суду з позовом про розірвання вищевказаних договорів може

свідчити про конфлікт між сторонами, де логічно похідними позовами або іншими позовними вимогами можуть бути встановлення місця проживання дитини, усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини встановленні графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини, відшкодування моральної шкоди.

У постанові від 03 квітня 2024 року в справі № 753/13774/22 про розірвання договору про визначення місця проживання дитини ВС зазначено, що розірвання оспорюваного договору про визначення місця проживання дитини не впливає й не порушує прав та інтересів дитини, оскільки, згідно із законом, дитина продовжує проживати з одним із батьків доти, доки інше не буде визначено в установленому законом порядку [134].

Водночас ВС викладено окрему думку щодо впливу чинників сьогодення на виконання умов договорів: «Сам факт уведення воєнного стану на території України не є імперативною підставою для звільнення від відповідальності та виконання зобов'язання під час існування форс-мажорних обставин. У кожному конкретному випадку особа має довести безпосередній вплив непереборної обставини на можливість виконання нею зобов'язання в конкретних відносинах» [135].

Щодо похідних та окремих вимог у справах про розірвання зазначених договорів, варто зазначити, що похідною вимогою після вимоги розірвання договору є відшкодування моральної шкоди внаслідок невиконання умов договору.

У постанові від 27 січня 2021 року в справі № 727/3856/18 про розірвання договору та визначення місця проживання дитини, відшкодування моральної шкоди ВС зазначено, що визначення місця проживання дитини є самостійною позовною вимогою, а не похідною від розірвання договору [136].

Аналізуючи судову практику, зазвичай відшкодування моральної та майнової шкоди є похідною позовною вимогою внаслідок завданих перешкод у вихованні дитини, завданої внаслідок невиконання рішення органу опіки й піклування, невиконання умов договору про участь у вихованні дитини. Крім норм СК України, які передбачають відшкодування моральної шкоди, також положеннями частин першої – третьої ст. 23 ЦК України передбачено, що особа має право на

відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав [12].

Відтак, у постанові від 13 березня 2025 року в справі № 761/36749/23 ВС зазначено, що тлумачення ст. 23 ЦК України свідчить, що вона є нормою, яка має поширюватися на будь-які цивільно-правові відносини, в яких певній особі було завдано моральної шкоди. Це, зокрема, підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Тобто можливість стягнення компенсації моральної шкоди ставиться в залежність не від того, що це передбачено нормою закону або положеннями договору, а від порушення цивільного права особи [137].

Однак, як зазначено в постанові Пленуму ВС України «Про судову практику в заявах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» №4 від 31.03.95 р питання відшкодування моральної шкоди регулюються законодавчими актами, введеними у дію в різні строки, суду необхідно в кожній справі з'ясовувати характер взаємовідносин сторін і встановлювати якими правовими нормами вони регулюються, чи допускає відповідне законодавство відшкодування моральної шкоди при даному виді правовідносин, коли набрав чинності законодавчий акт, що визначає умови і порядок відшкодування моральної шкоди в цих випадках, та коли були вчинені дії, якими заподіяно цю шкоду [138].

Щодо застосування саме норм СК України в спорах, що виходять із сімейних правовідносин неодноразово зазначав ВС.

Зокрема, ВС у постанові від 21 квітня 2021 року в справі № 2-3897/10 звертає увагу, що, вказуючи на відшкодування моральної шкоди в ч. 3 ст. 49, ч. 3 ст. 50, ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 5 ст.159, ч. 2 ст.162 СК України, законодавець передбачив, що певні діяння чи події безпосередньо зумовлюють обов'язок правопорушника відшкодувати моральну шкоду (ст. 157, 158, 159, 162 СК України) або є підставою для її відшкодування (ст. 49, 50 СК України), тобто зазначені шість випадків наведені в тексті СК України не з метою вилучити можливість відшкодування моральної шкоди в інших, а як такі, в яких сам факт завдання моральної шкоди відповідним правопорушенням (ухиленням від виконання договору щодо здійснення батьківських прав і виконання обов'язків, рішення суду або органу опіки та піклування щодо участі

у вихованні дитини, самочинною зміною місця проживання дитини, позбавленням репродуктивної функції) вже констатовано законом. Отже, вказані в СК України випадки (ст. 49, 50, 157, 158, 159, 162 СК України) можливо розглядати як перелік діянь, що, беззаперечно, зумовлюють виникнення моральної шкоди. Натомість це не відкидає можливості відшкодування такої шкоди в разі її належного доведення та в інших випадках порушення прав учасників сімейних відносин [139].

Вітчизняні суди виходять з двох чинників, що: 1) сам факт перешкоджання в спілкуванні з дитиною не є автоматичною підставою для відшкодування моральної шкоди; 2) моральна шкода має бути доведена, а не лише заявлена.

Варто зазначити, що в розгляді позовних вимог про відшкодування моральної шкоди суд виходить із потреби у встановленні всіх елементів складу цивільно-правової відповідальності, а саме: протиправна поведінка, зокрема систематичне невиконання рішень органу опіки та піклування чи судових рішень і свідоме й умисне обмеження спілкування одного із батьків з дитиною; наявність моральної шкоди, психоемоційні страждання, погіршення психічного стану, тривалі негативні переживання, пов’язані із втратою або істотним обмеженням контакту з дитиною; причинно-наслідковий зв’язок встановлення того, що зазначені страждання є безпосереднім наслідком протиправної поведінки відповідача; вина, умисний характер дій іншого з батьків або вчинення ними грубо необережних дій.

Окремо потрібно враховувати питання сплати судового збору та належного формулювання вимоги про стягнення компенсації моральної шкоди в позовній заяві.

Відтак у постанові ВС від 28 листопада 2018 року в справі № 761/11472/15-ц зазначено, що ціна позову визначається сумою грошових коштів, якщо позов підлягає грошовому оцінюванню. Водночас позовна вимога про відшкодування моральної шкоди є майновою вимогою, оскільки позивач її визначив у грошовому вимірі. Оскільки відшкодування моральної шкоди визначено сумою грошових коштів, тому заявлена позовна вимога є майновою [140].

Тобто в процесі доказування позивачу потрібно доводити не лише факти перешкод, невиконання рішення органу опіки й піклування або умов договору, а й вплив цих фактів на стан позивача. Тому в таких змішаних позовах обґрунтування

основної позовної вимоги не зумовлює задоволення похідної позовної вимоги про відшкодування моральної шкоди.

До проблематики чіткого визначення позовної вимоги в частині визначення графіка участі одного із батьків, який проживає окремо та перебуває в районах бойових дій, у вихованні дитини, варто зазначити, що під час підготовки позовної заяви фактично неможливо встановити чіткі часові рамки виконання відповідного судового рішення. Це зумовлено тим, що на таку особу державою вже покладені обов'язки щодо захисту суверенітету територіальної цілісності України через виконання бойових завдань і розпоряджень, на виконання яких впливають активні бойові дії.

Окремо потрібно зазначити, що побачення з дитиною можливі переважно в період відпустки. Водночас щорічна основна відпустка військовослужбовців надається впродовж календарного року тривалістю 30 днів, з яких 15 днів є обов'язковими, до 10 днів може надаватися за сімейними обставинами, а також до 14 днів – як додаткова відпустка для учасників бойових дій, зокрема за умови одночасної відсутності не більше ніж 30 відсотків загальної чисельності військовослужбовців відповідної категорії підрозділу [141]. Водночас періодичність, сезонність і можливість надання відпустки щороку можуть істотно відрізнятися.

У зв'язку із наведеним, навіть за певного відступу від принципу диспозитивності, судове рішення в цій частині об'єктивно не зможе визначити чіткий спосіб захисту прав та інтересів позивача, оскільки його реальне виконання безпосередньо залежатиме від зовнішніх обставин, пов'язаних із проходженням військової служби та умовами воєнного стану.

2.2. Предмет доказування та докази в справах щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини

Узагальнення наукових підходів до визначення предмета доказування у цивільному процесі свідчить про його комплексний характер та багатовимірну структуру.

Наприклад К. Б. Дрогозюк визначає предмет доказування у цивільному процесі як сукупність юридичних фактів (обставин), від встановлення яких залежить вирішення справи по суті, зокрема факти (обставини) обґрунтування позову і заперечень проти нього [142, с. 114].

Т. С. Супрун розширює це визначення, вчена вказує, що предмет доказування по цивільних справах – це система обставин об'єктивної реальності як матеріально-правового характеру, так і всіх інших обставин (процесуально-правових, доказових та ін.), які мають юридичне значення для винесення законного і обґрунтованого судового рішення по суті у конкретній цивільній справі [143, с. 195].

О. О. Грабовська конкретизує структуру предмета доказування, науковиця вказує, що враховуючи юридичну природу цивільних справ, які розглядаються та вирішуються судами в порядку позовного провадження, видається, що основа предмета доказування повинна складатися з фактів та обставин, які: передували виникненню спору про право (укладення договору, укладення шлюбу, публікація твору тощо); містять інформацію про мотиви, що призвели до виникнення спірних правовідносин та звернення до суду (невиконання умов договору, порушення прав, несплата заробітної плати, неналежне надання медичної допомоги, плагіат, завдання шкоди, збитків тощо); свідчать про завдану порушенням прав, свобод чи інтересів шкоду та про розмір завданої шкоди; характеризують обсяг вимог позивача та їх співвідношення з розміром завданої шкоди; свідчать про спроможність (неспроможність) відповідача виконувати рішення суду та міру такої спроможності (такі обставини-фактори як інвалідність, наявність на утриманні інших осіб тощо) [144, с. 16].

У сукупності зазначені позиції вищевказаних учених правників дозволяють сформувати цілісне розуміння предмета доказування, як системи юридично значимих фактів, що відображають природу спірних правовідносин, обґрунтовують вимоги та заперечення сторін і забезпечують суд можливістю прийняття справедливого й обґрунтованого рішення.

Відтак, предметом доказування в наступних справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, є:

– у справах про визначення місця проживання – наявність гідних житлово-побутових умов, також можливість дитини поруч відвідувати заклади дозвілля, освіти, охорони здоров'я. Доведення прив'язаності та сприйняття дитиною одного із батьків, що проживає окремо;

– у справах про встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини та усунення перешкод – дії одного із батьків, що проживає разом з дитиною, які спрямовані на недопущення реалізації батьківських прав іншого з батьків;

– у справах про відшкодування моральної шкоди – дії, що призвели до погіршення морального та психологічного стану й визначення ступеня та розміру завданої шкоди;

– у справах про відшкодування майнової шкоди – підтвердження фінансових витрат, потрібних для спроб з реалізації батьківських прав, які зупинені внаслідок перешкод, створених одним із батьків, що проживає разом з дитиною, за наявності договору щодо здійснення батьківських прав, рішення органу опіки й піклування, суду;

– у справах про розірвання, зміну, скасування умов договору про участь у вихованні дитини – дії, що порушують умови укладеного договору.

Згідно зі ст. 89 ЦПК України суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів [64]. Жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їхній сукупності. Згідно із ст. 229 ЦПК України під час розгляду справи проводиться дослідження доказів [64].

Визначення доказів встановлено ст.76 ЦПК України: «Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи». Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими й електронними доказами; 2) висновками експертів;

3) показаннями свідків [64].

Вимоги, що пред'являються до доказів, закріплені в таких ст. ЦПК України: ст. 77 – належність доказів, ст. 78 – допустимість доказів, ст. 79 – достовірність доказів, ст. 80 – достатність доказів, а ст. 81 ЦПК України покладений обов'язок доказування й подання доказів [64].

Н. Ю. Сакара, досліджуючи цю тематику, вказала, що ознаками доказів є:
– фактичні дані, тобто це не самі факти, а відомості про них;
– не будь-які фактичні дані, а лише ті, які треба встановити в певній справі;
– фактичні дані, що втілюються в певній процесуальній формі (засобах доказування) [145, с. 2].

До відомостей щодо фактичних даних у процесі подання доказів у цих справах можна віднести: акт обстеження житлово-побутових умов, складений органом опіки й піклування; протоколи про притягнення до адміністративної відповідальності за невиконання рішення органу опіки й піклування та за вчинення домашнього насильства; у разі зміни фактичного проживання дитини без повідомлення одного із батьків, що проживає окремо, відомості з відповідних органів, служб тощо.

В. В. Баранкова виділяє такі елементи доказування в цивільних справах, як вказівка на факти, визначення доказів, збирання доказів, дослідження доказів, оцінка доказів. Водночас склад суб'єктів доцільно визначати не для усього процесу доказування загалом, а окремо для кожного із зазначених елементів [146, с. 174].

Відтак, визначаючи докази у вищезазначених справах, треба встановити перелік доказів, які надаються позивачем та які потрібно витребувати через суд за допомогою заходів із забезпечення доказів.

Варто визначити дії відповідача, які є предметом доказування. Тому докази тривалого створення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, а також заподіяння позивачу такими діями та невиконанням рішення органу опіки й піклування моральної шкоди мають долучатися судом до матеріалів провадження.

Щодо вжиття заходів для отримання доказів, потрібно зазначити, що сторона позивача повинна вжити заходів для отримання доказів (зокрема, висновку органу опіки та піклування) самостійно й надати суду докази вжиття таких заходів та/або

причини неможливості самостійного отримання цього доказу.

Варто вказати, що якщо місце перебування дитини змінено чи не відповідає місцю реєстрації, відповідно, на час судових процесів, для визначення органу опіки та піклування за територіальністю, який повинен бути залучений до цієї справи як третя особа, на підставі ст. 53, 84 ЦПК України та на виконання вимог ухвали суду вказаний органи залучається за місцем фактичного місця перебування дитини [64]. Зокрема, для з'ясування дійсного місця перебування дитини самостійно в разі ігнорування та ненадання інформації відповідачем можливо через аргументоване звернення до органів опіки й піклування чи Національної поліції за можливим місцем перебування дитини.

Відповідно до ч. 1 ст. 84 ЦПК України учасник справи в разі неможливості самостійно надати докази має право подати клопотання про витребування доказів судом [64]. Таке клопотання повинно бути подане в строк, зазначений у ч. 2 і 3 ст. 83 ЦПК України. Якщо таке клопотання заявлено з пропуском встановленого строку, суд залишає його без задоволення, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежали від неї [64]. У разі задоволення клопотання про витребування доказів суд постановляє ухвалу про забезпечення доказів, яка є виконавчим документом та виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень згідно з ч. 11 ст. 118 ЦПК України [64]. В обґрунтуванні клопотання про витребування доказів вказуються посилання на дії із самостійного вжиття заходів на витребування потрібної інформації, ними є запити, звернення особисто й адвокатські запити представника позивача, адвокатські запити, які залишилися без відповіді, з доказами їхнього отримання іншою стороною.

Враховуючи значну тривалість судових процесів, змагальність сторін, можливе подання клопотання до суду про долучення доказів, які впливають на вирішення судом справи за сутністю та підтверджують позовні вимоги, під час процесу з наданням нових доказів після подання позовної заяви. Вказана інформація надається до суду в разі невиконання рішення органу опіки й піклування, продовження режиму перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні

дитини, зміну фактичного місця проживання дитини під час судового провадження для підтвердження фактів щодо встановлення перешкод у здійсненні батьківських прав.

Особливістю доказування є покладання законом обов'язку доказування батьками дитини про можливість здійснення суб'єктивних батьківських прав, зокрема доведення факту незловживання алкогольними напоями чи наркотичними речовинами, що мають вплив на психіку людини. А наступною складовою щодо можливості здійснення суб'єктивних батьківських прав варто зазначити обставини, які виходять з матеріальних благ і підтверджуються характеристиками з місця роботи, довідками про доходи та доказами, в яких вказується рівень житлово-побутових умов проживання особи. Ця особливість щодо виховання дитини відображена в ч. 2 ст.159 СК України: «Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами» [10]. Особливість щодо визначення місця проживання дитини відображена в ч. 1 ст. 161 СК України: «Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення» [10], в ч. 2 ст. 161 СК України: «Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини» [10].

Вказані особливості зумовлені чинником, що дитина є найуразливішою стороною сімейних відносин, яка внаслідок віку має свої особливості.

Аналізуючи матеріали справи Оболонського районного суду м. Києва № 756/12322/16-ц ВС акцентовано увагу, що перевага в матеріально-побутовому стані одного із батьків сама собою не є вирішальною умовою для передачі йому дітей. У цій справі сторонами надано докази щодо можливості якісно виконувати

суб'єктивні батьківські обов'язки, зокрема медичну документацію, що відкидає наявність у сторін психологічних захворювань та алкогольної, наркологічної залежності, довідки про доходи та акти органів опіки й піклування, де зазначався рівень житлово-побутових умов сторін [147].

Додатково варто вказати, що позивачу потрібно надавати докази щодо виконання батьківського обов'язку з утримання дитини, що підтверджується розрахунком заборгованості зі сплати аліментів, наданим державним виконавцем, відповідно за формою, встановленою Додатком 15 до інструкції з організації примусового виконання рішень [148] у разі наявного рішення суду про стягнення аліментів. Під час додаткових судових процесів між сторонами, предметом яких є стягнення аліментів, або відсутності цього спору одним із батьків, що проживає окремо, бажано підтверджувати участь у матеріальному забезпечені дитини належними доказами, як-от чеки про переказ коштів із вказанням утримання дитини засобами поштового зв'язку чи банківської системи.

Щодо особливостей надання доказів під час воєнного стану потрібно погодитись із О. М. Трачем, що в разі проживання одного із батьків за межами України позивачі у справах про визначення разом з ними місця проживання дитини, яка була вивезена за кордон без згоди іншого із батьків, не завжди надають документи, які дають змогу встановити, в яких саме умовах проживає дитина, забезпечення належних умов для розвитку, виховання дитини. Уклавши інший шлюб з іноземцем, не доводять у судах першої, апеляційної інстанцій, яке ставлення вітчима до дитини. Подекуди докази, які мали бути подані до суду першої інстанції, подаються лише до суду апеляційної інстанції [149, с. 103].

Окремо варто зазначити, що позивачі або відповідачі, які є батьками, що проживають окремо від дитини, та залучені до заходів, потрібних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення й інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України внаслідок обставин, які не залежать від їхньої волі, не мають фізичної можливості надати медичні документи, що підтверджують їх стан, що відкидають наявність у них психологічних захворювань та алкогольної, наркологічної залежності, згідно із зазначеними

нормами сімейного матеріального права. Тому, враховуючи принцип змагальності сторін, позивачі, відповідачі (батьки, що проживають разом з дітьми) можуть, зловживаючи процесуальними правами, вказувати на відсутність відомостей про стан психологічного здоров'я сторони, наприклад, заявляючи про наявність посттравматичного стресового розладу внаслідок бойових дій, тим самим покладаючи обов'язок доказування підтвердження чи відсутності цього захворювання в сторін. Отже, відсутність цих доказів може впливати на судове рішення.

Згідно із нормами ст. 95 ЦПК України письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, письмові докази подаються в оригіналі або в належно засвідченій копії, якщо інше не передбачено цим Кодексом. Якщо для вирішення спору має значення лише частина документа, подається засвідчений витяг з нього. Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, на які накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України [64].

Відтак письмовими доказами, наданими одним із батьків, що проживає окремо, можуть бути: вимоги про усунення перешкод у здійсненні суб'єктивних батьківських прав і листи домовленості про наміри зустрічі з дитиною чи спілкування у вказаний час до одного із батьків, що проживає разом, та в разі неотримання відповіді або негативної відповіді, похідні від них запити, листи до закладів дошкільної, шкільної освіти та до закладів охорони здоров'я. Варто зазначити, що ці письмові докази взаємопов'язані. Відтак слід вказати, що:

1. Вимога про усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини є зверненням до одного із батьків, що проживає разом з дитиною, не чинити фізичний, психологічний, економічний вплив на родинні відносини одного із батьків, що проживає окремо, та самої дитини із зазначенням фактів щодо цих дій.

2. Лист домовленість про наміри побачення з дитиною чи спілкування з нею у вказаний час є зверненням до одного із батьків, що проживає разом з дитиною, з

наміром подальшого узгодження часу, дати, місця та терміну побачення з дитиною або забезпечення розмови з дитиною засобами мобільного зв'язку чи за допомогою месенджерів.

Відповідно, у вищевказаних зверненнях потрібно зазначати прізвище, ім'я та по батькові, відомі номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти сторін листування, дату й підпис. Також вказані звернення можливо направляти електронною пошту з накладанням електронного підпису.

Запити, листи до закладів дошкільної, шкільної освіти та до закладів охорони здоров'я як інформація підтверджує наміри та бажання брати участь у вихованні дитини й піклуватися про неї та неможливість витребування даних у одного з батьків, що проживає разом з дитиною.

Докази надаються виключно з підтверджувальними документами отримання стороною. Надсилання вимог про усунення перешкод, листів-домовленостей у разі отримання негативних відповідей, доводить факт вжиття заходів з налагодження стосунків між батьками та спроби щодо недопущення подальшого конфлікту між батьками, якщо це стосується участі у вихованні дитини.

Письмовими доказами у справах про відшкодування майнової шкоди можуть бути чеки на транспортні послуги в разі проживання в різних містах, що підтверджують прибування одного із батьків, що проживає окремо, на зустріч із дитиною, яка не відбувалася внаслідок перешкод із вказанням дати та часу, чеки, що підтверджують регулярне поповнення мобільного рахунку дитини, а спілкування з дитиною не відбувається виключно з вини відповідача.

Ст. 100 ЦПК України визначено, що електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні й голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, в мережі «Інтернет»)

[64].

Порядок подання встановлено ч. 2 ст. 100 ЦПК України, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [64].

Варто зазначити, що більшість населення користується сучасними месенджерами для листування, як-от вайбер, телеграм, ватсап тощо. Тому не рідко комунікація між батьками дитини та листування відбувається у відповідних додатках, особливо враховуючи проживання в різних містах, вимушене проживання одного із батьків за кордоном або перебування в районах бойових дій. Відповідно, враховуючи сучасні засоби комунікації на відстані та певні обставини, короткі вимоги щодо усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини або пропозиції щодо домовленостей можуть надсилатися за рахунок повідомлень, а потім створюється знімок з екрана мобільного пристрою – скріншот, який може бути електронним доказом у цивільній справі.

Хоча, як зазначає М. В. Жушман, скріншот є зовнішньою формою (зображенням) для подання інших електронних доказів: електронного листування, інформації з вебсторінок тощо. Складність визнання такої форми допустимим доказом пов’язана із недодержанням встановленої законом форми для подання електронних доказів, зокрема відсутністю електронного цифрового підпису. Як зазначалось вище, це пов’язано із технічними особливостями скріншоту як засобу доказування. Якщо скріншот електронного листа без обов’язкових реквізитів, передбачених спеціальними нормативно-правовими актами, що встановлюють вимоги до електронних документів [150, с. 116], він не являється електронним документом. Відповідно до ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у формі електронних даних, включно із обов’язковими реквізитами документа. Тому фактично скріншот не є копією електронного документа, відповідно, немає змоги ідентифікувати сторони листування [151]. Згідно із положеннями ЗУ «Про електронні

довірчі послуги», а саме ст. 1, скріншот також не є електронним документом [152].

Також, як вказує М. В. Пушкар, щодо змісту скріншоту для надання його як доказ у суді потрібно зазначити: 1) відомості про час і дату знімка; 2) вказівку на адресу та назву вебсайту, месенджера тощо; 3) ПІБ, підпис людини, який сформував скріншот; 4) у разі потреби переклад інформації українською мовою [153, с. 119].

Щодо вимог до електронних доказів, зазначено ВС у постанові від 15 липня 2022 року в справі № 914/1003/21, що «…колегія суддів підтримує позицію, викладену в постановах від 11.06.2019 у справі № 904/2882/18, від 24.09.2019 у справі № 922/1151/18, від 28.12.2019 у справі № 922/788/19, від 15.04.2021 у справі № 910/8554/20, та вважає, що роздруківки електронної переписки, яка не містить електронного підпису, який є обов'язковим реквізитом електронного документа, не можуть бути використані як доказ у справі, оскільки не відповідають вимогам ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг», тому, що унеможливлюють ідентифікацію відправника повідомлення, зміст такого документа не захищений від внесення правок та викривлення» [154].

Потрібно вказати, що ВС зазначено щодо цілісності (достовірності) електронних доказів. Наприклад, у постанові ВС від 13 жовтня 2021 року у справі № 923/1379/20 вказано, що листування через надіслання електронних листів уже давно стало частиною ділових звичаїв в Україні, а здійснення електронної переписки – як усталеного звичаю ділового обороту в Україні, що не вимагає договірного врегулювання, визнається цивільним звичаєм за ст. 7 ЦК України. Також Судом наголошено, що чинним законодавством визначені випадки, коли використання електронного підпису є обов'язковим і за відсутності такого підпису документ не буде вважатися отриманим від певної особи. Але ці випадки не охоплюють комерційне, ділове чи особисте листування електронною поштою між приватними особами (якщо інше не встановлено домовленістю між сторонами). У таких відносинах презюмується, що повідомлення є направленим тим, хто зазначений як відправник електронного листа чи хто підписав від свого імені текст самого повідомлення [155]. Отже, ВС звертає увагу на презумпцію цілісності (достовірності) електронних доказів, що означає, що доказ вважається цілісним (достовірним), доки

інша сторона цього не спростує.

ВС також неодноразово зазначено щодо належності електронних доказів. Стосовно надання скріншотів як доказів, потрібно вказати на матеріали справи Дарницького районного суду міста Києва № 753/10840/19, в яких ВС зазначено, що на підтвердження заявлених вимог позивач надала скріншоти повідомлень з телефону та планшету, роздруківки з Viber, які суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, вважав належними та допустимими доказами, які досліджені судами в їхній сукупності та яким надана належна правова оцінка [156]. Схожу позицію ВС щодо належності та допустимості електронних доказів викладено в постанові ВС від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 [157]. А у постанові від 29 січня 2021 у справі № 922/51/20 ВС вказано, що подання електронного доказу в паперовій копії саме собою не робить такий доказ недопустимим. Суд може не взяти до уваги копію (паперову копію) електронного доказу в разі, якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу [158]. Зазначений висновок ВС і в постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 910/17662/19 [159].

Водночас потрібно погодитися з Ю. С. Павловою, яка свідчить, що довіра до електронного доказу, можливість його ідентифікації та автентифікації є центральною проблемою використання електронних доказів. Упродовж тривалого часу проблема використання електронних засобів доказування полягала не через заперечення факту їхнього існування, а через проблему їхньої верифікації. Тобто як суд та інші учасники провадження могли б перевірити, що електронні дані не були підроблені, відповідають дійсності та належать певній особі [160, с. 33]. Також ця проблематика пов’язана з можливістю редагування скріншотів за допомогою штучного інтелекту.

Зазначимо, що в разі залучення одного із батьків до виконання обов’язків стосовно захисту Батьківщини в районах бойових дій, перебування одного із батьків разом з дитиною за кордоном, скріншоти з листування між батьками, пов’язані зі здійсненням батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, можуть бути чи не єдиним доказом у судових справах.

Враховуючи конфлікт між сторонами та функцію блокування абонента в

месенджерах і мобільних телефонах, варто зазначити, що один із батьків, що проживає разом з дитиною, може вдаватися до цих дій з метою ігнорування звернень щодо здійснення батьківських прав заявником, у такий спосіб нівелюючи доступ до комунікації щодо дитини та, власне, до дитини. Тому виникає логічне питання, як надати суду докази щодо блокування мобільного номера й акаунту у відповідних месенджерах. Відтак, аналізуючи матеріали справи № 331/24/22, встановлено, що позивач зазначав, що відповідачка заблокувала телефонні дзвінки й повідомлення у всіх месенджерах і соцмережах, за місцем проживання двері не відчиняла. Крім того, позивач подарував дитині телефон, але відповідачка вилучила його разом із сім-карткою з метою обмеження спілкування [161].

Якщо у вищевказаних месенджерах можливо певною мірою встановити факт блокування та створити знімок з екрану мобільного пристрою, то як самостійно надати докази щодо блокування мобільного номера відповідачем, зокрема в мобільному пристрої, призначеному для дитини.

Слід зазначити, що відеозаписи власного мобільного телефона зі спробами дзвінка до дитини або одного із батьків з чітко зображеним мобільним номером, що не заборонено законодавством, може мати значення для вирішення спору.

Щодо доведення обставин, які змінюють або змінили думку дитини в разі різкої, поступової зміни відношення дитини до одного із батьків, що проживає окремо, зокрема в спілкуванні під негативним впливом одного із батьків, що проживає разом з дитиною, потрібно надавати відповідні докази для суду. Такими доказами можуть слугувати спільні з дитиною відео в різний період часу, тобто до встановлення режиму перешкод і впродовж них з обов’язковим зазначенням зміни поведінки дитини, як коментар в позовній заяві, у разі наявності даного факту. Отже, можуть бути надані суду докази щодо введення дитини в оману та негативного налаштування її проти одного із батьків, що проживає окремо від дитини, посилаючись на вчинення дій відповідача, який навмисно домагається розриву зв’язку між ними та наносить морально-психологічну шкоду. Тому додаткові записи будуть посилювати інші докази, підтверджувати підставність та обґрунтованість вимог про усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування й участь у вихованні дитини

та стягнення з відповідача моральної шкоди.

Додатково потрібно вказати, що належно зафіксований і задокументований факт постійної зміни місця проживання відповідача з дитиною та переміщення ним дитини в невідомому напрямку є одним із способів створення перешкод як доказ у тому, щоб брати участь у житті дитини та спілкуватися з нею.

Стосовно висновку експерта як засобу доказування, слід зазначити, що процесуальною нормативною складовою надання висновків психолога до суду є: 1) норма ч. 1 ст. 102 ЦПК України, згідно якої висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень, зроблених в результаті висновків та складений у порядку, визначеному законодавством [64]; 2) норма ч. 3 ст. 102 ЦПК України, висновок експерта може бути підготовлений на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи [64]; 3) норма ч. 4 ст. 102 ЦПК України, згідно з якою висновок експерта викладається в письмовій формі та приєднується до справи [64]; 4) норма ч. 6 ст. 102 ЦПК України, у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній під час проведення експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Інші вимоги до висновку експерта можуть бути встановлені законодавством [64]; 5) норма ст. 103 ЦПК України, відповідно до якої суд призначає експертизу в справі за сукупності таких умов як з'ясування обставин, що мають значення для справи, потрібні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо або висновки експертів викликають сумніви щодо їхньої правильності [64]; 6) норма ст. 104 ЦПК України, суд постановляє ухвалу про призначення експертизи, в якій зазначає підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи [64]; 7) норма ст. 105 ЦПК України, згідно з якою призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення

експертизи обома сторонами; 8) норма ч. 1 ст. 106 ЦПК України, згідно з якою учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення, ч. 6 вказаної статті, відповідно до якої експерт, який склав висновок за зверненням учасника справи, має ті самі права й обов'язки, що й експерт, який здійснює експертизу на підставі ухвали суду [64].

Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо в справі потрібно встановити: 1) характер і ступінь ушкодження здоров'я; 2) психічний стан особи; 3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Варто зазначити, що висновок психолога в цивільній юрисдикції є письмовим доказом, проте якщо психолог має статус судового експерта, відповідно, він має право на складення висновку експерта.

У цивільному провадженні психолог може брати участь як: спеціаліст, свідок, просто психолог. Якщо психолог має статус судового експерта, то він також може брати участь у судовому засіданні як судовий експерт.

Висновок психолога, наданий стороною, подається разом із позовом, відзивом, відповіддю на відзив, запереченнями з дотриманням порядку подачі доказів або порядку ч. 4 ст. 83 ЦПК України [64].

Тому висновки такого спеціаліста чи експерта-психолога як докази можна поділити на: 1) висновок психолога, поданий стороною як доказ; 2) висновок психолога, залученого органом опіки й піклування, який долучається до письмового висновку щодо розв'язання спору до суду в порядку ч. 5 ст. 19 СК України;
3) висновок експерта-психолога щодо розв'язання спору, залученого на підставі ухвали суду про призначення експертизи.

Аналізуючи матеріали справи Соснівського районного суду м. Черкаси № 712/11527/17 щодо подання висновку психолога стороною, встановлено, що у висновку спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження від 18 червня 2019 року № 04/19, виконаному юридичним психологом вищої категорії, зазначено, що для малолітнього віку дитини досить вагомим є контакт з матір'ю. У цьому віці діти найбільш прив'язані до матері. Вона потрібна як опора, як образ,

формуючи «Я» особистості, як джерело безпеки й задоволення нагальних потреб, тут формується почуття любові, ніжності, жалю та співчуття. Зазначено, що якщо й далі буде жити дитина з батьком і його родиною, тоді для нормального психоемоційного стану та відчуття благополуччя неповнолітній дитині, якій лише три роки, потрібна не тільки звична обстановка з усталеним колом спілкування, але вона ще повинна й відчувати себе психофізіологічно вільно, захищено та комфортно. Тому для дитини досить важливо, щоб у неї також було сформовано відчуття безпеки й підтримки. Для дитини таким «притулком» зазвичай слугують поцілунок, голос, обійми й коліна матері, читання в ліжку, спільні прогулянки, що в результаті допоможе здійснювати посилений контроль, постійне регулювання думок і поведінки. Взявши до уваги висновок спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження від 18 червня 2019 року № 04/19, виконаного юридичним психологом, апеляційний суд не врахував, що такий висновок психолога ґрунтується на поясненнях матері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною; у психолога не перебували в дослідженні матеріали справи, яка переглядається, психолог особисто не спілкувалася з малолітньою дитиною та батьком дитини. Висновок психолога містить загальні висновки про зв’язок матері з дитиною такого віку без урахування фактичних обставин цієї справи, яка переглядається. Отже, такий висновок психолога не містить інформацію щодо предмета доказування, а тому не може бути належним доказом у цій справі [162].

Аналізуючи матеріали справи № 522/21127/13-ц, ВС зазначено, що консультаційні висновки тощо можуть слугувати лише доказами, які в разі їхньої належності та допустимості в сукупності з іншими зібраними в справі доказами підлягали оцінюванню судом. Консультативний висновок психолога, наданий відповідачем, носить рекомендаційний характер і не є висновком експертизи [163].

Аналізуючи матеріали справи Калинівського районного суду Вінницької області № 132/3692/20, встановлено, що комісія органу опіки й піклування вирішувала питання щодо участі позивача (одного з батьків, що проживає окремо від дитини) у вихованні сина, на виконання вимог ухвали суду було запрошено практикуючого психолога, яка поспілкувалася з дитиною, після такого спілкування

психолог повідомила комісію, що дитина хоче спілкуватися із батьком, але є заручником маніпуляцій батьків, дитина тривожна. Психолог повідомила, що для більш розгорнутого аналізу потрібно більше часу для спілкування з дитиною. На запитання психолога, чого хоче дитина, дитина повідомила, що хоче, щоб було як раніше, щоб вони були багаті та щоб батько перепросив маму за те, що він її бив. На запитання психолога, чи бачив він, як батько бив матір, він повідомив, що не бачив. Опікунська рада вирішила, що присутність відповідача не є перешкодою в спілкуванні позивача із сином. А тому щоб не травмувати дитину, було ухвалено рішення, щоб зустрічі проходили в присутності матері. Досліджуючи цей доказ, суд не взяв до уваги висновок фахівця за результатами проведення психологічного дослідження дитини. Висновок психолога на підставі дослідження від 18.02.2021, яке було проведено під час судового розгляду. Так, на ряду з питаннями про можливість дитини брати участь у судовому засіданні для заслуховування думки дитини на вирішення фахівця було поставлено також питання, який характер матиме ситуація проведення зустрічей у малолітньої дитини із батьком без присутності матері та яке відношення (думка) до цієї ситуації в малолітньої дитини, на підставі якого було надано висновок, що дитина виявила прихильність до відповідача, а щодо позивача виявляє тривожність, можливо, пов’язану із складною сімейною ситуацією. Одночасно було проведено дослідження й самої відповідачки. Однак позивача для проведення такого дослідження не повідомляли та не залучали. Оскільки відповідне дослідження щодо ставлення дитини до батька було проведено без залучення позивача, що позбавило останнього права надавати фахівцеві свої пояснення, такий висновок не може бути ухвалений судом як допустимий доказ через неповноту й однобічність цього дослідження [164].

Загальними вимогами до цих доказів є компетентність психолога, якість (професійність, повнота та об’єктивність), чіткість, логічна структурованість і зрозумілість висновку психолога.

Тому вказаний спеціаліст, експерт зазначає в консультативному висновку наявність конфлікту між батьками дитини, вплив конфлікту на дитину, моральну психологічну можливість батьків виконувати обов’язки щодо виховання дитини,

психологічний стан батьків, психологічний стан самої дитини, наприклад відчуження від одного із батьків або щире бажання проводити більше спільного часу.

Висновки психолога мають виключно рекомендаційних характер щодо вирішення спору та на меті надання рекомендацій суду щодо відновлення сімейних відносин між позивачем і дитиною.

Потрібно погодитися із Н. В. Волковою щодо інших учасників судового процесу, до яких належать: помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст (ст. 65 ЦПК України). Дослідницею вказано, що в теорії цивільного процесу також ведуться певні дискусії про те, чи входять вони до складу суб'єктів доказування. Також вчена зазначила, що інші учасники судового процесу не можуть бути суб'єктами доказування, оскільки вони не мають юридичної заінтересованості в результатах розгляду справи – вони залучаються судом для сприяння правильному та своєчасному розгляду й вирішенню цивільних справ, а також не здійснюють жодних дій щодо доказування [165, с. 22].

Щодо показів свідків, варто вказати, що в науковій літературі зазначено, що свідком у судовому процесі може бути будь-яка особа, якій відомі обставини, що стосуються сутності справи. Свідок повинен бути наділений спеціальною правоздатністю, тобто володіти певною інформацією щодо обставин справи. Для правильного визначення особи свідка треба виходити з того, що свідок зазвичай є незаінтересованою особою, яка здатна за своїм фізичним і психічним розвитком правильно сприймати, зберігати відомості про факти й давати про них правильні показання, учасниками яких була ця особа або якій стали відомі обставини справи, що мають значення для правильного та справедливого вирішення цивільної справи [166, с. 395].

Ст. 92 ЦПК України закріплено, що сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, зокрема з власної ініціативи, якщо інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи [64].

Згідно із ст. 91 ЦПК України виклик свідка здійснюється за заявою учасника

справи [64].

Відповідно до ч. 1 ст. 90 ЦПК України показання свідка – це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини [64].

Відтак у раніше зазначених справах свідками найчастіше є батьки позивача та відповідача, відповідно, вони й прийматимуть певну сторону конфлікту, що є характерною рисою для цих справ.

Щодо доказів позовних вимог про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, варто зазначити, що до переліку доказів можуть входити: висновки психолога або психотерапевта, медичні довідки, акти органів опіки та піклування й докази невиконання рішень органів опіки та піклування, судових рішень, листування, повідомлення, свідчення свідків.

Розглядаючи питання визначення розміру моральної шкоди, Д. Д. Луспенником, Р. А. Лідовцем наголошено, що це питання вирішується лише судом, проте сторони можуть пропонувати суду свої варіанти. Оскільки випадки та обставини, за яких може бути заподіяна моральна шкода, можуть бути різними, законодавець допускає відшкодування такої шкоди грішми, майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від: характеру правопорушення, глибини фізичних і духовних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їхньої реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, та з урахуванням інших обставин, які мають суттєве значення (ч. 3 ст. 23 ЦК України). А також від стану здоров’я потерпілого, тяжкості вимушених змін у його життєвих і виробничих обставинах, ділової репутації, часу й зусиль, потрібних для відновлення попереднього стану тощо [167, с. 27-28].

Тягар доказування моральних страждань розподіляється на позивача й відповідача. Розмір відшкодування моральної шкоди також входить до предмета доказування. Відтак, як зазначено ВС у постанові від 05.12.2022 в справі № 214/7462/20, у разі встановлення конкретної особи, яка завдала моральної шкоди,

відбувається розподіл тягаря доказування: а) позивач повинен довести наявність моральної шкоди та причинний зв'язок; б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини. Завдання моральної шкоди – явище завжди негативне. Проте з цього не слідує, що будь-яка завдана моральна шкода породжує зобов'язання з її відшкодування. Покладення обов'язку відшкодувати завдану моральну шкоду може існувати лише за умови, коли шкода була викликана протиправною поведінкою відповідальної за неї особи [168].

Щодо визначення розміру моральної шкоди в грошовій формі, ВС у постанові від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20 зазначено, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їхньої реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. Під час визначення розміру відшкодування моральної шкоди враховуються вимоги розумності та справедливості [169].

Схожу позицію ВС вказано в постанові від 27.01.2021 у справі № 263/16183/18, зокрема в процесі визначення розміру стягнення на відшкодування моральної шкоди судова колегія бере до уваги розмір завданої моральної шкоди та її тривалість. Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошової компенсації визначається з урахуванням вимог розумності і справедливості, що узгоджується з характером моральних страждань позивача [170].

Щодо висновку психолога, в постанові Великої палати ВС від 09 листопада 2022 року в справі № 372/1652/18 зазначено, що навіть за відсутності в психолога процесуального статусу спеціаліста (ч. 1 ст. 74 ЦПК України) чи експерта (ч. 1 ст. 72 ЦПК України) висновок психолога може бути письмовим доказом (п. 1 ч. 2 ст. 76, ч. 1 ст. 95 ЦПК України), якщо містить дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору, зокрема стосовно страждань потерпілих. Крім того, не можна констатувати, що суди попередніх інстанцій взяли до уваги нижчий рівень емоційних, психічних страждань позивачів, ніж той, який зазначили у відповідних

висновках психологи. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначає суд у рішенні, а не психолог у висновку. Висновок останнього може слугувати для судді орієнтиром у пізнанні глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їхньої реалізації, інших обставин, які мають істотне значення, зокрема й можливого грошового еквівалента таких страждань. Проте розмір відповідного відшкодування, незалежно від наявності висновку психолога, суддя повинен встановити, враховуючи вимоги розумності та справедливості [171].

Щодо відшкодування моральної шкоди за невиконання рішень органу опіки й піклування, у рішенні Дергачівського районного суду Харківської області стосовно справи № 619/7825/24 судом зазначено, що порушення прав і неповноцінне здійснення контактів / сімейних відносин можуть призводити до моральної шкоди. Суд визнає, що порушення рішень органів опіки та суду про контакт з дитиною позначається на немайнових правах учасників сімейних правовідносин, зокрема на праві батька на спілкування. Суд посилається на положення ЦК України щодо відшкодування моральної шкоди (ст. 23) і вказує, що порушення таких прав «свідчить про вже порушене право дитини й моральну шкоду» (зокрема, через психологічний тиск, тривалу відсутність контакту, відчуження від батька) [172].

Коли особа звернулася до органу опіки й піклування щодо припинення порушених прав та інтересів у спілкуванні й вихованні дитини, відповідно, проводиться засідання комісії та ухвалюється рішення, яке затверджується виконавчим комітетом органу виконавчої влади. Згідно з ч. 2 ст. 158 СК України «Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини» [10]. Але якщо в рішенні про встановлення порядку побачення з дитиною та участь одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини не зобов'язано одного із батьків, що проживає разом з дитиною, усунути перешкоди в спілкуванні та вихованні дитини одному із батьків, що проживає окремо від дитини, то, відповідно, відсутність цього зобов'язання може бути використана відповідачем

як аргумент у процесі розгляду питання про відшкодування моральної шкоди за невиконання рішення органу опіки й піклування.

З огляду на вищезазначене можна вказати, що під час надання доказів до суду в справах про відшкодування моральної шкоди в порядку ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158 та ч. 5, ст. 159 СК України потрібно підтверджувати такі обставини: тривалість і систематичність перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, ігнорування відповідачем рішення органу опіки й піклування, доведення позивачем істотних психоемоційних наслідків за допомогою надання офіційних висновків спеціалістів.

Щодо доказів позовної вимоги про відшкодування майнової шкоди, завданої внаслідок перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, варто засвідчувати: доведення ігнорування договору стосовно здійснення батьківських прав, доведення ігнорування відповідачем рішення органу опіки й піклування, суду, наявність фінансових витрат позивача в порядку спроб реалізації батьківських прав, які зупинені внаслідок перешкод, різні міста проживання батьків і наявність у позивача статусу особи з інвалідністю з порушення функцій щодо пересування. Потрібно вказати, що до переліку доказів можуть входити: чеки на транспортні послуги, чеки, що підтверджують регулярне поповнення мобільного рахунку дитини тощо.

Відтак з матеріалів справи Деснянського районного суду м. Чернігова № 750/1786/21 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та її вихованні, розірвання договору щодо здійснення батьківських прав і відшкодування майнової та моральної шкоди встановлено, що заявлена майнова шкода, яка полягає в придбанні ним пального для здійснення багаторазових поїздок до міста Чернігів задля зустрічі з дитиною, оцінена в сумі 17 500,00 грн, а витрати, понесені на укладення й нотаріальне посвідчення договору від 08 жовтня 2020 року щодо здійснення батьківських прав – 8 000,00 грн. Хоча судом під час розгляду справи встановлено, що перешкоджанням позивачеві у вихованні сина і в спілкуванні з ним відповідачка завдала йому втрат немайнового характеру у формі переживань і душевних страждань та потреби в прикладанні неабияких додаткових зусиль для відновлення права спілкуватися із

сином та виховувати його. Але відмовляючи в задоволенні вимог позивача про відшкодування майнової шкоди, суд виходив із того, що понесені позивачем витрати не є збитками в розумінні ст. 22 ЦК України [173], незважаючи на те, що зобов'язальний характер щодо відшкодування матеріальної шкоди в сімейних правовідносинах і невиконання рішення органу опіки й піклування, суду, умов договору про участь у вихованні дитини прямо закріплений у нормах ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158 та ч. 5 ст. 159 СК України.

Щодо загальної проблематики надання доказів, варто зазначити, що збір доказів, самостійно враховуючи різні міста проживання, значну відстань між містами, кількість доказів, займає тривалий час та іноді потребує додаткових витрат на оплату транспортних видатків, поштових засобів, канцелярію тощо. Крім того, емоційно виснажує, особливо в разі різкої зміни поведінки дитини, зумовленої протиправними діями одного із батьків, що проживає разом з дитиною.

Додатково для осіб, які виконують бойові завдання із захисту Батьківщини, існує можливість втрати оригіналів доказів в обставинах, що не залежать від волі. Зазначимо, що, відповідно до ч. 5 ст. 95 ЦПК України, учасник справи, який подає письмові докази в копіях (електронних копіях), повинен вказати про наявність у нього або іншої особи оригіналу письмового доказу [64]. Згідно з ч. 6 цієї статті, якщо подано копію (електронну копію) письмового доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал письмового доказу. Якщо оригінал письмового доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (електронної копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

З огляду на вищезазначене можна дійти висновку, що процес доказування в категорії справ про усунення перешкод у спілкуванні й вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відшкодування моральної шкоди має важливе значення, враховуючи можливий конфлікт між батьками, та потребує численних дій від одного із батьків, що проживає окремо від дитини, щодо збору доказів і надання їх до суду.

У справах, пов'язаних із здійсненням батьківських прав, доцільно виокремлювати групи доказів за їхнім спрямуванням (функціональним призначенням

у доказуванні). Пропонується така класифікація:

1. Докази, що підтверджують здатність батьків виконувати немайнові батьківські обов'язки щодо виховання дитини. Ця група доказів спрямована на встановлення психофізіологічної, емоційної та поведінкової спроможності батьків забезпечувати виховання дитини, піклування про її фізичний, психічний, духовний і моральний розвиток. До таких доказів належать, зокрема: консультативні висновки психолога, психотерапевта, психіатра, довідки лікаря-психіатра, нарколога щодо стану психічного здоров'я, наявності / відсутності залежностей, інші медичні документи, які характеризують можливість особи виконувати батьківські обов'язки, документи та відомості, що свідчать про залученість батьків до виховання (характеристики з навчального закладу). Такі докази є ключовими для оцінювання дієздатності в широкому фактичному розумінні – не як цивільно-правової категорії, а як реальної здатності забезпечити належне виховання.

2. Докази, що характеризують створення належних матеріально-побутових умов для дитини. Ця група доказів спрямована на встановлення рівня матеріального забезпечення й побутових умов, які може надати кожен із батьків. До них належать: акти обстеження житлово-побутових умов, складені органами опіки й піклування чи іншими уповноваженими органами, документи, які підтверджують право власності або користування житлом (витяги з реєстрів, договори оренди), відомості про наявність нерухомого майна, транспортних засобів, інші документи, що свідчать про стабільність доходів і можливість забезпечення дитини житлом, харчуванням, лікуванням, освітою. Такі докази дають змогу суду оцінити спроможність батьків забезпечити матеріальну складову належного розвитку дитини.

3. Докази виконання (не виконання) батьківських обов'язків щодо утримання дитини. До цієї групи належать докази, які відображають фактичне виконання обов'язку з утримання дитини, зокрема в грошовій і натуральній формах. До таких доказів належать: розрахунок заборгованості зі сплати аліментів, наданий державним або приватним виконавцем, квитанції, чеки, платіжні доручення щодо перерахування коштів на утримання дитини, чеки та інші документи, що підтверджують участь у додаткових витратах на дитину (лікування, освіта, гуртки, спортивні секції), інші

фінансові документи, що свідчать про реальне матеріальне забезпечення дитини одним із батьків. Ці докази є визначальними під час оцінювання стабільності, повноти та добросовісності виконання обов'язку з утримання дитини.

4. Докази наявності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування й участь у вихованні дитини. Ця група охоплює докази, які підтверджують, що один із батьків, з яким проживає дитина, створює перешкоди іншому із батьків у спілкуванні та участі у вихованні. До них належать: письмові докази (заяви, скарги до органів опіки й піклування, поліції, листи з вимогами усунути перешкоди, листи-домовленості, відповіді органів влади), електронні докази: скріншоти листування (месенджери, електронна пошта), відеозаписи дзвінків у межах, дозволених законом, інші документи, що свідчать про систематичне невиконання встановленого порядку спілкування з дитиною, ігнорування графіка побачень, перешкоджання участі у вихованні. Ці докази сприяють встановленню факту неправомірного обмеження батьківських прав одного із батьків. Також дані докази підтверджують вжиті одним з батьків, що проживає окремо від дитини, заходи з метою налагодження комунікації щодо виховання дитини з одним з батьків, що проживає разом з дитиною.

5. Докази наслідків перешкод у здійсненні батьківських прав (моральних і майнових втрат). Окремо доцільно виділити докази, які підтверджують негативні наслідки створення перешкод у здійсненні батьківських прав, як немайнові (моральні страждання), так і майнові (фінансові втрати).

6. Докази моральної шкоди, які підтверджують психоемоційні страждання батька (матері), спричинені неможливістю реалізувати свої батьківські права за наявності договору, рішення органу опіки й піклування чи судового рішення щодо порядку спілкування з дитиною. До них належать: висновки психолога або психотерапевта про психоемоційний стан позивача, медичні довідки щодо погіршення здоров'я, пов'язаного зі стресом від перешкод у спілкуванні з дитиною, докази невиконання органами опіки й піклування чи відповідачем судових рішень, рішень органів опіки, листування, повідомлення, свідчення свідків, які відображають тривалість, інтенсивність і характер моральних страждань.

7. Докази майнової шкоди (фінансових витрат), які підтверджують фактично

понесені та документально зафіксовані витрати, пов’язані зі спробами реалізації батьківських прав, які не відбулися з вини іншого із батьків. До них можуть належати квитки, чеки на транспортні послуги (зокрема, під час проживання в різних містах), що підтверджують прибуття одного із батьків до місця зустрічі з дитиною в конкретний день і час, коли зустріч не відбулася через перешкоди, чеки, що підтверджують регулярне поповнення мобільного рахунку дитини за відсутності реального спілкування з дитиною з вини відповідача, інші документи, які фіксують витрати, що виявилися марними внаслідок протиправної поведінки іншого із батьків. Ці докази становлять доказову базу у справах про відшкодування майнової шкоди, завданої створенням перешкод у здійсненні батьківських прав.

8. Рекомендаційні докази щодо вирішення спору в найкращих інтересах дитини. Окрему групу складають докази рекомендаційного характеру, спрямовані на формування в суду комплексного уявлення про те, яке рішення найбільше відповідає найкращим інтересам дитини. До них можливе віднесення висновку психолога (дитячого, сімейного) щодо бажаної моделі спілкування дитини з кожним із батьків, особливостей прив’язаності, потреб дитини, письмового висновку органу опіки й піклування щодо доцільного порядку участі кожного із батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною.

2.3. Судовий розгляд справ щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини

Після надходження до суду позовної заяви суддя здійснює її перевірку на відповідність вимогам, визначеним ст. 175–177 ЦПК України. За умови відповідності заяви процесуальним вимогам суд постановляє ухвалу про відкриття провадження в справі [64].

Ухвала про відкриття провадження є процесуальним документом, що визначає початок судового розгляду та встановлює основні строки для вчинення процесуальних дій. Відповідно до ч. 7 ст. 178 ЦПК України строк для подання відзиву на позовну заяву встановлюється судом і не може бути меншим ніж п’ятнадцять днів

з дня вручення відповідачу копії ухвали про відкриття провадження [64].

Процесуальна діяльність у справах означеного характеру здійснюється на засадах змагальності сторін. Цей принцип забезпечує рівність процесуальних прав сторін на подання доказів, їх дослідження та доведення своєї позиції перед судом.

Змагальність виражається в послідовному поданні таких процесуальних документів: 1) позову, яким визначаються предмет і підстави позовних вимог; 2) відзиву на позов, який містить заперечення відповідача; 3) відповіді на відзив і заперечення, що уточнюють позиції сторін та сприяють повному з'ясуванню обставин справи. Кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог чи заперечень, відповідно до положень ст. 12 та 81 ЦПК України [64].

Після відкриття провадження суд переходить до стадії підготовчого розгляду. Основною метою підготовчого провадження є забезпечення своєчасного, правильного та безперешкодного розгляду справи по суті. На цій стадії суд уточнює коло учасників процесу, визначає предмет і підстави позову, вирішує клопотання сторін, встановлює перелік доказів, що підлягають дослідженню, вирішує питання про виклик свідків, встановлює строки подання додаткових доказів, може здійснювати врегулювання спору за участю судді відповідно до ст. 201 ЦПК України та в порядку ч. 5 ст. 19 СК України, залучає для вирішення спору орган опіки й піклування. Підготовче провадження закінчується постановленням ухвали про призначення справи до розгляду за сутністю.

Як зазначає Ю. Ю. Цал-Цалко, саме на стадії підготовчого провадження закладається основа для створення тих вагомих умов, за яких можливе справжнє змагання рівноправних сторін, повне та всебічне дослідження обставин справи й ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення [174, с. 79].

Насамперед потрібно визначити процесуальні особливості, що стосуються функцій органів опіки й піклування та експертів психологів під час судового розгляду. Одним із важливих елементів судового розгляду спорів, що стосуються прав та інтересів дитини, є участь органу опіки й піклування. Його повноваження та процесуальна роль визначаються ст. 19 СК України. Відповідно до зазначеної норми

орган опіки й піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору [10], який ґрунтується на результатах проведеного обстеження умов проживання, спілкування з батьками та дитиною, а також залучення відповідних спеціалістів: педагогів закладів дошкільної та шкільної освіти, психологів.

Як відомо, орган опіки й піклування не є суб'єктом доказування в розумінні ст. 76 ЦПК України, а тому його письмовий висновок має допоміжний і рекомендаційний характер. Суди під час розгляду справ сімейної категорії враховують та оцінюють такий висновок, однак він не має для них обов'язкової сили [64].

Як зазначено в постанові ВС від 02 вересня 2020 року в справі № 520/6084/18, висновок органу опіки й піклування має базуватися на достовірній інформації про всі фактичні обставини, які можуть мати істотне значення, та ретельному їхньому з'ясуванні. Такий висновок є рекомендаційним, тому суд може постановити інше рішення, ніж пропонує орган опіки та піклування [175].

Однією з найбільш дискусійних проблем сучасної практики є вплив психологічного стану дитини під час спілкування з працівниками органу опіки й піклування або психологами, залученими до підготовки висновку. У разі коли один із батьків цілеспрямовано формує в дитини негативне ставлення до іншого із батьків, виникає ризик того, що під час опитування дитина висловить нав'язану думку, яка не відображатиме її справжніх емоцій і бажань. Унаслідок цього в письмовому висновку можуть міститися викривлені відомості, що в подальшому впливатимуть на судове рішення.

У випадках неможливості надання письмового висновку органу опіки й піклування, варто зазначити, що існує ряд причин суб'єктивного характеру, наприклад ігнорування звернень щодо опитування одним із батьків, що проживає разом з дитиною, або недопущення представників до огляду житлово побутових умов дитини, та причини об'єктивного характеру, зокрема перебування одного із батьків, що проживає разом з дитиною, за кордоном.

У підтвердження цих фактів з постанови від 11 грудня 2023 року ВС у справі № 523/19706/19 слідує, що з урахуванням того, що в цій справі такий висновок орган опіки відмовився надати з огляду на відсутність можливості оглянути умови

проживання дитини, батька тощо у зв'язку з тим, що батько ухиляється від обстеження, та встановити його місце перебування органу опіки не вдалось. Обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися. У разі якщо з певних причин такий висновок отримати не можна, суд має вирішити спір за наявними в справі доказами. Якщо з певних причин орган опіки та піклування відмовиться надати свій висновок у справі, де за приписами ч. 4 та ч. 5 ст. 19 СК України [10] надання ним такого висновку є обов'язковим, ця обставина не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Протилежний підхід є рівнозначним відмові в доступу до правосуддя й означав би порушення положень ст. 6 ЄКПЛ. Зазначений підхід має загальний характер і є цілком справедливим для випадків, коли не було отримано письмового висновку органу опіки та піклування під час розгляду справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок, зокрема у зв'язку із перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливості встановити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо [176].

Також щодо обов'язковості надання висновку органом опіки й піклування в порядку ч. 5 ст. 19 СК України суддею ВС у Касаційному цивільному суді Є. В. Синельниковим під час проведення круглого столу «Вплив повномасштабної війни в Україні на вирішення спірних питань стосовно дітей в цивільному судочинстві: фактичні та процесуальні аспекти», враховуючи наслідки впливу повномасштабної війни, констатовано, що ненадання висновку органом опіки й піклування, залученим судом до участі в справі, за наявності достатніх і достовірних доказів, які дають суду змогу визначити інтереси дитини й ухвалити мотивоване судове рішення про визначення місця проживання дитини (висновків спеціалістів (експертів) у галузі дитячої психології, педагогіки, письмових доказів щодо умов проживання, навчання, позашкільних занять, стосунків між дитиною та кожним із батьків, ставлення кожного із батьків до виконання батьківських обов'язків, думки дитини), не свідчить про порушення судом положень ч. 5 ст. 19 СК України [177].

Враховуючи, що письмовий висновок органу опіки й піклування, відповідно до

ч. 5 ст. 19 СК України, не підлягає оскарженню, його зміст має істотне значення під час формування судового рішення. Якщо висновок містить упереджені або дискримінаційні формулювання, це може негативно вплинути на долю спору, наприклад призвести до обмеження часу спілкування окремо проживаючого батька чи матері з дитиною або створити підґрунтя для майбутніх конфліктів між сторонами. Такі наслідки не лише порушують права одного із батьків, а й суперечать принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, закріпленому як у національному, так і в міжнародному праві.

Тому варто погодитись із П. І. Салюком, що рішення органів опіки та піклування, ухвалені ст. 19 СК України, не можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства, оскільки в цих правовідносинах орган опіки та піклування не є як суб'єкт владних повноважень; сімейне законодавство передбачає, що формою фактичного оскарження рішення органу опіки та піклування є звернення до суду із позовом, який містить ту саму вимогу, з якою відбувалося звернення до органу опіки та піклування. Що ж стосується іншої форми діяльності органів опіки та піклування – надавати згоду на вчинення певних дій учасниками сімейних відносин, то така згода може стати предметом оскарження в порядку адміністративного судочинства, оскільки в такому разі орган опіки та піклування діє саме як суб'єкт владних повноважень, подальша реалізація майнового права без ухвалення відповідного рішення органом опіки та піклування неможлива [178, с. 200, 201].

Органи опіки й піклування формально виконують допоміжну функцію в межах судового процесу, однак фактично їхній вплив на остаточне рішення суду є надзвичайно вагомим. Водночас відсутній єдиний затверджений порядок проведення перевірки житлових умов, психологічного обстеження дитини та батьків, а також чіткий алгоритм формування висновку. Також висновки часто містять оціночні судження без належного доказового підґрунтя.

Враховуючи, що письмовий висновок органу опіки й піклування, відповідно до ч. 5 ст. 19 СК України, не підлягає оскарженню, його зміст має істотне значення під час формування судового рішення. Якщо висновок містить упереджені або дискримінаційні формулювання, це може негативно вплинути на долю спору,

наприклад призвести до обмеження часу спілкування окремо проживаючого батька чи матері з дитиною або створити підґрунтя для майбутніх конфліктів між сторонами. Такі наслідки не лише порушують права одного із батьків, а й суперечать принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, закріпленому як у національному, так і міжнародному праві. Отже, висновок органу опіки й піклування, наданий у порядку ст. 19 СК України, посідає важливе місце в системі доказів у справах щодо визначення місця проживання дитини чи порядку спілкування з нею. Водночас його рекомендаційний характер не охоплює обов'язок суду здійснювати самостійний аналіз усіх доказів у справі та перевіряти обґрунтованість такого висновку.

Про значення висновку експерта-психолога щодо розв'язання спору, залученого на підставі ухвали суду про призначення експертизи, потрібно погодитись із В. В. Бондаренко-Берегович, яка вказує, що призначення судових експертиз, зокрема психологічних, забезпечує їхнє проведення кваліфікованими фахівцями та прийнятність їхніх висновків як доказів. Судді та адвокати в Україні не завжди володіють достатніми відповідними знаннями в галузі судової експертизи, що робить внесок судових психологів потрібним для ухвалення справедливих судових рішень [179, с. 19-20].

Тому в підсумку варто погодитись із Ю. Ю. Рябченком, який за результатами проведеного дослідження щодо проблематики участі в розгляді справи суб'єктів надання консультаційної допомоги суду сформулював такі положення. По-перше, основним критерієм розмежування участі в цивільному процесі суб'єктів публічної влади для подання висновків на виконання своїх повноважень (ч. б ст. 56 ЦПК України) та експерта потрібно вважати мету діяльності вказаних осіб. Результатом висновку суб'єкта публічної влади є судження, а результатом висновку експерта – фактичні дані. По-друге, діяльність суб'єктів публічної влади, які беруть участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень (ч. б ст. 56 ЦПК України), потрібно охарактеризувати як таку, що сприяє захисту прав, свобод та інтересів. Остаточно захист у цьому випадку здійснюється судом [180, с. 318].

Варто зазначити, щодо можливого впливу одного із батьків, який проживає разом на психологічний стан дитини під час спілкування з працівниками органу опіки

й піклування або з психологами. У разі коли один із батьків цілеспрямовано формує в дитини негативне ставлення до іншого із батьків, виникає ризик того, що під час опитування дитина висловлює нав'язану думку, яка не відображає її справжніх емоцій, потреб і бажань. Унаслідок цього в письмовому висновку можуть міститися викривлені відомості, що в подальшому впливають на судове рішення.

Наголосимо, що сторони також можуть примиритися на будь якій стадії судового провадження, зокрема за рахунок проведення процедури медіації на будь-якій стадії судового процесу, згідно ч. 7 ст. 49 ЦПК України. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою відповідно до ст. 207 ЦПК України [64].

Зазначимо, що цінним для такої категорії вирішення спорів є впровадження обов'язкової сімейної медіації. Медіація може забезпечити більш мирне врегулювання спору, знизити емоційне напруження між батьками та запобігти подальшим конфліктам. В Україні досі відсутній спеціальний закон «Про сімейну медіацію», хоча ЗУ «Про медіацію» лише загально визначає цю процедуру.

Потрібно наголосити про наявність у судовій практиці факту, що впливає на тривалість судового розгляду справ з боку одного із батьків, що проживає разом з дитиною, це можливі заяви до органів Національної поліції щодо вчинення домашнього насильства, тому на перевірку даного діяння потрібен значний обсяг часу. Така заява про домашнє насильство переслідує наступні цілі: спробу дискредитації одного із батьків для представників органу опіки й піклування та, власне, суду з метою затягування судового процесу й безпосередньо здійснення морального впливу на орган опіки та піклування й суд. Щодо даних фактів, судам потрібно здійснювати перевірку домашнього насильства, що займає певний час.

З постанови ВС від 07 грудня 2023 року в справі № 569/14585/21 слідує, що позивач звернувся до суду із позовом до відповідача про усунення перешкод у спілкуванні з дітьми та їх вихованні, визначення способу участі у вихованні дітей і спілкуванні з ними. Розпорядженням секретаря міської ради зупинена дія розпорядження про визначення способу участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні та спілкуванні з дітьми, у зв'язку із поданням заяви відповідачем

про вчинення насильства в сім'ї. Тому відповідач не виконувала розпорядження Рівненського міського голови про визначення способу участі батька у вихованні та спілкуванні з дітьми, яке було зупинене у зв'язку із поданням заяви про домашнє насильство. Також відповідач зверталася до правоохоронних органів із заявами з приводу вчинення позивачем домашнього насильства. У подальшому справи щодо вчинення позивачем домашнього насильства були закриті за відсутністю складу кримінального та адміністративного правопорушень, тому посилання в касаційній скарзі на те, що суди ухвалили оскаржувані рішення, незважаючи на агресивну поведінку позивача та прояви насилля з його сторони, не знайшли своє підтвердження. Такі доводи водночас із доводами про те, що відповідачка не чинила перешкод позивачу в спілкуванні із дітьми, висновок служби у справах дітей, винесений на підставі припущень, зводяться до переоцінки доказів у справі, що виходить за межі повноважень суду касаційної інстанції, який є судом права, а не факту [181].

Щодо матеріалів справи Солом'янського районного суду № 760/20057/17 про позбавлення батьківських прав і стягнення аліментів, слідує, що позивачка (один з батьків, що проживає разом із дитиною) звернулася до управління поліції із заявою про нанесення їй умисних тілесних ушкоджень з боку відповідача (одного із батьків, що проживає окремо від дитини) та про відкрите заволодіння її майном (гроші в сумі 300 євро) невстановленою особою із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Згодом провадження за заявою позивача з приводу умисного нанесення тілесних ушкоджень закрито на підстав ч. 1 ст. 284 КПК України, тобто за відсутністю події. У матеріалах справи існує висновок органу опіки та піклування, згідно з яким орган опіки та піклування, керуючись ст. 19, 164 СК України, з огляду на наявні матеріали справи, враховуючи рішення комісії з питань захисту прав дитини, вважав за доцільне позбавити батьківських прав відповідача стосовно малолітньої дитини. Апеляційним судом враховано, що міським громадським центром, де досліджувався психоемоційний стан дитини, її матері, здійснено оцінювання їхніх дитячо-батьківських відносин, що випливає із самої назви дослідження, а не оцінювання дитячо-батьківських відносин дитини з відповідачем.

Водночас сам собою висновок, на думку суду, є перебільшено емоційним, непритаманним науковому дослідженню, і з нього вбачається упереджене ставлення особи, яка виконувала дослідження, до відповідача, який в дослідженні взагалі участі не брав і інформацію щодо якого отримано зі слів позивача. Судом першої інстанції надано належну оцінку цьому дослідженню, враховуючи також, що інформація щодо ситуації в сім'ї отримана співробітником центру винятково зі слів матері, що в умовах гострого сімейного конфлікту робить дослідження одностороннім та упередженим, і враховано, що висновок органу опіки й піклування складений загалом на підставі зазначеного дослідження та інформації, повідомленої матір'ю [182].

Відтак недоведення фактів домашнього насильства одним із батьків, що проживає окремо від дитини, свідчить про пряме зловживання процесуальними правами, про реальне суб'єктивне створення перешкод, введення суд в оману та моральний тиск на позивача, який зобов'язаний доводити протилежне, витрачаючи час. Ці фіктивні аргументи, що переходять у процесуальну площину, мають на меті також отримання більш лояльного рішення суду для сторони.

Водночас науковці Л. О. Самілик та Т. В. Огнев'юк зазначають, що для принципу змагальності в цивільному судочинстві є більш характерним з-поміж інших стандарт «баланс ймовірностей», за якого вірогідність існування конкретної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш імовірною, ніж заперечення цього.

Зокрема, науковці вказують ознаки стандарту «баланс ймовірностей»:

– виникає на підставі встановлення «ймовірності», тобто про впевненість чи безсумнівність доведення факту тут не йдеться;

– сукупності доказів має бути досить для визнання факту доказаним;

– докази повинні характеризуватись якісними ознаками, як-от достовірність, належність і допустимість;

– застосовується за умови забезпечення сторонам можливості реалізації прав у сфері доказової діяльності та залежить від способів і методів їхнього процесуального використання [183, с. 85].

Доцільно враховувати, що у випадках, коли один із батьків проживає з дитиною

за кордоном і створює перешкоди для реалізації батьківського права іншого з батьків на спілкування та участь у вихованні, виникає ризик ухилення від участі у судових провадженнях, зокрема через неналежне отримання судових повідомлень або з причин, які не залежать від волі відповідача. Неповідомлення належним чином порушує процесуальні права сторони, суперечить принципам змагальності та рівності учасників процесу. За відсутності ефективного судового розгляду та належного рішення, права одного з батьків, який проживає окремо від дитини, фактично залишаються порушеними та не забезпечується реальний доступу до участі у вихованні.

Стосовно цього факту І. Б. Факас вказав, що забезпечення належної участі сторін у цивільному процесі є ключовою умовою реалізації принципів змагальності, диспозитивності та доступу до правосуддя. Водночас на практиці суди нерідко стикаються із ситуаціями, коли відповідачі умисно уникають участі в судових засіданнях, змінюють місце проживання без повідомлення або навмисно не з'являються до суду. Це ускладнює реалізацію прав позивачів, гальмує розгляд справ і ставить під загрозу ефективність судового захисту [184, с. 483].

Відтак у ЦПК України, зокрема в ст. 132, закріплена лише норма щодо розшуку відповідача у справах про стягнення аліментів. Натомість щодо розшуку відповідача в інших справах із захисту батьківських прав та обов'язків, що виходять із сімейних правовідносин, норма законодавства відсутня, що не відповідає забезпеченню принципу рівності сторін у цивільному судочинстві [64].

Тому метою дотримання балансу між батьківськими обов'язками щодо утримання та виховання дітей, забезпечення прав одного із батьків, що проживає окремо від дитини, пропонується внести зміни до статті 132 ЦПК України та затвердити в такій редакції: «Якщо місце перебування відповідача в справах за позовами про стягнення аліментів, про захист прав дітей або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук. Розшук проводиться органами Національної поліції України, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду».

Як зазначено в науковій літературі, суд відкладає розгляд справи в судовому засіданні в межах встановленого ЦПК України строку з таких підстав: 1) неявка в судове засідання учасника справи, щодо якого відсутні відомості про вручення йому повідомлення про дату, час і місце судового засідання; 2) перша неявка в судове засідання учасника справи, якого повідомлено про дату, час і місце судового засідання, якщо він повідомив про причини неявки, які судом визнано поважними; 3) виникнення технічних проблем, що унеможливлюють участь особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції, крім випадків, коли, відповідно до ЦПК України, судове засідання може відбутися без участі такої особи; 4) потреба у витребуванні нових доказів у разі, коли учасник справи обґрунтував неможливість заявлення відповідного клопотання в межах підготовчого провадження; 5) якщо суд визнає потрібним, щоб сторона, яка подала заяву про розгляд справи за її відсутності, дала особисті пояснення. Викликати позивача або відповідача для особистих пояснень можна й тоді, коли в справі беруть участь їхні представники. Якщо учасник справи або його представник були належно повідомлені про судове засідання, суд розглядає справу за відсутності такого учасника справи в разі: 1) неявки в судове засідання учасника справи (його представника) без поважних причин або без повідомлення причин неявки; 2) повторної неявки в судове засідання учасника справи (його представника), крім відповідача, незалежно від причин неявки; 3) неявки представника в судове засідання, якщо в судове засідання з'явилася особа, яку він представляє, або інший її представник; 4) неявки в судове засідання учасника справи, якщо з'явився його представник, крім випадків, коли суд визнав явку учасника справи обов'язковою. У разі повторної неявки в судове засідання відповідача, повідомленого в належний спосіб, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення) [185, с. 434–435].

На стадії розгляду справи по суті суд досліджує всі надані матеріали, заслуховує пояснення сторін, показання свідків, висновки органу опіки й піклування, висновки спеціалістів та експертів, інші докази, що мають значення для встановлення істотних обставин. З огляду на характер спорів, пов'язаних із визначенням способів участі одного із батьків у вихованні дитини, спрощене позовне провадження не

застосовується, оскільки такі справи потребують повного дослідження доказів, допиту свідків і врахування інтересів малолітньої або неповнолітньої дитини. Після аналізу судової практики встановлено, що представники органу опіки й піклування в більшості випадків надають суду клопотання про розгляд справи без їхньої участі.

Однак ВС у постанові від 06 лютого 2019 року у справі № 658/1267/16-ц зазначено, що з огляду на аналіз вказаних норм законодавства судам під час розгляду позовних вимог про визначення порядку участі у вихованні дітей і спілкуванні з ними того з батьків, який проживає окремо від них, порядку спілкування діда й баби з онуками, якщо батьки не підкоряються рішенню органів опіки й піклування з цих питань, спорів між батьками про місце проживання дітей, вимог про відібрання батьками дітей в інших осіб, про позбавлення або поновлення батьківських прав та інших спорів, пов'язаних із вихованням дітей, обов'язковим є наявність письмового висновку органів опіки й піклування та їхня участь у судовому засіданні [186].

Враховуючи володіння представників органу опіки й піклування інформацією та даними щодо сутності спору, практичну роботу із батьками, участь уповноважених цього органу в судовому засіданні є просто вагомою, а також їхня присутність разом із фахівцем-психологом у разі опитування дитини судом, про що обґрунтовано ВС у постанові від 22 серпня 2023 року у справі № 686/16237/20. Так, у матеріалах справи є висновок органу опіки й піклування та висновок психолога, згідно з якими рекомендовано встановити місце проживання дитини із батьком, що враховано судами попередніх інстанцій. Відповідно до матеріалів справи в судовому засіданні в суді першої інстанції син сторін у категоричній формі висловив бажання проживати із батьком. Згідно з матеріалами справи, що не заперечується заявницею в касаційній скарзі, суд першої інстанції опитав дитину в присутності батьків, психолога та представника органу опіки й піклування.

Присутність психолога та представника органу опіки й піклування є достатньою для встановлення об'єктивної думки дитини, якщо дитина досягла такого віку й рівня розвитку, коли вона може чітко сформулювати власну думку.

У матеріалах справи немає доказів того, що позивачка заперечувала проти присутності батьків під час опитування судом їхнього малолітнього сина чи що

відповідач здійснював будь-який вплив на дитину під час опитування, враховуючи й те, що позивачка також була присутня під час опитування [187].

З'ясування обставин справи та дослідження доказів дає змогу суду сприйняти й оцінити доказову інформацію, всебічно проаналізувати обставини справи й ухвалити обґрунтоване та законне рішення. Особливо потрібно звертати увагу на встановленні обставин, які будуть негативно впливати на саму дитину.

Відтак варто погодитись із висловленнями В. О. Кучера, що базовими якостями, які здатні негативно вплинути на виховання дитини, а також визначення її місця проживання, можуть бути: зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, перебування на диспансерному нагляді, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності, аморальна поведінка, наявність шкідливих звичок; відносини між батьками та дитиною (виконання батьками визначених законодавством обов'язків; наявність взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною; можливість створення дитині належних та безпечних умов для життя, виховання, розвитку, навчання); обставини, пов'язані з дитиною (вік дитини, її стан здоров'я, особливі потреби дитини, згода дитини на проживання з одним із батьків, особиста прихильність дитини до кожного із батьків, інші обставини, що мають значення в справі [188, с. 136].

Щодо пріоритету письмового висновку органу опіки й піклування, зазначимо, що, незважаючи на значну участь цього органу в судових процесах, як вказано раніше, в письмовому висновку можуть бути власні міркування та викривлені факти, тому слід вказати, що письмовий висновок органу опіки й піклування, який носить рекомендаційних характер, не може бути основним доказом, додатково враховуючи проблематику повного відображення рекомендаційних висновків у судовому рішення. З постанови ВС від 06 вересня 2018 року в справі № 644/9094/16-ц слідує, що, відповідно до цивільно-процесуального законодавства, жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Висновок органу опіки й піклування не може мати переваги над іншими доказами, а судом належно його оцінено в сукупності з іншими доказами [189].

Схожих висновків ВС дійшов у Постанові від 06 травня 2020 року у справі

№ 462/7279/18, що, ухвалюючи рішення, суд у більшості випадків керується висновком органу опіки та піклування, проте може відступити від нього, адже суд оцінює всю сукупність доказів і звертає увагу про прихильність дитини, навівши відповідні мотиви в рішенні [190].

Ще однією особливістю під час розгляду за сутністю справи є процесуальна процедура допиту дитини як свідка, метою якої є з'ясування думки дитини.

Нормативною основою для цієї дії суду є положення ст.171 СК України, відповідно до якої:

1. Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

2. Дитина, яка може висловити свою думку, повинна бути вислухана під час вирішення між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, зокрема вирішення спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

3. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси [10].

Процесуальну складову становить норма ст. 232 ЦПК України про порядок допиту малолітніх і неповнолітніх свідків, згідно з якою допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані в справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби в справах дітей [64].

Залучення психолога до участі в опитуванні дитини в судовому засіданні відбувається через направлення суду клопотання на підставі ст. 43, 74, 197 ЦПК Україні [64].

На підставі практичного процесуального аналізу справ з огляду на сімейні правовідносини суддею ВС в Касаційному цивільному суді П. І. Пархоменком зазначено про помилкову позицію про опитування дитини для з'ясування її думки лише після досягнення десятирічного або чотирнадцятирічного віку (ст. 160 СКУ; ст. 29, 31 ЦКУ). А саме, що: ст. 171 СКУ закріплює положення про те, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими

особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї; ст. 12 КПД – держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю; зауваженнях загального порядку № 12 «Право дитини бути заслуханою» CRC/C/GC/12 від 20 липня 2009 року. Комітет зауважив, що право всіх дітей бути заслуханими та сприйнятими з усією серйозністю є одним з основоположних принципів КПД. Комітет міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, підкреслює, що в ст. 12 не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і дана стаття не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою щодо всім питань, які стосуються її інтересів (пункт 21) [191, с. 32].

Також ВС у постанові від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц наголошено, що під час вирішення питань, які стосуються її життя, дитині, здатній сформулювати власні погляди, має бути забезпечено право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. Положення про рівність прав та обов'язків батьків у вихованні дитини не може тлумачитися на шкоду інтересам дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, зокрема її думки, якщо вона, відповідно до віку, здатна сформулювати власні погляди. Натомість суди на порушення вимог закону не з'ясували й не зазначили думку дитини стосовно обставин, що безпосередньо стосуються її життя, адже на час розгляду справи судами першої та апеляційної інстанції дитина перебувала у віці, що дає змогу сформулювати власні погляди; не встановили, чи прижилась дитина в новому середовищі з огляду на те, що з моменту її виїзду за кордон до дня ухвалення апеляційним судом рішення про її повернення минуло більше трьох років; не з'ясували, які умови для її життя, здоров'я та розвитку створила мати, з якою на час ухвалення судового рішення визначено місце проживання дитини та з якою дитина проживає [192].

Водночас, як вбачає М. О. Журавльова, вирішувати питання місця проживання

дитини за допомогою її допиту в суді з психологічного погляду є небажаною та неефективною процедурою, яка має високу потенцію негативного впливу на життя дитини (стресогенність, погіршення стосунків із батьками). Саме для вирішення таких питань суд може залучити кваліфікованого фахівця в галузі психології за рахунок, як мінімум, залучення психолога до опитування дитини в «Зеленій кімнаті», як максимум – призначенням судової психологічної експертизи.

Допит дитини в суді має бути крайнім заходом, коли всі інші способи отримання психологічної інформації вже вичерпані, але питання залишається для суду неоднозначним. Водночас, випадок неоднозначності та невизначеності може статися за умов низької якості психологічного дослідження (недокваліфікованості фахівця) або появи на шляху психолога перепон в отриманні психологічної інформації (неявка на експертне дослідження, ненадання матеріалів тощо), бо комплексне й всебічне оцінювання сімейної ситуації та психологічного клімату в родині в переважній більшості випадків дає змогу досвідченому фахівцю в галузі психології (експерту) зробити однозначний категоричний висновок щодо психологічно сприятливішого для розвитку дитини місця проживання та стосовно інших спірних питань її виховання розлученими батьками з урахуванням автентичного бажання малечі, його думок, загального психологічного стану та психологічних умов проживання з кожним із батьків [193, с. 124].

Думка дитини може бути наслідком протиправних дій щодо створення негативного образу одного із батьків, що проживає окремо від дитини. Під час опитування дитини також потрібно враховувати її міркування щодо батьків до розірвання шлюбу або фактичного окремого проживання й після з метою підтвердження або спростування режиму перешкод у спілкуванні та вихованні.

Враховуючи вікові особливості дитини, її участь у судовому засіданні може створювати додаткове емоційне навантаження та психологічний тиск не неї. Водночас перебування в приміщенні суду, за відповідної організації процесу та забезпечення належних умов, може створити нейтральну обстановку, в якій дитина матиме можливість висловити свою справжню позицію, незалежну від впливу або маніпуляцій з боку одного з батьків, що проживає разом з нею. У такому контексті

судове опитування може стати ефективним інструментом для з'ясування дійсних інтересів та побажань дитини, що не були спотворені під впливом конфлікту між батьками.

На підставі загальної проблематики щодо достовірності міркувань, викладених у письмових висновках органів опіки та піклування або психологів, слід вказати, що для повного з'ясування думки дитини, враховуючи її найвищі інтереси, за можливості потрібно проводити процедуру опитування дитини під час судового засідання за сутністю, що буде беззаперечним доказом для ухвалення рішення та відображено в процесуальному документі, що в подальшому спростить розгляд справ в апеляційній і касаційній інстанції.

Варто зазначити, що під час судових дебатів, враховуючи конфлікт між сторонами, можливі твердження та заяви, що не належать до предмета спору.

Відтак потрібно погодитись із В. А. Кройтором, який вказав, що правильне визначення сутності доказів тісно пов'язане зі здійсненням правосуддя в цивільних справах, яке полягає в застосуванні судом закону до встановлених під час судового розгляду фактичних обставин справи. Правильний розгляд і вирішення цивільної справи означає: з'ясування фактичних обставин справи; правову кваліфікацію встановлених фактичних обставин справи; встановлення наявності чи відсутності юридичних фактів, тобто визначення норм права, які потрібно застосувати до цих правовідносин; висновок суду, тобто винесення законного й обґрунтованого судового рішення [194, с. 116].

Із загального аналізу судової практики визначено, що ще однією суттєвою проблемою є тривалість судового розгляду, особливо в умовах воєнного стану, від подання позовної заяви до ухвалення рішення. Ці спори розглядаються місяцями, а іноді й роками. За цей час між дитиною та одним із батьків може зникнути емоційний зв'язок, що фактично нівелює сенс подальшого рішення.

Загальновідомо, що судовий розгляд цих справ повинен бути оперативним, щоб не створювати ситуації фактичного відчуження одного із батьків від дитини. Затягування процесу може кваліфікуватися як порушення права на ефективний засіб юридичного захисту. Додатковою процесуальною проблематикою, що може

впливати на оперативність може бути неможливість складення письмового висновку органом опіки й піклування, якщо дитина з одним із батьків перебуває за кордоном. У разі якщо висновок складений на підставі виключно тверджень відповідача в дистанційному режимі, його потрібно критично оцінювати.

Межі судового розгляду в цих справах визначають за метою: забезпечення рівності прав батьків, гарантування належних умов розвитку дитини та уникнення надмірного втручання в сімейне життя, що порушує принцип пропорційності.

У підсумку, слід констатувати, що ефективність судового розгляду в цій категорії справ значною мірою залежить від належної організації доказування, об'єктивності висновків органів опіки та піклування й висновків психологів, які повинні ґрунтуватися на достовірних даних та професійних оцінках. Водночас суд повинен забезпечити належну процесуальну участь сторін, своєчасно реагувати на можливі зловживання процесуальними правами, критично оцінювати недостовірні або односторонні відомості та застосовувати додаткові процесуальні інструменти. Важливими гарантіями захисту прав батьків та дітей є удосконалення механізмів повідомлення й розшуку відповідача, підвищення якості роботи органів опіки, створення умов для оперативного судового розгляду. Вирішення зазначених проблем сприятиме формуванню справедливої та ефективної моделі цивільного правосуддя у сімейних справах, яка відповідатиме європейським стандартам і забезпечуватиме повноцінну реалізацію прав дитини й кожного з батьків.

Висновки до розділу 2

У розділі містяться дослідження інституту позову щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, який проживає окремо від дитини, предмета доказування в таких справах та особливостей судового розгляду цих справ. Такі спори мають комплексний і високочутливий характер. Вони поєднують матеріально-правові аспекти сімейного та цивільного права з процесуальними механізмами цивільного судочинства, а також істотно залежать від принципу найкращих інтересів дитини.

У справах про захист прав одного із батьків, який проживає окремо, позовна заява є процесуальним юридичним фактом, з яким пов'язується ініціювання

цивільного судочинства, а також процесуальним документом, що фіксує момент звернення особи до суду, однак не виступає самостійним доказом порушення матеріальних прав.

Пропонується предметно орієнтована класифікація позовних вимог, предметом яких є захист прав батьків, які проживають окремо від дитини, з урахуванням сучасної наукової доктрини та судової практики: 1) за обсягом реалізації батьківських прав: встановлення місця проживання дитини з одним із батьків; встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини; зміна порядку участі одного із батьків у вихованні дитини; 2) за протиправним обмеженням батьківських прав: усунення перешкод у вихованні та спілкуванні дитини; розірвання договору про участь у вихованні дитини в судовому порядку; 3) за завданими наслідками протиправного обмеження батьківських прав: відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок перешкод у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання умов договору про участь у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання рішення органу опіки й піклування.

Акцентовано увагу на специфіці суб'єктного складу: крім сторін, обов'язковим учасником є орган опіки та піклування, який формально є третьою особою без самостійних вимог, але фактично існує спеціальним суб'єктом, що здійснює функції органу публічної влади та подає висновок із використанням спеціальних знань або з залученням спеціалістів-психологів.

Заходи забезпечення позову виконують не лише охоронну функцію для майбутнього судового рішення, а й самостійну функцію захисту безперервності психоемоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо. На основі усталеної судової практики сформульовано декілька принципових положень: 1) забезпечення позову у формі тимчасового графіка спілкування й участі у вихованні відповідає сутності сімейних спорів і спрямоване на недопущення втрати емоційного контакту на час тривалого розгляду справи; 2) заходи забезпечення мають бути адекватними, співмірними й тісно пов'язаними із позовними вимогами; 3) інститут забезпечення позову захищає як інтереси позивача, так і дитини; 4) без подання

обґрунтованої заяви про забезпечення позову фактична реалізація батьківських прав під час процесу стає залежною виключно від доброї волі іншого із батьків, що в практиці часто веде до зловживань. Запропоновано нормативне уточнення пункту 2 ч. 1 ст. 150 ЦПК України за рахунок прямої вказівки на можливість заборони певних дій у разі виникнення спору із сімейних правовідносин.

Процес доказування в справах щодо захисту прав та інтересів одного із батьків, який проживає окремо від дитини, має комплексний і міждисциплінарний характер. Предмет доказування охоплює як юридичні, так і психологічні аспекти взаємин між батьками та дитиною. Процес доказування в справах цієї категорії характеризується підвищеним стандартом належності, допустимості, достовірності та достатності доказів, оскільки він безпосередньо впливає на реалізацію прав дитини й батьків. Водночас судова практика свідчить про потребу в індивідуалізованому підході до кожної справи, де формальний доказ не завжди має більшу переконливість, ніж комплексне оцінювання поведінкових, психологічних і соціальних обставин.

Проблематика використання електронних доказів у сімейних справах набула особливої актуальності. Судова практика свідчить, що електронне листування, скріншоти повідомлень за відповідної ідентифікації можуть розцінюватися як належні докази, якщо їхня достовірність не спростована іншою стороною. Презумпція цілісності електронних доказів є важливим елементом сучасного цивільного процесу, особливо в умовах віддаленого спілкування батьків під час воєнного стану.

Висновок психолога має ключову роль як доказ оцінювання психоемоційного стану сторін і дитини. У разі коли психолог не має статусу судового експерта, його висновок зберігає доказову силу як письмовий доказ консультативного характеру, особливо якщо він містить фактичні дані про обставини, що мають значення для справи. Водночас суди мають приділяти увагу не лише формальним ознакам висновку, а й методології його складання, об’єктивності та повноті психологічного дослідження.

Питання доказування ускладнюється особливими умовами воєнного стану, коли один із батьків може бути залучений до заходів із захисту Батьківщини або ж

перебувати за кордоном. У цьому разі суди повинні гнучко тлумачити вимоги до подання та форми доказів, визнаючи пріоритетом принцип доступу до правосуддя.

Запропоновано виокремлювати такі основні групи доказів у справах, пов'язаних із здійсненням захисту батьківських прав за їхнім спрямуванням (функціональним призначенням у доказуванні): 1) докази здатності батьків виконувати немайнові обов'язки щодо виховання дитини, що відображають психічний стан, поведінкову спроможність і реальну залученість до обов'язків з виховання дитини; 2) докази забезпечення належних матеріально-побутових умов, які характеризують рівень матеріального забезпечення й житлові умови дитини та спроможність батьків забезпечити матеріальну складову належного розвитку дитини; 3) докази виконання (не виконання) батьківських обов'язків щодо утримання дитини; 4) докази наявності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, які підтверджують неправомірну поведінку одного із батьків, з яким проживає дитина; 5) докази, що підтверджують негативні наслідки створення перешкод, серед них докази моральної шкоди та докази майнової шкоди; 6) рекомендаційні докази щодо вирішення спору в найкращих інтересах дитини, до яких належать висновки психолога та письмові висновки органу опіки й піклування про доцільний порядок участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Висновок органу опіки й піклування, що надається в порядку ст. 19 СК України, формально не є доказом у вузькому розумінні ст. 76 ЦПК України та має рекомендаційний характер і суд повинен оцінювати його в сукупності з іншими доказами. Відсутність висновку органу опіки й піклування через об'єктивні чи суб'єктивні причини не може блокувати розгляд справи. Водночас фактична роль цих висновків є досить значною. З огляду на те, що вони не підлягають оскарженню, а суди часто орієнтуються на них як на ключовий орієнтир, будь-яка упередженість, недбалість, поверховість чи некоректність висновку здатні істотно деформувати результат судового розгляду, впливаючи як на режим участі у вихованні, так і на місце проживання дитини. Вказані висновки нерідко ґрунтуються на односторонній інформації (часто лише зі слів одного із батьків), можуть містити емоційно забарвлені, оціночні судження. У висновках також можуть відображатися викривлені

дані внаслідок маніпуляцій одним із батьків (формування в дитини негативного образу іншого із батьків, інші прояви конфліктної поведінки). Наголошено на необхідності участі представників органу опіки й піклування в судовому засіданні та їхня присутність разом із фахівцем-психологом у разі опитування дитини судом, а не формальна участь у справі, шляхом виключно подання письмових висновків.

Виявлені в судовій практиці випадки безпідставних заяв про домашнє насильство, інші спроби створити для одного із батьків, що проживає окремо від дитини образ агресора, а також свідоме затягування розгляду (ухилення від участі в судовому процесі, недопуск органу опіки і піклування) свідчать про перетворення окремих процесуальних прав на інструмент тиску й маніпуляції та можуть розцінюватися як зловживання процесуальними правами, що суперечить принципу добросовісності й рівності сторін. Тому вказані дії ускладнюють збір об'єктивної інформації, спотворюють зміст висновків органу опіки та психологів, призводять до тривалого обмеження контактів між дитиною й іншим із батьків.

Інститут розшуку відповідача детально передбачений лише для справ про стягнення аліментів, тоді як в інших спорах, пов'язаних з захистом прав дітей, зокрема щодо участі у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, схожі механізми відсутні. Це створює загрозу для реалізації принципу змагальності й доступу до правосуддя, коли один із батьків проживає за кордоном чи свідомо ухиляється від участі в процесі. Запропонована законодавча зміна до ст. 132 ЦПК України, яка б поширила механізм розшуку на всі спори, пов'язані з захистом прав дітей.

РОЗДІЛ 3
СУДОВІ РІШЕННЯ В СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАХИСТОМ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОДНОГО З БАТЬКІВ, ЩО ПРОЖИВАЄ ОКРЕМО ВІД ДИТИНИ, ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХНЬОГО ВИКОНАННЯ

3.1. Судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, їхні особливості та зміст

У справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного із батьків, який проживає окремо від дитини, судові рішення постають ключовим юридичним інструментом з упорядкування сімейних правовідносин і реалізації батьківських прав, визначення способів участі у вихованні та спілкуванні з дитиною.

Судові рішення у вказаній категорії справ мають ряд особливостей: 1) вони спрямовані на врегулювання тривалих, а не одноразових правовідносин, що розгортаються в часі; 2) є динамічними за своїм характером, оскільки можуть бути змінені в разі істотної зміни обставин життя дитини чи батьків; 3) базуються не лише на формальній рівності прав батька й матері, а передусім на принципі забезпечення найкращих інтересів дитини; 4) часто містять детально індивідуалізовані приписи, спрямовані на організацію конкретного режиму спілкування, відпочинку, участі в навчальному та позашкільному житті дитини; 5) містять заборонні приписи щодо утримання від протиправних дій одного з батьків, що проживає разом з дитиною.

У структурному плані такі рішення, крім традиційних елементів (вступна, описова, мотивувальна та резолютивна частини), мають додаткову, посилену аргументацію щодо: психологічного стану дитини, рівня її прив'язаності до кожного з батьків, можливостей кожного з батьків забезпечити гармонійний розвиток дитини, впливу маніпуляцій дитиною на одного з батьків, що проживає окремо.

Відтак ВС у постанові від 14 лютого 2022 року в справі № 761/25544/19 наголошує, що судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в цивільному процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини.

Колегія суддів зауважує, що сім'я є цінною для розвитку дитини, і коли вона

руйнується, батьки, які почали проживати окремо, мають віднайти способи захистити дитину й забезпечити те, що їй потрібно, щоб дитина зростала в благополучній атмосфері, повноцінно розвивалася та не зазнавала негативного впливу. Ситуація, в якій батьки не мають змоги віднайти такі способи за взаємним погодженням, потребує втручання органів державної влади, зокрема суду, з метою забезпечення належних стосунків між дитиною й батьками, які є фундаментальними для благополуччя дитини. Діти потребують уваги, підтримки й любові обох батьків. Діти є найбільш вразливою стороною в процесі будь-яких сімейних конфліктів [195].

Також потрібно погодитися з П. А. Прохоровим, який зазначив, що під час ухвалення рішень у справах підвищеної емоційності сторін на суддю впливають і емоції: деякі типи рішень, що ухвалюються в певних галузях, як-от сімейне право, не лише вимагають від судді виступу з неюридичними аргументами, але й потребують особливої чутливості, оскільки вони повинні сприйнятися сторонами, щоб бути ефективними. Просте втілення раціональності не є бажаним, тому що люди більш охоче приймають рішення, якщо вважають його справедливим. З цього погляду емоції можуть бути позитивними для процесу ухвалення рішення, щоб дати змогу судді прийняти більш усвідомлене рішення [196, с. 102].

Відповідно до загальної класифікації судових рішень варто визначити:

рішення про визнання – є результатом розгляду позову про визнання, у якому заявник (позивач) просить підтвердити наявність або відсутність спірного правовідношення або визнати за заявником (позивачем) відповідне право. Тобто таке рішення має містити правовстановлювальний припис у разі задоволення заяви. Основною метою такого рішення є захист права через усунення правової невизначеності щодо прав та обов'язків, які виникають унаслідок оспорення (невизнання) їхнього існування чи змісту;

рішення про присудження – є результатом розгляду позову про присудження, у якому заявник (позивач) просить зобов'язати (присудити) відповідача до вчинення певних дій на користь заявника (позивача). Тобто таке рішення має містити імперативний спонукальний припис у разі задоволення заяви, який може бути виконаний примусово, зокрема спеціально створеним державним органом за рахунок

відповідача. Основною метою такого рішення є захист права через відновлення порушених прав, примусового виконання обов'язків, відновлення правового становища, яке було неправомірно порушено, у тому стані, в якому воно існувало об'єктивно до судового процесу та незалежно від нього;

рішення про перетворення – є результатом розгляду позову про перетворення (конститутивного позову), в якому заявник (позивач) просить суд захистити його право чи охоронюваний законом інтерес через утворення нового правовідношення, зміни або припинення чинного правовідношення саме на підставі рішення суду, а не на підставі інших фактів, що мали місце до або поза процесом. Тобто таке рішення також має містити імперативний спонукальний припис у разі задоволення заяви, який може бути виконаний примусово. Метою цього рішення також є захист права, але не за рахунок відновлення правового становища, яке було неправомірно порушене, у тому стані, в якому воно існувало об'єктивно до судового процесу, а через створення нового правовідношення чи перетворення того, що існує [197, с. 64-65].

Відповідно, рішення про визнання є задоволенням позовних вимог про визначення місця проживання дитини з одним із батьків, визнання права на участь одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні та спілкуванні з дитиною, про визнання певних дій (бездіяльності) іншого з батьків такими, що порушують права позивача та/або дитини.

Рішення про присудження є задоволенням позовних вимог про зобов'язання не чинити перешкод у спілкуванні з дитиною, про встановлення конкретного порядку спілкування (графіка зустрічей, дзвінків, відпочинку тощо), про зобов'язання дати змогу брати участь у вирішенні важливих питань щодо дитини, про зобов'язання утриматися від певних дій (не змінювати місце проживання дитини без згоди, не вивозити дитину за кордон).

Рішення про перетворення є задоволенням позовних вимог про зміну раніше визначеного порядку спілкування або місця проживання дитини.

Звісно, ідеальною ситуацією було б, якщо питання визначення місця проживання та затвердження графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні та спілкуванні з дитиною як похідні позовні вимоги від розірвання шлюбу

були б в одному провадженні. Отже, закріплювались би права та обов'язки батьків в одному судовому рішенні. Поділ прав та обов'язків батьків у процесі щодо розірвання шлюбу зменшить навантаження на відповідні служби, наслідки, пов'язані із впливом маніпуляції одним із батьків, з ким проживає дитина, будуть зменшені. Відповідно, буде збережений баланс батьківських прав після задоволення основної та похідних вимог комплексного рішення про розірвання шлюбу, можливо, зумовлене тим, що в більшості випадків сторони якнайшвидше бажають розлучитися, й тому в цьому часі можливе реальне вирішення питань, пов'язаних з батьківськими правами.

У цивільному судочинстві може відбуватися відхід від принципу диспозитивності щодо встановлення місця проживання дитини з одним із батьків у провадженні про розірвання шлюбу.

Такої правової позиції дотримався ВС у постанові від 15 січня 2020 року в справі № 200/952/18. Згідно із загальним правилом за відсутності спору між батьками щодо того, з ким із них проживатимуть неповнолітні діти, суд має право вирішити питання про залишення дитини проживати з матір'ю чи батьком одночасно з розглядом вимоги про розірвання шлюбу. Водночас лише за наявності спору між батьками стосовно визначення місця проживання дитини суд зобов'язаний роз'яснити сторонам порядок судового вирішення цього питання та потреби в поданні відповідних позовних вимог [198].

Варто зазначити, що фактичне місце проживання дитини та реєстрація з одним із батьків без визначення місця проживання відповідно до судового рішення, але за згодою сторін не є підставою для позову про встановлення місця проживання дитини в разі конфлікту між батьками, щодо способу участі одного із батьків, що проживає окремо від дитини.

Такого висновку ВС дійшов у постанові від 13 березня 2024 року в справі № 730/921/21, а саме суперечливості з приводу участі одного з батьків у вихованні дитини, що не є підставою для задоволення позову про визначення проживання дитини, оскільки такі суперечливості неможливо усунути через визначення місця проживання дитини. Відповідачем (один із батьків, що проживає окремо) не оспорюється місце проживання дитини, оскільки сторони добровільно в цьому

домовилися [199].

Щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків, це не надає права порушувати батьківські права батька чи матері, що окремо проживає від дитини.

Цей факт обґрунтовано ВС у постанові від 27 січня 2021 року у справі № 426/12022/19, де зазначено, що визначення місця проживання дитини з матір'ю не обмежує батька в своєму праві на спілкування з дитиною, турботи стосовно дитини та участі у вихованні дитини. Батько дитини може реалізувати свої права за рахунок домовленості з матір'ю дитини щодо встановлення часу спілкування або за рішенням органу опіки та піклування, або за судовим рішенням [200].

Хоча законодавство й декларує рівність прав та обов'язків батька й матері щодо дитини, у практичній площині суд завжди надає пріоритет найкращим інтересам дитини. Водночас під час ухвалення рішень суд зобов'язаний забезпечити реальний, а не формальний захист прав того з батьків, який проживає окремо. Також ВС неодноразово зазначається підхід розумного балансу сторін у здійсненні прав на виховання дитини в процесі практики ухвалення рішень у цих справах.

Як зазначено в нормі ч. 2 ст. 159 СК України, під час вирішення спору щодо участі одного із батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, зокрема стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами, відповідно [10].

Під час ухвалення судових рішень у сімейних спорах, пов'язаних із дітьми, застосовується дитиноцентрований підхід і враховується принцип рівності батьків у їхніх правах та обов'язках щодо дитини. Правова позиція ВС, викладена, зокрема, у постанові від 17 липня 2019 року в справі № 185/6994/15-ц, ґрунтується на тому, що під час вирішення таких спорів суди мають керуватися виключно найкращими інтересами дитини. Передусім суд повинен пересвідчитися, що саме той із батьків, на чию користь буде ухвалено рішення, спроможний забезпечити належні умови для морального, духовного та фізичного розвитку дитини. Водночас захисту прав дитини

та перевірки дотримання її прав і найкращих інтересів повинен сприяти не тільки той із батьків, з яким нині перебуває дитина, але й правоохоронні та інші державні органи, в компетенцію яких входить перевірка інформації щодо дитини, її стану, місцезнаходження тощо [201].

Аналогічна правова позиція відображена в постанові ВС від 12 січня 2022 року в справі № 663/724/19, в якій наголошено, що судовий розгляд сімейних спорів, де зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним і потребує підвищених стандартів обґрунтованості. Аналіз норм національного законодавства та практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав і законних інтересів самої дитини на гармонійний розвиток і належне виховання. Відтак спочатку мають бути визначені й враховані інтереси дитини з урахуванням об'єктивних обставин конкретного спору, а вже потім – права батьків. Отже, під час вирішення питань щодо визначення місця проживання дитини суди повинні насамперед виходити з найкращих інтересів дитини, забезпечуючи баланс між цими інтересами, правами батьків на виховання дитини та їхнім обов'язком діяти в інтересах дитини [202].

У постанові від 21 липня 2021 року в справі № 404/3499/17 ВС наголошено, що суд має враховувати висловлену думку системно, з'ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи відповідну правову оцінку зібраним у справі доказам у їхній сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси й бажання батьків, які вони не можуть чи не жадають вирішувати в позасудовий спосіб [203].

У постанові від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 про відібрання малолітньої дитини та передачу дитини батькові ВС щодо оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини з метою ухвалення рішення про застосування певної конкретної міри належить діяти у відповідному порядку, під час якого суду потрібно визначити такі елементи: 1) в урахування конкретних обставин справи варто визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у

співвідношенні з іншими; 2) потребу в слідуванні правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права. Під час оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини за трактуванням ВС підлягають врахуванню такі базові елементи: як погляди дитини, індивідуальність дитини, збереження сімейного оточення й підтримання відносин, піклування, захист і безпека дитини, вразливе положення, право дитини на здоров'я, право дитини на освіту [204].

Отже, потрібно вказати, що застосування виключно дитиноцентрованого підходу створює умови, в яких один із батьків, що проживає разом з дитиною, лише за наявності факту спільного проживання буде вважати, що його володіння переважним правом на виховання дитини як похідної від спільного проживання підтверджується. А спільне проживання з дитиною надає пріоритет основної участі в її вихованні. Застосування виключно дитиноцентрованого підходу дає зрозуміти батьку чи матері, що проживає окремо, що вони мають лише статус гостя.

Водночас урахування розумного балансу інтересів сторін і принципу рівності батьків у процесі вирішення чутливих сімейних спорів забезпечує реалізацію як прав того із батьків, який проживає окремо від дитини, так і прав самої дитини на підтримання регулярного контакту з обома батьками. Це особливо важливо в ситуаціях, коли під час дослідження обставин справи встановлюються штучні, ініційовані однією зі сторін причини, що впливають на думку дитини та її справжні інтереси.

Відтак у постанові ВС від 14 травня 2024 року в справі № 756/3852/22 наголошено, що, визначаючи спосіб участі батька у вихованні дитини та спілкуванні з нею, суди повинні виходити з принципу рівності прав батьків у вихованні дитини та принципу забезпечення найкращих інтересів дитини. Під час встановлення способу спілкування суд має дотримуватися розумного балансу участі обох батьків у вихованні дитини. У справах зі спорів щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною узагальнений і формальний підхід є неприпустимим, оскільки сама наявність спору з цього приводу є суттєвим інструментом впливу, особливо у відносинах між колишнім (фактичним) подружжям, який може використовуватися не в інтересах дитини. Кожна справа потребує детального вивчення ситуації, врахування

різноманітних чинників, які можуть вплинути на інтереси дитини, зокрема її думки, якщо вона, відповідно до віку, здатна сформулювати власні погляди [205].

Аналогічна правова позиція викладена в постанові ВС від 27 лютого 2024 року у справі № 295/12894/20, де також зазначено, що, визначаючи спосіб участі батька у вихованні дитини, спілкуванні з нею, суди мають враховувати принцип рівності прав батьків у вихованні дитини та принцип забезпечення найважливіших інтересів дитини. Суд під час встановлення способу спілкування повинен дотримуватися розумного балансу на участь обох батьків у вихованні дитини [206].

Також у процесі аналізу судової практики ВС встановлено потребу в застосуванні комбінованого підходу з урахуванням найкращих інтересів дитини та розумного балансу батьківських прав сторін щодо вирішення цих спорів.

Вказану позицію ВС підтримав у постанові від 24 листопада 2021 року в справі № 754/16535/19, а саме, що міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною. Під час визначення місця проживання дитини судам потрібно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати й надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору. Отже, як зазначено колегією суду, в процесі розгляду справ щодо місця проживання дитини суди насамперед повинні виходити із інтересів самої дитини, враховуючи водночас сталі соціальні зв’язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини й обов’язком батьків діяти в її інтересах. Перевага в матеріально-побутовому стані одного із батьків сама собою не є вирішальною умовою для передачі йому дитини [207].

Потрібно визначити ключові критерії, які суди враховують під час ухвалення відповідних рішень у справах, пов’язаних із захистом батьківських прав, одного з батьків, що проживає окремо від дитини:

1. Ступінь залученості батька (матері), що окремо проживає в житті дитини: участь у вихованні, матеріальне забезпечення, моральна підтримка, регулярність спілкування до виникнення спору.

2. Характер відносин між дитиною та кожним із батьків: емоційна прив'язаність, довіра, наявність або відсутність конфліктів, ставлення дитини до спілкування з тим із батьків, хто проживає окремо.

3. Поведінка батьків у конфліктній ситуації: чи не маніпулює той із батьків, з ким проживає дитина, правом дитини на спілкування, чи не чинить перешкод, чи не налаштовує дитину проти іншого з батьків.

4. Умови життя кожного із батьків: житлові, побутові, соціальні, а також можливість забезпечити безпечне й стабільне середовище для перебування дитини.

5. Вік дитини та її думка: суд бере до уваги думку дитини з урахуванням її віку, рівня розвитку й усвідомлення наслідків висловленої позиції; водночас суд оцінює, чи не є ця думка результатом психологічного тиску або лояльності, сформованої під впливом одного із батьків.

6. Наявність обставин, що перешкоджають нормальному спілкуванню: стан здоров'я когось із батьків або дитини, віддаленість місця проживання, специфіка роботи (зокрема, змінний графік, тривалі відрядження), наявність або відсутність можливості організації безпечного транспортування дитини.

Застосовуючи наведені критерії, суд формує індивідуалізований режим під час визначення графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, у спілкуванні та участі у вихованні дитини, який може передбачати:

1. Встановлення регулярних зустрічей у визначені дні та години.

2. Чергування вихідних, канікул, відпусток.

3. Окремий порядок зустрічей у святкові дні та дні народження дитини.

4. Можливість дистанційного спілкування (телефонні дзвінки, відеозв'язок, листування у мережі «Інтернет»).

5. Визначення місця проведення зустрічей (за місцем проживання дитини, одного з батьків, який окремо проживає, на нейтральній території, не прив'язаній до місць проживання батьків, за домовленістю між батьками).

Також потрібно погодитись із Є. В. Литвиненко, О. А. Ткаченко, які зазначають, що де-факто проблематика, пов'язана саме з правовою культурою, проявляється в тому, що учасники процесу іноді не розуміють своїх прав та обов'язків, а також не

вміють належно використовувати процесуальні засоби. Як результат, недостатній рівень правосвідомості учасників процесу може призвести до порушення їхніх прав та інтересів, а також до затягування розгляду справи або до її неправильного вирішення. Наприклад, учасник процесу може не надати суду всіх потрібних доказів для обґрунтування своєї позиції, внаслідок чого суд може ухвалити рішення, яке не відповідає фактичним обставинам справи [208, с. 86].

І. В. Андронов вказує, що обґрунтованість судового рішення напряму залежить від обґрунтованості вимог учасників справи, стосовно яких це рішення ухвалено. Обґрунтованим є судове рішення, яким задоволена обґрунтована вимога та яким, відповідно, відмовлено в задоволенні необґрунтованої вимоги. Науковець зазначив, що рішення суду, ухвалене щодо заявлених вимог, можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив обставини справи на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого обов'язку доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні [209, с. 367].

Аналізуючи судову практику, встановлено, що в більшості справ судами застосовується дитиноцентрований підхід щодо вирішення спорів, але з істотним врахуванням батьківських прав одного з батьків, що проживає разом з дитиною, особливо це стосується і справ про відшкодування майнової та моральної шкоди, тобто сторона, яка проживає разом з дитиною, більш захищена в судових процесах, де основним аргументом слугує проживання дитини з одним із батьків.

Для визначення наслідків перешкод у здійсненні батьківських прав щодо виховання дитини та встановленні більш якісного графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини, що буде усувати наслідки перешкод, під час винесення рішень суд має враховувати істотні особливості, як-от врахування періоду участі у вихованні дитини в шлюбі до розлучення, яке можливо встановити в процесі опитування дитини.

Особливістю мотивувальної частини судового рішення у вказаних справах є належне використання судом норм матеріального права з дитиноцентрованим

підходом, врахуванням принципу рівності сторін до чутливості спору та його індивідуальності без формальних «відписок».

Враховуючи особливості спорів за участю дитини, потрібно погодитися з І. В. Скляренком та Є. Ю. Соболем, які в своєму дослідженні вказують, що процес мотивування є особливо важливим елементом рішення суду як суб'єкта, що в процесі вирішення правового спору (конфлікту правових позицій) вирішує питання про істинність певної правової позиції. Метою мотивування судових рішень є демонстрація відповідності ухваленого судом рішення правовим нормам, а також їхньої відповідності цінностям, що лежать в основі правової системи. Неналежно мотивоване судове рішення не буде достатнім актом справедливості як для сторони, що програла, так і для сторони, що виграла, оскільки воно не повною мірою продемонструє правоту другої сторони. Неналежна мотивація судового рішення сама собою ставитиме під сумнів правильність висловленої судом позиції щодо правового спору та може призвести до тривалого перегляду у вищих судових інстанціях, що ставитиме під сумнів його правосудність [210, с. 210].

Зазначимо, що констатування чинника перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та виховання дитини в судовому рішенні може попереджувати їх ескалацію в майбутньому або, враховуючи процесуальне право одного з батьків, що проживає окремо, звернення до суду через певний термін для зміни рішення суду або з позовом про відшкодування моральної та майнової шкоди знову захищати батьківські права в порядку цивільного судочинства.

Щодо особливостей резолютивної частини судового рішення в цих спорах, варто вказати, що в справах про затвердження графіку участі одного з батьків, що проживає окремо, застосовуються положення ч. 5 та ч. 7 ст. 265 ЦПК України та вказується про: 1) порядок і строк виконання рішення; 2) надання відстрочення або розстрочення виконання рішення; 3) забезпечення виконання рішення; 4) повернення судового збору; 5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат; 5-1) здійснення судового контролю, передбаченого ч. 5, 6 ст.

453-1 ЦПК України, тобто щодо відшкодування моральної шкоди [64].

У резолютивній частині судових рішень у цивільних справах, що виникають із сімейних правовідносин, на практиці часто відсутнє зобов'язання сторони подати звіт про виконання судового рішення. Це знижує ефективність судового контролю за виконанням рішень у справах щодо прав та інтересів дітей, а також свідчить про недостатній рівень правової культури учасників процесу, які нерідко не усвідомлюють наявність такого механізму контролю.

Водночас порядок розгляду заяв про зобов'язання подати звіт про виконання судового рішення в справах, що виникають із сімейних правовідносин, уже врегульований нормою ч. 2 ст. 453-1 ЦПК України. Однак чинна редакція пункту 5-1 ч. 7 ст. 265 ЦПК України не забезпечує належного акценту на здійсненні судового контролю саме в цій категорії справ [64].

З метою забезпечення реального виконання судових рішень у справах, що виникають із сімейних правовідносин, підвищення рівня правової культури батьків і поінформованості сторін щодо наявності судового контролю за виконанням рішень пропонується конкретизувати предмет судового контролю в статті 265 ЦПК України.

Зокрема, внести зміни до пункту 5-1 частини 7 статті 265 ЦПК України та викласти його в такій редакції:

«5-1) здійснення судового контролю, передбаченого частинами другою п'ятою, шостою статті 453-1 цього Кодексу».

Унаслідок ухвалення зазначених змін суди матимуть чітке нормативне посилання на інструмент судового контролю за виконанням рішень у справах, що виникають із сімейних правовідносин, а батьки та інші учасники процесу будуть поінформовані про наявність і зміст судового контролю, зокрема щодо обов'язку подання звіту про виконання рішення.

Також у резолютивній частині пропонується вказувати вимогу про залучення органу опіки й піклування до виконання судового рішення.

Резолютивна частина в таких справах повинна бути максимально чіткою, деталізованою та непротирічною, оскільки саме від її якості залежить можливість реального виконання рішення. Основні вимоги до резолютивної частини:

1. Конкретність формулювань: вказівка точних днів, годин, періодів часу, впродовж яких один з батьків, що проживає окремо, має право спілкуватися з дитиною. Визначення способу участі у вихованні (особисті зустрічі, прогулянки, відвідування навчальних і позанавчальних заходів, участь у медичних оглядах тощо). Вказівка місця передання дитини, порядку її повернення.

2. Врахування віку та стану здоров'я дитини: для малолітніх дітей – можливість коротших за часом, але частіших зустрічей, можливо або за потреби в присутності одного з батьків, що проживає разом. Для підлітків – більш тривалих періодів перебування з одним із батьків, що проживає окремо, включно з виїздом за межі місця проживання, що може бути вказано в рішенні суду та з дотриманням вимог законодавства щодо перетину кордону.

3. Спеціальні умови виконання: заборона протиправної поведінки одного з батьків, що проживає разом і чинить перешкоди у вихованні. Заборона поведінки батьків щодо протиправних розмов про один одного в присутності дитини. За потреби – зобов'язання повідомляти про стан здоров'я дитини, переміщення дитини на тривалий період одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

4. Можливість зміни порядку виконання рішення: передбачення, що в разі істотної зміни обставин (переїзд одного із батьків, зміна місця навчання дитини тощо) порядок спілкування може бути змінений за новим рішенням суду. Можливість тимчасового коригування графіка за взаємною згодою батьків без звернення до суду, але без порушення базових гарантій спілкування.

Вказані вимоги будуть відповідати вимогам чіткості та ясності судового рішення у відповідних справах.

У межах аналогічних спорів доцільним є встановлення ступеня розриву психоемоційного зв'язку між дитиною та тим із батьків, який проживає окремо. Це дає змогу належно оцінити наслідки створення перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, зокрема за рахунок кваліфікації такого розриву як слабкого, помірного або повного, з урахуванням висновків психологічних чи комплексних експертиз.

У справах, пов'язаних із захистом батьківських прав на виховання дитини, у разі встановлення факту перешкод, що спричинили розірвання емоційного зв'язку

між одним із батьків, що проживає окремо, та дитини, потрібно визначати спосіб участі у вихованні та спілкуванні з малолітньою дитиною, який передбачає поступовий перехід від адаптаційного періоду до більш широкої участі одного з батьків з метою відновлення родинних відносин. У підтвердження цього свідчить поодинока актуальна судова практика.

У постанові від 05 жовтня 2022 року у справі № 196/1202/19, враховуючи дотримання розумного балансу на участь обох батьків у вихованні дитині, ВС наголошено на встановлені способу участі позивача у вихованні малолітньої дитини та спілкуванні з нею, який передбачає поступовий перехід від адаптаційного періоду (в присутності матері дитини, на нейтральній території в межах населеного пункту за місцем проживання дитини, з дотриманням розпорядку дня дитини, стану здоров'я дитини та інтересів дитини) до періоду проведення зустрічей без присутності матері дитини, на нейтральній території в межах населеного пункту за місцем проживання дитини, з дотриманням розпорядку дня дитини, стану здоров'я дитини та інтересів дитини [211].

Схожої позиції, враховуючи вік дитини, ВС дотримується в постанові від 14 березня 2019 року у справі № 754/3215/17, де зазначається, що час, місце й періодичність побачень суд визначив з урахуванням віку дитини та слушно вважав за потрібне до досягнення нею п'ятирічного віку встановити графік спілкування батька із сином у присутності матері, після – без присутності матері, в періоди шкільних канікул – за домовленістю та без присутності [212].

Особливої уваги набуває вирішення судом питання щодо можливості тимчасового проживання дитини з одним із батьків, що проживає окремо, в період шкільних канікул, оскільки встановлено, що діями одного з батьків, що проживає разом, уже завдано дитині істотної шкоди під час доведення чинника створення перешкод. За таких обставин вагомим є тривалий, цілеспрямований виховний і корекційний вплив, спрямований на подолання та мінімізацію виявлених негативних наслідків для психоемоційного стану й подальшого розвитку дитини.

Щодо меж здійснення прав тим із батьків, який проживає разом із дитиною, варто зазначити, що покладення на нього обов'язку надавати дитині мобільний

телефон, забезпечувати його заряджання чи в інший спосіб організовувати технічні засоби зв'язку може розцінюватися як надмірне втручання в особисті права. У таких випадках суд має забезпечувати баланс між правами батьків.

З метою дотримання меж прав одного з батьків, що проживає разом з дитиною, у разі схвалення судового рішення в частині графіка зустрічей з дитиною без присутності одного із батьків, що проживає разом з дитиною, потрібно встановлювати часові рамки про попередження за певний період часу до зустрічі факту прибуття до дитини із вказанням часу та місця через надсилання смс-повідомлення.

Відтак у резолютивній частині судового рішення в цих справах вказуються такі складові відповідно до задоволення позовних вимог або відмови: заборона вчиняти певні дії, усунути перешкоди в здійсненні батьківських прав на виховання та спілкування з дитиною, утриматися батькам від протиправних розмов щодо один одного в присутності дитини. Та зобов'язання вчиняти певні дії, дотримуватися затвердженого графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини, повідомлення одного з батьків, що проживає окремо, щодо стану здоров'я дитини, визначних подій в її житті, переміщення на тривалий строк за межі місця постійного проживання. Зобов'язання одного з батьків, що проживає окремо від дитини, під час спілкування з дитиною дотримуватися розпорядку його дня, режиму харчування й рекомендацій лікарів у разі наявності хронічних хвороб у дитини з повідомлення одного з батьків, що проживає разом з дитиною, про місцезнаходження дитини. Зобов'язання одного з батьків, що проживає разом з дитиною, надавати дитину та забирати її у встановленні дні та години.

Варто вказати щодо потреби у врахуванні думки дитини про обов'язковість присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, на зустрічах з одним із батьків, що проживає окремо від дитини, під час ухвалення судового рішення. Цю позицію також викладено ВС у постанові від 10 лютого 2022 року у справі № 766/11784/16-ц [213].

Щодо присутності того з батьків, який проживає разом із дитиною, варто зазначити, що зустрічі батька (матері), що проживає окремо з дитиною, у присутності

іншого з батьків (зазвичай того, з ким дитина проживає) мають проміжний, перехідний характер і застосовуються як винятковий, тимчасовий захід. Такий формат спілкування зазвичай використовується з метою поступової адаптації дитини, мінімізації можливих психологічних ризиків і подальшого переходу до більш самостійного спілкування дитини з тим із батьків, який проживає окремо.

Вони покликані забезпечити: 1) безпеку дитини у випадках, коли існують сумніви щодо належної поведінки одного з батьків, що проживає окремо; 2) психологічну адаптацію дитини до відновлення чи налагодження стосунків з цим із батьків; 3) поступове зниження рівня конфліктності між батьками, якщо особисте спілкування до цього було тривалий час відсутнє або відбувалося в умовах гострого протистояння.

Водночас судова практика та психологічні дослідження, враховуючи конфлікт між батьками, де дитина є засобом маніпуляцій, свідчать, що тривале закріплення в рішенні суду спілкування батька з дитиною виключно в присутності матері має суттєві недоліки й часто суперечить як найкращим інтересам дитини, так і правам одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Потрібно дослідити аргументи проти зустрічей одного із батьків, що проживає окремо з дитиною виключно в присутності одного з батьків, що проживає разом.

1. Порушення принципу рівності батьківських прав. Обмеження, за яким один із батьків, що проживає окремо, може бачитися з дитиною лише в присутності одного з батьків, що проживає разом, фактично створює нерівне становище між батьками. Таке обмеження перетворює право на особисте спілкування з дитиною на залежне від постійного контролю й волі одного з батьків, що проживає разом. Воно суперечить змісту ст. 141, 153, 157, 159 СК України, які виходять з рівності прав і обов'язків батьків та їхнього обов'язку не перешкоджати один одному у вихованні дитини [10]. Це обмеження створює ризик формального, а не справжнього виконання судового рішення: один із батьків формально присутній, але реально блокує нормальне спілкування. Режим у присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, повинен застосовуватися тільки як тимчасовий, чітко обґрунтований, із вказанням

строку й підстав для можливого його перегляду, а не як усталене, «стандартне» рішення.

Про це свідчить позиція ВС, викладена в постанові від 07 червня 2023 року у справі № 607/2272/22: відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її батьком повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити дитину від зустрічей з батьком. Водночас, змінюючи рішення суду першої інстанції в частині відсутності потреби в присутності матері під час спілкування батька із сином, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що присутність одного з батьків, що проживає разом, під час спілкування позивача з дитиною не є доцільною за наявності встановлених неприязних стосунків між позивачем і відповідачем. Колегія суддів вважає, що проведення зустрічей одного з батьків, що проживає окремо, з дитиною виключно в присутності одного з батьків, що проживає разом, є необґрунтованим, оскільки такі вимоги обмежують права одного з батьків, що проживає окремо, та дитини на безперешкодне особисте спілкування [214].

2. Психологічний тиск і конфлікт лояльності для дитини. Присутність одного з батьків, що проживає разом, під час кожної зустрічі з іншим із батьків може створювати в дитини конфлікт лояльності, дитина змушена одночасно демонструвати «правильну» поведінку перед матір'ю й намагатися налагодити стосунки з батьком, що спричиняє емоційну напругу. Присутність одного з батьків, що проживає разом, може формувати в дитини уявлення, що один із батьків, що проживає окремо, є «небезпечним» або «ненадійним», оскільки з ним не дозволено залишатися наодинці, це підриває авторитет одного з батьків, що проживає окремо, без належних, доведених на те підстав. Присутність одного з батьків, що проживає разом, може перешкоджати щирому емоційному контакту між дитиною й одним із батьків, що проживає окремо, оскільки дитина може стримувати прояви прихильності до іншого з батьків, що проживає окремо, боячись її осуду чи образи. Отже, постійна присутність одного з батьків, що проживає разом, здатна не захищати, а навпаки – погіршувати емоційний стан дитини, закріплювати в неї упереджене ставлення до одного з батьків, що проживає окремо.

ВС у постанові від 30 вересня 2021 року у справі № 176/1955/20 обґрунтовано,

що якщо між сторонами склались неприязні стосунки, відповідач – один із батьків, що проживає разом, – чинить перешкоди в спілкуванні одному з батьків, що проживає окремо, з дітьми, які проживають з нею, під час зустрічей одному з батьків, що проживає окремо, з дітьми, і між ними виникають сварки в присутності дітей, то суди правильно виходили з того, що вказана обставина, зокрема присутність під час зустрічей одного з батьків, що проживає разом, може негативно впливати на психологічний та емоційний стан дітей. Доводи касаційної скарги про проведення зустрічей одного з батьків, що проживає окремо, виключно в присутності одного з батьків, що проживає разом, є необґрунтованими, оскільки такі вимоги обмежують права одного з батьків і дітей на безперешкодне особисте спілкування [215].

3. Підкріплення конфліктної моделі взаємин між батьками. Спільні зустрічі в умовах незнятого конфлікту між батьками часто перетворюються на майданчик для з'ясування стосунків – у присутності дитини відбуваються суперечки, обміни звинуваченнями, демонстративна поведінка. Спільні зустрічі в умовах незнятого конфлікту дають змогу стороні, з якою проживає дитина, маніпулювати процесом спілкування: нав'язувати свою присутність, переривати зустріч, коментувати слова та дії одного з батьків, що проживає окремо, створювати негативне враження. Спільні зустрічі в умовах незнятого конфлікту фактично підміняють судове рішення про контакт із дитиною ситуацією, коли всі дії одного з батьків, що проживає окремо, постійно оцінюються, критикуються й обмежуються іншим із батьків. У підсумку це не лише не знижує конфлікт, а часто його загострює, переносячи напруження безпосередньо на дитину, яка не повинна спостерігати за конфліктом між батьками.

Щодо постанови Херсонського апеляційного суду від 08 вересня 2021 року в справі № 766/3045/17, встановлена думка суду, який вважає, що найкращим інтересам дитини відповідає убезпечення її від спостереження за конфліктами між батьками [216].

Такої самої позиції дотримується ВС у постанові від 16 лютого 2022 року у справі № 132/3692/20, де колегією суддів ВС зазначено, що проведення зустрічей одного з батьків, що проживає окремо, виключно в присутності одного з батьків, що проживає разом, є необґрунтованими, оскільки такі вимоги обмежують права одного

з батьків, що проживає окремо, та дитини на безперешкодне особисте спілкування. Крім того, враховано, якщо між сторонами в справі склались неприязні стосунки, їхні зустрічі постійно супроводжуються конфліктними ситуаціями, що може негативно вплинути на психоемоційний стан дитини [217].

4. Перешкода формуванню самостійного та довірливого зв'язку з одним із батьків, що проживає окремо від дитини. Присутність одного з батьків, що проживає разом, не дає змоги дитині «побачити» одного з батьків, що проживає окремо, як окрему, самостійну для неї особу – він постає лише як гість. Присутність одного з батьків, що проживає разом, перешкоджає відвертим розмовам, обговоренню важливих для дитини тем (особливо підліткового віку), які вона не схоче порушувати в присутності іншого з батьків. Присутність одного з батьків, що проживає разом, блокує формування довірливих стосунків, які природно вибудовуються саме в безпечному й конфіденційному середовищі без сторонніх спостерігачів. Тому така модель спілкування не готує дитину до більш самостійної, повноцінної взаємодії з одним із батьків, що проживає окремо, у майбутньому.

ВС у постанові від 30 липня 2025 року в справі № 753/2281/23 змінено рішення судів першої та апеляційної інстанції щодо затвердження графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, у спілкуванні з малолітньою дитиною за таким графіком: кожна друга, четверта субота місяця з 11:00 год до 18:00 год у присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, наявність між сторонами неприязних стосунків і конфліктів може негативно впливати на ставлення дитини до одного з батьків, що проживає окремо, під час проведення його зустрічей з дитиною в присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, що може перешкоджати налагодженню їхнього спілкування [218].

5. Ризик підміни професійного контролю суб'єктивним впливом одного з батьків, що проживає разом. Варто зазначити, якщо існують реальні підстави для обережності (складний психологічний стан дитини, попередні конфліктні ситуації, звинувачення в домашньому насильстві), в такому разі контроль за зустрічами має здійснюватися державними виконавцями та представником органів опіки й піклування, а не одним із батьків, що проживає разом з дитиною. Інакше присутність

одного з батьків, що проживає разом, перетворюється з «гаранта безпеки» на інструмент впливу, тиску та контролю над дитиною й батьком. Відсутні об’єктивні фіксації того, що реально відбувається під час зустрічей, оскільки сприйняття кожного з батьків є упередженим. Зникає можливість професійного оцінювання динаміки стосунків батька й дитини та надання фахових рекомендацій щодо подальшого розширення контактів.

Отже, якщо контроль за зустрічами об’єктивно потрібен, його варто забезпечувати силами спеціалістів або в спеціально організованих умовах, а не покладати цю функцію на одного з батьків, що проживає разом з дитиною.

6. Можлива відсутність належного обґрунтування такого обмеження з боку суду. Судове рішення про присутність одного з батьків, що проживає разом, нерідко ухвалюється без достатніх доказів небезпечності чи неналежності поведінки одного з батьків або як компроміс, спрямований на формальне врахування позиції сторін, а не на істинне дотримання найкращих інтересів дитини.

Наголосимо, що без визначення строку дії такого обмеження та умов, за яких воно може бути пом’якшене, існує загроза втрати психоемоційного зв’язку між одним із батьків, що проживає окремо, і дитиною та схильність до подальшої ескалації конфлікту між батьками.

У результаті тимчасовий, по суті, захід перетворюється на невиправдано тривале обмеження прав одного з батьків, що проживає окремо, від самої дитини, що суперечить принципам пропорційності й мінімального втручання в сімейне життя.

Варто вказати на поступову адаптацію рішень судів до умов воєнного стану та врахування обставин перебування дитини за кордоном. У матеріалах постанови ВС від 27 листопада 2024 року в справі № 753/13059/23 підкреслено вказані обставини та ухвалено судами рішення, враховуючи інтереси сторін, а саме:

– під час перебування дитини за межами України – спілкування засобами мобільного, поштового, електронного зв’язку, зокрема мобільних та інших застосунків, з урахуванням графіка дитини;

– після повернення дитини до України – впродовж перших трьох місяців: щовівторка та щочетверга з 17 год до 19 год з урахуванням графіка дитини та в

присутності матері; а також першої, третьої та п’ятої неділі щомісяця з 11 год до 16 год з урахуванням графіка дитини та в присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною [219].

Встановлення судом у резолютивній частині судового рішення вимоги для зустрічі одного з батьків, що проживає окремо, з дитиною за домовленістю або за бажанням дитини в разі виявленого конфлікту та наявності й доведення режиму перешкод у спілкуванні та вихованні дитини, у більшості випадків щодо практичної реалізації рішень досягнення такої домовленості є фактично нереалістичним.

У подальшому це об’єктивно здатне спричинити як повторні звернення до суду з вимогами про зміну встановленого порядку участі у вихованні дитини, так і прогресуюче відчуження батька (матері), який проживає окремо, аж до повної емоційної та соціальної ізоляції дитини від одного з батьків, що проживає окремо. Такий розвиток подій суперечить концепції найкращих інтересів дитини та принципу збереження її зв’язків з обома батьками за відсутності доведених підстав для їхнього обмеження.

Відтак, аналізуючи матеріали справи Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області в справі № 233/418/22, встановлено, що, взявши до уваги позитивні характеристики позивача з місця роботи, дитячого садочку як на батька дитини, ухвалено рішення, де позов задоволено частково з таким графіком участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини: 1) усунути перешкоди одному з батьків, що проживає окремо від дитини, у спілкуванні з дитиною; 2) визначити спосіб участі в спілкуванні та вихованні дитини за таким графіком:

– систематичні спілкування щосуботи та щонеділі з 10:00 год до 16:00 год у місці, визначеному за попередньою домовленістю з одним із батьків, що проживає разом з дитиною, за її участю, за бажанням дитини;

– 14 днів у літній період для сумісного відпочинку з одним із батьків, що проживає окремо, під час його відпустки на території України за попереднім узгодженням за два тижні з одним із батьків, що проживає разом з дитиною, та за бажанням дитини;

– систематичне спілкування з дитиною засобами електронного зв’язку з

урахуванням режиму дня та зайнятості дитини.

За основу щодо ухвалення такого дискримінаційного рішення взятий висновок органу опіки й піклування. Під час перегляду в апеляційній інстанцій рішення змінено. Зустрічі одного з батьків, що проживає окремо, з дитиною у формі систематичних спілкувань призначені щосуботи та щонеділі з 10:00 год до 16:00 год у місці, визначеному за попередньою домовленістю з одним із батьків, що проживає разом, за бажанням дитини та без присутності матері [220].

Враховуючи наявність конфлікту між батьками, що призвів до переходу сімейних відносин у процесуальну площину, домовленість між батьками щодо реалізації судового рішення в частині затвердження графіка участі одного з батьків, що проживає окремо, породить нові перешкоди в спілкуванні та вихованні. Враховуючи те, що зустріч може не відбутися з різних причин, які потрібно буде перевіряти, один із батьків, що проживає разом з дитиною, не буде нести за це відповідальності, передбаченої чинним законодавством. Домовленість між батьками можлива лише в разі вирішення конфлікту між ними.

Також можливі підходи, які можуть бути запропоновані в ролі альтернативи між інтересами батьків щодо виховання дитини. Для балансу інтересів дитини та безпеки, з одного боку, і прав одного з батьків, що проживає окремо від дитини, – з іншого, доцільно застосовувати поступовий перехід від контрольованих до самостійних зустрічей. Перший етап – зустрічі в представником органу опіки й піклування та державного виконавця. Другий етап – короткі за часом, але самостійні зустрічі в публічних місцях з контролем представника органу опіки й піклування та державного виконавця за переданням дитини для проведення часу з одним із батьків, що проживає окремо від дитини. Третій етап – триваліші зустрічі, можливість перебування дитини в гостях у одного з батьків, що проживає окремо, виїзди тощо.

Потрібно розглянути гіпотезу, де один із батьків, що чинить перешкоди в здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, сподівається отримати судове рішення, тому й бере активну участь у змагальному процесі, відповідно до якого надалі матиме чинити перешкоди, а один із батьків, що проживає окремо від дитини, втратить віру в справедливе судочинство та в

можливість реалізації способів батьківських прав щодо дитини. Обґрунтовуючи вказану гіпотезу, варто звернути увагу на актуальну судову практику.

Аналізуючи матеріали справи Суворовського районного суду м. Одеси № 520/6084/18, підмічено, що, незважаючи на встановлення судом факту, що між сторонами склались стосунки, які позбавляють позивача (одного з батьків, що проживає разом із дитиною) можливості регулярно спілкуватися з дочкою, відповідач (один із батьків, що проживає разом із дитиною) чинить перешкоди в спілкуванні позивача з дитиною, яка проживає з відповідачем, що не заперечувалось відповідачем під час розгляду справи, мотивуючи це антисоціальною поведінкою позивача, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов висновку про зобов'язання відповідача не перешкоджати позивачу в спілкуванні та відвідуванні дитини. Тому визначено спосіб участі позивача у вихованні малолітньої дитини через встановлення їхніх систематичних побачень щосуботи з 10:00 до 14:00 годин у присутності одного з батьків, що проживає разом, а також у день народження дитини, тобто кожного 31 січня відповідного року з 10:00 до 14:00 годин. Водночас суди першої та апеляційної інстанцій виходили з недоведеності відповідачем фактів антисоціальної поведінки позивача та зловживання ним алкогольними напоями, що, на думку відповідача, є підставою для неможливості спілкування батька з дитиною. У подальшому відповідачем подано касаційну скаргу з вимогою про зменшення часу зустрічей одного з батьків, що проживає окремо від дитини, встановлення їхніх систематичних побачень щосуботи з 11:00 до 13:00, яка задоволена не була. Основу вказаного рішення склав висновок органу опіки та піклування. Також Колегія суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду вважає, що визначення саме такого способу участі в спілкуванні та вихованні дитини є таким, що відповідатиме якнайкращим інтересам дитини, її віковим потребам і за сумлінного відношення батька до виконання свого обов'язку буде достатнім для забезпечення його участі в процесі виховання дочки [221].

Аналізуючи постанову ВС від 26 червня 2023 року в справі № 753/5374/22 про усунення перешкод у спілкуванні з дитиною та визначення способів участі у вихованні, спілкуванні з дитиною, встановлено, що позивач і відповідач з дитиною

проживають окремо на значній відстані. Встановлено, що рішенням суду першої інстанції визначено наступний спосіб участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини без присутності матері з можливістю відвідування житлового приміщення батька за таким графіком: 1) кожного першого, третього та п'ятого тижня з 16:00 год четверга по 16:00 год неділі з повідомленням одного з батьків, що проживає разом з дитиною, про виїзд за межі населеного пункту, де проживає дитина; 2) щороку в період з 21 червня по 21 липня включно, з 08 січня по 18 січня включно для оздоровлення, відпочинку дитини; 3) кожного парного року на Новий рік з 10:00 год 31 грудня до 19:00 год 02 січня; 4) кожного непарного року на Великдень з 10:00 год неділі до 16:00 год понеділка, наступного за Великоднем; 5) кожного парного року в дні народження дитини з 10:00 год 03 серпня до 20:00 год 04 серпня; 6) у дні народження одного з батьків, що проживає окремо від дитини, з 10:00 год до 20:00 год. Зобов'язано одного з батьків, що проживає разом з дитиною, не перешкоджати та сприяти необмеженому спілкуванню батька із сином будь-якими засобами зв'язку: телефонним, поштовим, електронним тощо. Зобов'язано одного з батьків, що проживає разом з дитиною, повідомляти про наявність об'єктивних причин, які перешкоджають дотриманню встановленого судом графіка зустрічей і спільного відпочинку батька з дитиною. Зобов'язано одного з батьків, що проживає разом з дитиною, на вимогу одного з батьків, що проживає окремо від дитини, надавати інформацію про місцезнаходження дитини, умови його життя, навчання та виховання. Зобов'язано одного з батьків, що проживає окремо від дитини, під час спілкування з дитиною дотримуватися розпорядку його дня, режиму харчування, рекомендацій лікарів і повідомляти одного з батьків, що проживає разом з дитиною, про місцезнаходження останньої. Натомість судом апеляційної інстанції рішення змінено та визначено такий спосіб участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини без присутності одного з батьків, що проживає окремо від дитини, за таким графіком: 1) у будні дні – щодня з понеділка по п'ятницю з 17:00 год до 19:00 год; 2) у вихідні дні – щосуботи з 10:00 год до 18:00 год. Колегія суддів апеляційного суду не вбачала підстав для визначення часу відпочинку батька з дитиною у свята та тривалого часу відпочинку для спільного проведення часу взимку й улітку, оскільки

це не відповідає віку дитини. Такий спосіб спілкування не був визначений органом опіки та піклування, а відповідач, згідно з апеляційною скаргою, допускала визначення графіка спілкування батька з дитиною для спільного відпочинку лише після досягнення дитиною п'ятирічного віку. Також Колегія суддів не вбачала підстав для зобов'язання одного з батьків, що проживає разом з дитиною, перешкоджати та сприяти необмеженому спілкуванню батька із сином будь-якими засобами зв'язку: телефонним, поштовим, електронним тощо, повідомляти про наявність об'єктивних причин, які перешкоджають дотриманню встановленого судом графіка зустрічей і спільного відпочинку одного з батьків, що проживає окремо від дитини, з дитиною, на вимогу одного з батьків, що проживає окремо від дитини, надавати інформацію про місцезнаходження дитини, умови її життя, навчання та виховання, а також зобов'язання одного з батьків, що проживає окремо від дитини, під час спілкування з дитиною дотримуватися розпорядку його дня, режиму харчування, рекомендацій лікарів і повідомляти одного з батьків, що проживає разом із дитиною, про місцезнаходження дитини, оскільки встановлення таких зобов'язань не відповідає предмету спору та не підлягає примусовому виконанню. Касаційна скарга позивача залишена без задоволення [222].

Під час ухвалення відповідних рішень потрібно враховувати наслідки воєнного стану для певної категорії громадян, відповідно до яких значна кількість батьків, що проживають окремо від дітей, мають статус осіб з інвалідністю внаслідок війни або військової служби. Деякі з них не можуть самостійно пересуватися з об'єктивних причин, мають неврологічні та кардіологічні наслідки після перенесених мінновибухових або акубаротравм, тому прибуття на зустріч із дитиною для них вимагає додаткових зусиль. Отже, прояв гострого конфлікту між сторонами з вини одного з батьків, що проживає разом із дитиною, у присутності дитини, особливо щодо осіб, які мають неврологічні захворювання, хвороби серця та інші захворювання, що можуть впливати на загальний стан, може спричинити істотне погіршення для здоров'я, що вплине на якість зустрічі.

У процесі ухвалення відповідних рішень варто враховувати проходження військової служби та залучення до оборони держави позивачів або відповідачів, які

проживають окремо від дитини. Виконання їхніх батьківських обов'язків обмежене причинами об'єктивного характеру, покладанням на них відповідних обов'язків державою в умовах воєнного стану або особливого періоду, а наявність перешкод у вихованні та спілкуванні з дитиною, створених одним із батьків, що проживає разом з дитиною, взагалі мінімізує можливість реалізації зазначених батьківських прав. Вказані особи також за тих самих причин об'єктивного характеру не завжди можуть дотримуватися графіка участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини, затвердженого судовим рішенням.

Варто додатково зазначити, що судове рішення у відповідних справах може й не усувати конфлікт сторін. Судова практика у справах щодо спілкування того з батьків, хто проживає окремо від дитини, виявляє ряд системних проблем, що знижують ефективність судового захисту та реального забезпечення найкращих інтересів дитини. Насамперед ідеться про:

1. Формальний підхід судів до визначення способу спілкування без належного врахування психологічних чинників, індивідуальних особливостей дитини, рівня конфліктності між батьками та ризиків для психоемоційного стану дитини.

2. Недостатню деталізацію резолютивної частини судових рішень (час, місце, тривалість, умови зустрічей, механізми зміни режиму тощо), що ускладнює їхнє виконання, створює простір для зловживань і повторних конфліктів.

3. Відсутність єдиної, усталеної судової практики, що призводить до фрагментарності підходів, непередбачуваності результату для сторін і зниження довіри до суду.

Подолання цих проблем вимагає не лише точнішого застосування чинних норм, а й якісного вдосконалення підходів до формування змісту судових рішень. Ключовими орієнтирами такої трансформації мають стати:

1. Чітка фіксація тимчасового характеру обмежень у рішенні суду. Судове рішення повинне містити визначений строк дії обмежувальних чи спеціальних режимів спілкування та пряму вказівку на потребу в перегляді режиму після закінчення цього строку з урахуванням висновків психологів, медіаторів, органів опіки та реальної динаміки стосунків між дитиною та батьками.

2. Заміщення контролю одного з батьків нейтральним інституційним контролем. Як гарантія безпеки дитини, доцільним є залучення нейтральних фахівців (психологів, медіаторів) та органів опіки й піклування та поступова відмова від моделі, за якої інший із батьків фактично є «наглядачем» за спілкуванням, що лише посилює конфлікт.

3. Запровадження обов'язкового психологічного або медіативного супроводу в справах з високим рівнем конфліктності під час розгляду справи для виявлення справжніх потреб дитини, зниження конфлікту й формування реалістичного режиму спілкування та на стадії виконання рішення для підтримки дитини й батьків, профілактики повторних спорів і саботажу рішень.

4. Розроблення методичних рекомендацій для суддів щодо структури та змісту рішень у справах цієї категорії, зокрема стандартів деталізації резолютивної частини (режим, формат, місце, перехідні періоди, можливість адаптації режиму) з урахування психологічних висновків і рекомендацій органів опіки та алгоритмів опису участі кожного з батьків у вихованні, а не лише формальних прав на «побачення».

5. Інституціоналізація судового контролю за виконанням рішень у висококонфліктних справах. Обов'язкове зазначення в рішенні про застосування заходів судового контролю за його виконанням. Встановлення обов'язку подання звіту про виконання рішення (як з боку органів опіки, так і, у разі потреби, сторін) з можливістю коригування режиму спілкування за результатами такого контролю.

6. Підвищення ролі органів опіки та піклування. Закріплення їхньої активної участі не лише на стадії розгляду справи (висновки, участь у засіданнях), а й на етапі виконання рішення. Перехід від формального висновку до динамічного супроводу сім'ї, моніторингу умов виховання та реального виконання рішень суду.

Узагальнюючи судові рішення у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів того з батьків, що проживає окремо від дитини, слід зазначити, що вони мають виразно комплексний характер, поєднують регулювання особистих немайнових і майнових прав, але водночас передбачають специфічний, чутливий до вікових і психологічних потреб дитини механізм виконання. Ефективність таких рішень залежить не лише від юридичної техніки формулювань, а й від реальної

міждисциплінарної взаємодії – готовності батьків, судів, органів опіки, психологів та інших фахівців допоміжних професій діяти в інтересах дитини.

Детальний аналіз актуальної судової практики свідчить про те, що ВС скасовує рішення судів першої та апеляційної інстанцій у справах щодо участі одного з батьків у вихованні дитини переважно за наступних обставин: 1) формальне застосування дитиноцентрованого підходу водночас без забезпечення розумного балансу між правами обох батьків; 2) не належним чином досліджений психологічний стан дитини, ступінь її прив'язаності, наявність чи відсутність маніпуляцій одного з батьків, що проживає разом з дитною; 3) взяття до уваги поверхневих або суперечливих висновків органів опіки й піклування; 4) не з'ясування реальної природи «небажання» дитини спілкуватися з одним з батьків, що проживає окремо від дитини; 5) не з'ясування реальних обставин, що обмежують одного з батьків у правах без доказів небезпечності такого спілкування; 6) встановлення нереалістичних графіків участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини у її вихованні, які є надмірно обмежувальними або такими, що роблять спілкування залежним від волі одного з батьків, що проживає окремо від дитини; 7) визначення вимоги до спілкування з дитиною «за домовленістю між батьками» або «за бажанням дитини», що робить виконання фактично неможливим; 8) зазначення необґрунтованої вимоги щодо обов'язкової присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною на зустрічах, чим порушено принцип рівності батьківських прав; 9) не врахування наявності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування з дитиною та участі у її вихованні та їхній вплив на емоційний зв'язок; 10) не врахування обставин воєнного стану, перебування дитини за кордоном чи перебування одного з батьків, що проживає окремо в районах активних бойових дій; 11) не забезпечення достатньої мотивованості судових рішень та не застосування підвищених стандартів обґрунтованості до судових рішень, обов'язкових у спорах, що стосуються дітей.

Отже, науково обґрунтованим є висновок про потребу в переході від формально-правового до інтегрованого, психологічно орієнтованого підходу, до визначення способу спілкування з дитиною та до якісного формування резолютивної частини судових рішень. Такий підхід має на меті забезпечити не декларативну, а

фактичну рівність прав батька й матері, що реалізується через стабільні, безпечні й емоційно сприятливі відносини дитини з обома батьками.

3.2. Забезпечення виконання судових рішень, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини

Забезпечення виконання судових рішень у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, який проживає окремо від дитини, має комплексний, міжгалузевий характер. Такі рішення стосуються насамперед особистих немайнових прав, пов'язаних із батьківством, правом на спілкування та участь у вихованні дитини, і значною мірою залежать від психоемоційного стану дитини, конфліктності стосунків між батьками та від рівня їхньої правової культури. На відміну від рішень майнового характеру, де домінують класичні інструменти примусового виконання (звернення стягнення на майно, доходи боржника тощо), у цій категорії справ примус завжди обмежений домінантним принципом найкращих інтересів дитини.

Особливої актуальності проблематика виконання рішень про порядок спілкування з дитиною набула у зв'язку з початком збройної агресії російської федерації проти України. У практиці склалися типові ситуації, коли судове рішення про участь батька чи матері у вихованні дитини було ухвалене до початку активних бойових дій з визначенням конкретного способу спілкування (графік зустрічей, місце проведення, можливість спільного відпочинку тощо). Після початку війни один із батьків виїжджає за кордон, тоді як інший із батьків через обмеження виїзду за межі України та інші об'єктивні причини не має змоги реалізовувати встановлений рішенням порядок спілкування. Або в разі перебування одного з батьків, що проживає окремо від дитини, в районах бойових дій з метою виконання завдань, пов'язаних з виконанням обов'язків щодо захисту Батьківщини.

У таких ситуаціях єдиною реальною формою контакту нерідко стає дистанційне спілкування (телефон, відеозв'язок, електронні засоби комунікації). Водночас відмова одного з батьків, з яким проживає дитина, повернутися в Україну найчастіше має об'єктивне, з погляду інтересів дитини, підґрунтя: небезпека обстрілів, руйнація житла, погіршення психологічного стану дитини у зв'язку з війною тощо.

Це підтверджується правовою позицією ВС, яка викладена в постанові від 11 грудня 2019 року в справі № 463/6859/18, що досить несприятливим наслідком для дитини буде вимушена потреба повністю змінити своє соціальне становище та зв'язки виключно для забезпечення участі у вихованні одним із батьків (що проживає окремо), який, відповідно до ст.16-1 ЗУ «Про охорону дитинства» та положень Конвенції про контакт з дітьми, не позбавлений можливості брати таку участь під час тимчасового проживання дитини за кодоном [223]. Але наявність цих обставин не заохочує одного з батьків, що проживає разом з дитиною, чинити перешкоди.

Також потрібно погодитись із Л. О. Самілик, яка вказує на потребу у врахуванні тривалості перебування дитини в новій країні, адже тривале перебування дитини в стабільному середовищі створює нові соціальні зв'язки, освітні й емоційні прив'язаності, руйнування яких може завдати більшої шкоди, ніж користі від повернення до первинного місця проживання. Особливу увагу потрібно приділяти психологічному стану дитини та її власному ставленню до можливого повернення, особливо у випадках дітей старшого віку [224, с. 26].

Якщо було встановлено спосіб участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини до моменту початку військової агресії російської федерації проти України, то зазвичай така участь забезпечується через встановлення певного часу для спілкування з дитиною того із батьків, хто проживає окремо від неї. Надалі виникає ситуація, за якої один із батьків, що проживає окремо від дитини, наприклад, не може виїхати за кордон, а один із батьків, що проживає разом з дитиною за кордоном, відмовляється повертатися із дитиною в Україну з відомих причин.

Але водночас потрібно враховувати міркування ВС, які викладені в постанові від 05 квітня 2023 року в справі № 210/529/19, в якій надаються роз'яснення щодо зміни встановленого судом способу спілкування батька з дитиною, яка виїхала з матір'ю за кордон через війну. Позиція ВС, викладена в цій постанові, демонструє потребу в гнучкому, але водночас правовому вивіреному підході. Суд наголосив, що виконавець зобов'язаний забезпечувати побачення стягувача з дитиною в спосіб та в порядку, встановленому ч. 1, 2 ст. 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження», без права самостійно змінювати визначений рішенням Суду графік спілкування (час і місце).

Водночас, відповідно до ЗУ «Про виконавче провадження», за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим (зокрема, й у зв'язку з війною, перебуванням дитини за кордоном), сторони чи виконавець мають право звернутися до суду із заявою про встановлення або зміну способу й порядку виконання рішення [225].

У судовій практиці також простежується підхід, за яким питання визначення місця проживання малолітніх дітей та участі у їхньому вихованні одного з батьків, хто проживає окремо, можуть розглядатися в судах держави постійного місця проживання дитини, а в окремих випадках – лише після повернення дітей до такої держави. Це ускладнює безпосереднє примусове виконання рішень українських судів за кордоном і робить особливо важливими механізми міжнародного співробітництва, а також коригування раніше ухвалених рішень з урахуванням нових обставин.

Ряд постанов ВС підкреслюють, що питання визначення місця проживання малолітніх дітей та участі у їхньому вихованні того з батьків, хто проживає окремо, можуть вирішуватися судами лише з урахуванням держави постійного місця проживання дитини, а в певних випадках – після її повернення до такої держави. Зокрема, вказані правові висновки ВС обґрунтовані в постановах від 15 серпня 2018 року в справі № 201/3664/17 [226], від 01 червня 2020 року в справі № 345/2844/16-ц [227], від 11 грудня 2019 року в справі № 361/5779/18 [228], від 12 червня 2019 року в справі № 234/17176/17 [229]. Це зумовлює складність безпосереднього примусового виконання рішень українських судів за кордоном та посилює значення процедур міжнародного співробітництва (Гаазька конвенція 1980 р., Гаазька конвенція 1996 р. тощо), а також механізмів зміни способу виконання рішень з урахуванням нових обставин.

Суттєвою перешкодою для реального забезпечення прав батька (матері), що проживає окремо, є зловживання процесуальними правами, спрямованими на затягування або блокування виконання судових рішень. До них належать безпідставне оскарження рішень і клопотання про зупинення виконання рішення суду першої інстанції, маніпулятивне використання механізмів захисту від домашнього насильства з метою недопущення одного з батьків до зустрічі з дитиною.

Часто сторона, з якою проживає дитина, подає апеляційні та касаційні скарги з формальних підстав, супроводжуючи їх клопотаннями про зупинення виконання рішення, мотивуючи це, зокрема, небажанням дитини спілкуватися з іншим із батьків. Прикладом є справа Деснянського районного суду міста Києва № 754/15406/18, де відповідач подав до суду в рамках касаційного провадження зупинити виконання постанови апеляційного суду, посилаючись на відмову дитини від зустрічей із батьком, клопотання про зупинення виконання постанови апеляційного суду, які мотивовані тим, що постановою державного виконавця відкрито виконавче провадження на підставі виконавчого листа про зобов'язання відповідача не чинити перешкоди позивачу в спілкуванні з дитиною та її вихованні. Заявник просить зупинити виконання судового рішення суду апеляційної інстанції [230]. Вважаю, що суди, встановлюючи такі формальні підстави, керуючись положеннями ЦПК України, повинні критично оцінювати такі доводи, співвідносячи їх із принципом обов'язковості судових рішень (ст. 18 ЦПК України) та інтересами дитини, і не допускати автоматичного зупинення виконання.

Щодо маніпулятивного використання механізмів захисту від домашнього насильства, варто зазначити, що така форма зловживань, а саме подання завідомо необґрунтованих заяв про видачу обмежувального припису за положеннями ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», може бути блокуванням для виконання рішення про контакт із дитиною. У постанові ВС від 29 серпня 2019 року в справі № 641/7592/18 встановлено, що позивач не надала належних, допустимих і переконливих доказів для оцінювання ризиків вчинення насильства заінтересованою особою стосовно дитини, настання тяжких та особливо тяжких наслідків його вчинення, тому й суди попередніх інстанцій правильно застосували норми матеріального права та дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення заяви. ВС також зазначено, що суди під час вирішення такої заяви мають надавати оцінку всім обставинам і доказам у справі, вирішувати питання про дотримання прав та інтересів дітей і батьків, а також забезпечити недопущення необґрунтованого обмеження одного із батьків у реалізації своїх прав стосовно дітей у разі безпідставності та недоведеності вимог заяви іншого з батьків. Під час

вирішення питання про наявність підстав для видачі обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження в майбутньому домашнього насильства в будь-якому його прояві [231].

Отже, судова практика демонструє готовність відмежовувати реальні випадки насильства від маніпулятивних спроб використати цей інститут для перешкоджання спілкуванню з дитиною. Суди, посилаючись на ст. 44 ЦПК України (заборона зловживання процесуальними правами) [64], можуть застосовувати до таких осіб заходи процесуального примусу, включно зі штрафом, що має не лише каральний, а й превентивний ефект.

Здійснюючи аналіз процедури з виконання рішень у справах про усунення перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини та встановленні способу участі одного з батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини, потрібно розглянути положення ЗУ «Про виконавче провадження» щодо цієї специфіки. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про виконавче провадження» примусовому виконанню підлягають рішення на підставі певних виконавчих документів, а саме: виконавчих листів і наказів, що видаються судами в передбачених цим Законом випадках на підставі судових рішень та відповідно до п. 3 ч. 1 вказаної статті, виконавчих написів нотаріусів. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 26 виконавець розпочинає примусове виконання рішення на підставі виконавчого документа за заявою стягувача про примусове виконання рішення згідно з п. 1 ч. 3, якщо виконавчий документ надійшов від суду у випадках, передбачених цим Законом. Час проведення виконавчих дій встановлений ст. 29, де в ч. 1 зазначено, що виконавчі дії проводяться виконавцем у робочі дні, не раніше шостої і не пізніше двадцять другої години, якщо інше не передбачено цією статтею. Конкретний час проведення виконавчих дій визначається виконавцем. У ч. 2 цієї статті закріплено, що виконавчі дії в неробочі та святкові дні, встановлені Законом, проводяться в час, передбачений ч. 1 цієї статті, у разі якщо зволікання неможливе або якщо такі дії не можуть бути проведені в інші дні з вини боржника [232].

Зазначимо, що в цих категоріях справ, що виходять із сімейних правовідносин,

проведення виконавчих дій, покладається виключно на державних виконавців. Ст. 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження» закріплений порядок виконання рішення про встановлення побачення з дитиною, рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною, який відбувається в специфічних межах примусу. Відповідно до ч. 4 ст. 63, що стосується рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною, виконується рішення в порядку ч. 7 ст. 64-1, виконавець під час виконання рішення про заборону вчиняти певні дії або про утримання від вчинення певних дій доводить до відома боржника резолютивну частину такого рішення, про що складає відповідний акт. Після складання акта виконавець виносить постанову про закінчення виконавчого провадження [232].

Однак ЗУ «Про виконавче провадження» не надає виконавцю дієвих важелів контролю за «якістю» спілкування, сталістю контактів, щирістю виконання обов'язків тим із батьків, з ким проживає дитина. Нерідко виконавче провадження закривається в порядку ч. 9 ст. 39 ЗУ «Про виконавче провадження» [232], як фактичне виконання рішення в повному обсязі згідно з виконавчим документом, вже після першого факту побачення, формально зафіксованого актом, хоча реальні перешкоди можуть тривати й надалі, особливо під час закріплення в судовому рішенні вимоги до графіка зустрічей – за домовленістю між батьками. Також вказана проблематика стосується й формальних підстав щодо закриття виконавчого провадження, а саме складання акта про небажання дитини спілкуватись з одним із батьків, що проживає окремо, під час зустрічі. Поновлення виконавчого провадження вимагає певних дій і часу, що не сприятиме відновленню емоційного зв'язку одного з батьків та дитини.

Про дані факти свідчить судова практика, з матеріалів ухвали ВС від 31 жовтня 2023 року в справі № 759/14917/20, в мотивувальній частині встановлено, що ухвала суду мотивована тим, що, закриваючи виконавче провадження з підстав фактичного виконання боржником повним обсягом рішення згідно з виконавчим документом, державний виконавець у порушення вимог ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження» не вжила передбачених цим Законом належних заходів щодо примусового виконання рішення суду, обмежившись складанням акта про небажання дитини спілкуватись, у

зв’язку з чим дії державного виконавця в частині закриття виконавчого провадження не відповідають вимогам Закону, а постанова про закриття виконавчого провадження підлягає скасуванню [233]. Вказані факти свідчать про недостаню зацікавленість державних виконавців до контролю виконання рішень у таких судових справах.

Межі примусу в справах, що стосуються дитини. Примусове виконання рішень, які стосуються особистого спілкування батька з дитиною, має обмежений характер, оскільки надмірне застосування сили або адміністративного тиску може завдати шкоди психічному стану дитини. Це зумовлює такі підходи до виконання рішення, як: 1) пріоритет віддається переконанню, медіації, психологічному супроводу; 2) виконавець зобов’язаний уникати ситуацій, що можуть травмувати дитину (конфронтація батьків у присутності дитини, грубі дії з боку правоохоронців, публічність конфлікту); 3) у виняткових випадках, коли тривале невиконання рішення завдає істотної шкоди правам батька та дитини, можливе застосування більш жорстких заходів: підвищені штрафи, звернення до суду з питанням про зміну місця проживання дитини в порядку ч. 4 ст. 159 СК України.

У ст. 129-1 Конституції України передбачено, що судове рішення є обов’язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд. Тому межі примусу в цій сфері окреслюються з одного боку, обов’язком держави забезпечити реальне виконання рішень суду (ст. 129-1 Конституції України, ст. 18 ЦПК України), з іншого – забороною надмірного втручання та травмування дитини (ст. 3 КПД, ст. 52 Конституції України). Також варто визначити юридичні дії державного виконавця під час ухилення одного з батьків, що проживає окремо, від виконання судового рішення, а саме: 1) Накладення штрафів (ст. 75 ЗУ «Про виконавче провадження»); 2) внесення відомостей про боржника до Єдиного реєстру боржників (ст. 9 ЗУ «Про виконавче провадження») [232]; 3) повідомлення правоохоронних органів у разі умисного тривалого невиконання рішення, що може утворювати склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 Кримінального кодексу України (далі – КК України) про невиконання судового рішення, за якою умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або

перешкоджання їхньому виконанню ці дії караються штрафом від п’ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років [234].

Однак у практичній діяльності органи Національної поліції та державні виконавці фактично саботують або ухиляються від розслідувань кримінальних справ про невиконання рішень суду у вказаних категоріях справ, посилаючись на цивільно-правові відносини. Про це свідчить судова практика.

З матеріалів справи Миргородського міськрайонного суду Полтавської області № 541/2027/21 про відшкодування моральної шкоди, завданої бездіяльністю органу, що має здійснювати досудове розслідування, та прокуратури слідує, що досудове розслідування кримінального провадження з правовою кваліфікацією за ст. 382 КК України за фактом умисного невиконання судового рішення, що набрало законної сили, було проведено з порушенням розумних строків досудового розслідування (18 місяців), що зумовило закриття кримінального провадження у зв’язку із закінченням строків досудового розслідування, відповідно до чого один із батьків, що проживає разом з дитиною, уникнув відповідальності за невиконання судового рішення. Стороною позивача (одного з батьків, що проживає окремо від дитини та є особою з інвалідністю 2 групи) доведено факт тривалої протиправної бездіяльності посадових осіб відповідачів, який для позивача демонстрував ігнорування його доводів, зважаючи на надання формальних відповідей на чисельні звернення, неналежне здійснення досудового розслідування в кримінальному провадженні. Водночас позивач, за висновком суду, під час розгляду справи не повною мірою довів розмір завданої моральної шкоди, а тому суд першої інстанції дійшов висновку про заподіяння позивачу моральної шкоди, визначивши її розмір відповідно до характеру й розміру душевних страждань, враховуючи вимоги розумності та справедливості. Отже, з Державного бюджету України стягнуто на користь позивача моральну шкоду в розмірі 6 500 грн, що значно менше заявлених вимог. Рішення мотивовано тим, що позивач реалізував свої права, передбачені нормами Кримінально процесуального кодексу України, оскаржившись дії та бездіяльність органів. Водночас наявність певних недоліків у процесуальній діяльності зазначених посадових осіб сама собою не може

свідчити про незаконність їхньої діяльності як такої й, відповідно, не може бути підставою для безумовного стягнення моральної або матеріальної шкоди [235].

Варто зазначити, що виконання судових рішень у вказаній категорії справ ускладнюється тим, що воно безпосередньо пов'язане з особистими немайновими правами та емоційною сферою дитини й батьків, а також не завжди піддається класичним механізмам примусового виконання.

Як свідчить Ю. В. Білоусов, справи про виконання рішень щодо особистого спілкування з дитиною, передачі дитини одному з батьків, її місця проживання – це, по суті, тривалі динамічні процеси, а не разові виконавчі акти. Вчений вказує, що примусовість у такій сфері часто є контрпродуктивною, оскільки навіть формальне виконання акта (складання виконавчого документа, актів, винесення постанови) не гарантує фактичного досягнення результату, тобто налагодження спілкування, передачі дитини чи забезпечення її добробуту. З науковцем потрібно погодитись, що виконання судових рішень щодо дітей – це не про те, щоб «зробити все правильно» з погляду виконавчої процедури, а про те, щоб дати реальний результат, який відповідає інтересам дитини. Зокрема, примус як такий тут часто не працює або працює формально. Це зона, де потрібна не тільки зміна інструментів, а зміна підходу. Варто рухатися від «акта виконання» до «моделі супроводу»: з акцентом на взаємодію, стабільність, довіру, а не на фіксацію порушень. У цій сфері виконавець радше стає заручником ситуації, ніж її вирішальним гравцем [236, с. 28].

Потрібно наголосити, що в разі встановлення вимоги про зустріч у визначений час за домовленістю з одним із батьків, що проживає разом з дитиною в резолютивній частині судового рішення, на стадії виконання судового рішення можуть виникнути певні труднощі, як-от відсутність домовленості внаслідок дій чи бажання одного з батьків, що проживає разом з дитиною, тому це можна розцінювати, як бажання далі чинити перешкоди. І як наслідок у разі відсутності дотримання цієї вимоги виконавчі дії неможливі. У підсумку, якщо судом встановлено, що сторони перебувають у конфлікті і встановлена вимога до зустрічі з дитиною за домовленістю між батьками, то один з батьків, що проживає разом з дитиною, може скористатися даним фактом з метою дотримання режиму перешкод в подальшому.

У підсумку аналізу судової практики можна констатувати, що на законодавчому рівні залишаються значні прогалини в частині забезпечення виконання рішень про спілкування одного з батьків із дитиною та усунення відповідних перешкод. У цьому контексті потрібно ознайомитися з окремою ухвалою ВС від 8 березня 2023 року в справі № 1309/9120/12, в якій суд звертає увагу КМУ на потребу в удосконаленні нормативно-правових актів з метою усунення наведених у цій ухвалі недоліків на стадії примусового виконання судових рішень про контакт одного з батьків із дитиною, забезпечення реального виконання рішень судів у справах щодо участі батьків у вихованні та спілкуванні з неповнолітніми дітьми та усунення перешкод у цьому, зокрема цільової підтримки дітей, які проявляють ознаки відчуження одного з батьків [237].

Виконання судових рішень щодо порядку спілкування є особливою сферою, де конфліктує державна примусовість і гуманітарна складова – повага до психоемоційного стану дитини. На відміну від рішень майнового характеру, де основним інструментом є звернення стягнення на майно чи доходи боржника, у справах про спілкування з дитиною виконавчі дії спрямовані на організацію фактичного контакту між дитиною та батьком, що проживає окремо. Тому вважаємо, що державний виконавець з метою ефективного виконання судового рішення, спрямованого на отримання позитивного результату, зобов’язаний: 1) погоджувати дії з органами опіки та піклування; 2) за потреби залучати психолога через представників органу опіки й піклування (служби у справах дітей); 3) Фіксувати факти ухилення від виконання рішення тим із батьків, з ким проживає дитина, та ініціювати накладення штрафів, притягнення до адміністративної відповідальності.

Як зазначено в постанові ВС від 09 листопада 2022 року у справі № 753/11909/21, специфіка діяльності виконавця під час виконання рішення суду про встановлення побачення з дитиною, рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною полягає насамперед у тому, що виконавець може на власний розсуд визначати час і місце побачення з дитиною лише в тому випадку, якщо такі умови не визначив суд у рішенні, яке виконується виконавцем. У разі якщо час і місце побачень з дитиною визначені рішенням суду, яке виконується, виконання такого судового

рішення має здійснюватися в порядку, визначеному рішенням. Протилежне свідчитиме про несвоєчасне й неповне вчинення виконавчих дій виконавцем під час виконання рішення суду [238].

Одна із ключових особливостей виконання судових рішень у справах щодо спілкування з дитиною полягає в потребі забезпечити гнучкість такого виконання. Потреби дитини змінюються з віком, змінюються також життєві й матеріальні обставини батьків; це об'єктивно вимагає періодичного перегляду як змісту рішень, так і способів їхньої реалізації.

Ч. 3 ст. 33 ЗУ «Про виконавче провадження» надає сторонам і виконавцю право звернутися до суду із заявою про встановлення або зміну способу та порядку виконання рішення за наявності обставин, що ускладнюють його виконання або роблять його неможливим [232]. У практичному вимірі це може виявлятися в корекції графіка спілкування з урахуванням навчання, участі дитини в гуртках, секціях, стану її здоров'я та поетапному розширенні обсягу побачень (від коротких зустрічей у присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, до тривалих періодів самостійного перебування з батьком, який проживає окремо) або комбінуванні особистих зустрічей із дистанційним спілкуванням (особливо в умовах воєнного стану або перебування дитини за кордоном).

Гнучкість виконання рішень тісно пов'язана з механізмами судового контролю та моніторингу. Інститут подання звіту про виконання судового рішення, закріплений у ст. 453-1 ЦПК України (заява про зобов'язання подати звіт про виконання судового рішення) [64], дає змогу суду періодично перевіряти хід виконання, заслуховувати пояснення сторін, витребувати інформацію від органів опіки, служб у справах дітей тощо. Додатково існує проблематика щодо здійснення виконавчих дій у частині спілкування з дитиною. Це зумовлено, по-перше, відсутністю в державного виконавця повноважень у цій частині, тому що в ст. 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження» зазначено про виконання рішення про встановлення побачення з дитиною, рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною та регульований порядок здійснення виконавчих дій виключно щодо фізичних побачень [232]. По-друге, існує ризик втручання держави в особисті права дитини та одного з батьків, що

проживає разом з дитиною. До слова, спілкування є складником контакту з дитиною. Спілкування одного з батьків, що проживає окремо, з дитиною блокується одним із батьків, що проживає разом, усіма наявними засобами, що і є фактом перешкод і втручанням, зокрема, в права дитини. Тому створення дієвого механізму, що забезпечить якісне виконання судового рішення в частині спілкування з дитиною є завданням подальших наукових досліджень.

Водночас потрібно детальніше розглянути роль органів опіки та піклування в процесі виконавчих дій згідно із судовими рішеннями у вказаних справах. У розділі IX виконання рішень немайнового характеру Інструкції з організації примусового виконання рішень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 року № 512/5, зазначено: 1) виконання рішень, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їхнього вчинення, здійснюється в порядку, визначеному ст. 63 ЗУ «Про виконавче провадження» (пункт 1 розділу IX); 2) під час виконання рішення про встановлення побачення з дитиною, рішення про усунення перешкод у побаченні з дитиною державний виконавець за потреби залучає органи опіки та піклування (пункт 6 розділу IX); 3) за наявності обставин, що перешкоджають проведенню побачення стягувача з дитиною, державний виконавець відкладає проведення виконавчих дій у порядку, визначеному ст. 32 ЗУ «Про виконавче провадження» (пункт 7 розділу IX); 4) у разі якщо боржник не виконує рішення у зв'язку з відмовою дитини контактувати зі стягувачем, державний виконавець в установленому порядку залучає представників органів опіки та піклування, експерта або спеціаліста (психолога) для виявлення та/або підтвердження причин такої відмови (пункт 7 розділу IX); 5) у разі якщо рішення неможливо виконати в зв'язку з виїздом за межі України боржника та/або дитини, стягувача, державний виконавець письмово роз'яснює сторонам право звернутися до суду із заявою про відстрочку виконання рішення, про встановлення або зміну способу й порядку виконання рішення (пункт 7 розділу IX) [148].

Щодо формальної присутності психолога в зустрічах одного з батьків, що проживає окремо, і дитини, свідчить судова практика, відтак у постанові Київського апеляційного суду від 12 вересня 2023 року в справі № 759/14917/20 колегія суддів

вважає, що державний виконавець не вжив передбачених законодавством заходів з метою реального виконання рішення суду щодо спілкування матері з дочкою та її виховання, присутній на зустрічі психолог служби захисту сім'ї та дітей не вчинила жодної спроби поспілкуватись з дитиною, зокрема й за відсутності батьків, з метою з'ясування причин небажання дитини спілкуватись з матір'ю [239].

Також варто вказати про відсутність належної комунікації між державними виконавцями та органами опіки й піклування, що викладено в постанові ВС від 08 березня 2023 року у справі № 1309/9120/12, а саме, враховуючи тривалість невиконання рішення суду щодо участі батька у вихованні дитини та спілкуванні із нею, а також небажання дитини спілкуватись із батьком, державний виконавець на час звернення заявника до суду із скаргою не вжив достатніх заходів щодо активної співпраці з представниками органу опіки та піклування, залучення їх до роботи з дитиною й тим із батьків, з яким дитина проживає, з метою налагодження стосунків та усунення ознак відчуження одного з батьків [240].

Враховуючи вищезазначене, органам опіки та піклування потрібно брати участь у перевірці фактичних обставин виконання рішення, надавати висновки щодо доцільності певних заходів, спрямованих на мінімізацію конфлікту між батьками, з метою як допомоги державним виконавцям у таких чутливих справах, так і більш ефективного виконання цих рішень. Органам опіки й піклування також потрібно бути посередниками між батьками, сприяючи досягненню добровільного виконання судового рішення. Психологи, медіатори, які можуть залучатися органами опіки й піклування з метою більш ефективного виконання судового рішення, можуть здійснювати супровід процесу налагодження стосунків між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо від дитини, допомагати подолати наслідки конфлікту, маніпуляцій, емоційного відчуження та готувати висновки, які суд може враховувати під час вирішення питання про зміну способу виконання рішення.

Однак участь спеціаліста органу опіки й піклування в перших зустрічах, якщо цього потребує психоемоційний стан дитини або з метою відновлення зв'язку між одним із батьків та дитиною, який послабшав або зник унаслідок перешкод у реалізації батьківських прав, передбачена виключно інструкцією з організації

примусового виконання рішень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 02 квітня 2012 року № 512/5 для органів державної виконавчої служби. А залучення державним виконавцем працівників органу опіки й піклування до виконавчих дій відбувається лише в порядку ч. 1 ст. 64 ЗУ «Про виконавче провадження» щодо виконання судового рішення про відібрання дитини.

Тому враховуючи вищевикладене, пропонується внести зміни до частини 2 статті 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження» та викласти її в такій редакції: «Державний виконавець здійснює перевірку виконання боржником цього рішення у час і місці побачення, визначених рішенням, а у разі якщо вони рішенням не визначені, то перевірка здійснюється у час і місці побачення, визначених державним виконавцем. Виконання рішення здійснюється із залученням представників органів опіки й піклування».

Саме подальше залучення органу опіки й піклування до заходів з виконання судового рішення та подання звіту до суду в процесі судового контролю рішення зумовить орган опіки й піклування здійснювати дії щодо комунікації з обома батьками та мотивує представників органу шукати спільне рішення для вирішення конфлікту вже на стадії підготовки письмового висновку щодо вирішення спору в порядку ч. 5 ст. 19 СК України.

Також враховуючи досліджену проблематику та з метою встановлення норми в СК України, який є спеціальним і регулює сімейні правовідносини, пропонується доповнити статтю 19 СК України частиною 7 та викласти в такій редакції:

«7. Орган опіки та піклування залучається до контролю з виконання судового рішення в справах щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та подає до суду письмовий звіт».

Позитивним явищем може бути й поступове впровадження практики судового моніторингу виконання рішення, що передбачає подання звіту про стан виконання, проведення зустрічей із органами опіки, із застосуванням психологічного супроводу.

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 453-1 суд, який розглянув справу як суд першої інстанції, за письмовою заявою стягувача може зобов’язати боржника подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення в цивільних справах, що виникають

із сімейних правовідносин.

С. Я. Фурса, Є. І. Фурса в своєму дослідженні зазначають, що саме виконавець має контролювати хід примусового виконання рішення (п. 1 ч. 3 ст. 18 ЗУ «Про виконавче провадження»), застосовувати заходи процесуального примусу, а під час неналежного виконання рішення застосовувати штрафи і в певних випадках ініціювати застосування до боржника кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 382 КК України, за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їхньому виконанню. Тому контрольна функція суду з розгляду відповідних заяв дублює повноваження виконавців, а також суперечить принципам виконавчого процесу, оскільки забезпечувати й відповідати за належне примусове виконання рішень має виконавець [241, с. 325].

Однак, враховуючи негативну судову практику щодо бездіяльності державних виконавців, потрібно використовувати практику судового контролю в судових рішеннях, пов’язаних із захистом батьківських прав на спілкування та виховання дитини.

У контексті спорів про порядок спілкування з дитиною ці принципи трансформуються в такі вимоги: 1) належне виконання рішення – це не лише формальне проведення однієї зустрічі, а створення умов для сталого й безпечного контакту; 2) реальне виконання – це відновлення й підтримання емоційного зв’язку між дитиною та одним з батьків, який проживає окремо; 3) справедливість, добросовісність і розумність – це обов’язок обох батьків утримуватися від маніпуляцій дитиною та використання її як засобу тиску, а для державних органів – потреба в дотриманні балансу між примусом і повагою до приватного сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ).

У практиці виконання судових рішень, що стосуються захисту прав та інтересів одного з батьків, який проживає окремо від дитини, виявляються типові проблеми, як-от: 1) формальний підхід до визначення способу спілкування без урахування психологічних чинників; 2) недостатня деталізація резолютивної частини рішення, що ускладнює його виконання; 3) тривалість і неефективність процедури примусового виконання, що демотивує одного з батьків, що проживає окремо,

відстоювати свої права; 4) слабка координація між судом, виконавчою службою та органами опіки й піклування; 5) відсутність уніфікованих рекомендацій щодо участі психологів і медіаторів у процесі виконання таких рішень; 6) низький рівень правової культури сторін, маніпулювання дитиною як інструментом тиску в конфлікті;

Удосконалення виконання судових рішень, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, вимагає розроблення методичних рекомендацій для суддів щодо структури та змісту рішень цієї категорії з акцентом на детальний опис порядку спілкування та участі у вихованні. Наступним чинником слугує законодавче уточнення процедур і меж примусового виконання рішень, пов'язаних із особистими немайновими правами батьків та дітей. Також потрібне запровадження обов'язкового психологічного або медіативного супроводу в справах з високим рівнем конфліктності, підвищення ролі органів опіки та піклування як активних учасників не лише під час розгляду справи, а й на стадії виконання судового рішення. Додатково варто наголосити на посиленні відповідальності за умисне невиконання рішень суду, що стосуються спілкування з дитиною, з одночасним забезпеченням гарантій від надмірного втручання у сферу сімейного життя.

Отже, судові рішення в справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, мають комплексний характер, оскільки поєднують регулювання особистих немайнових і майнових прав, а також передбачають особливий, чутливий до потреб дитини механізм виконання. Їхня ефективність визначається не лише юридичною досконалістю формулювань, а й готовністю всіх учасників правовідносин: батьків, органів державної влади, фахівців допоміжних професій – діяти в інтересах дитини, забезпечуючи реальну, а не декларативну рівність прав батька й матері.

Висновки до розділу 3

У підсумку викладеного дослідження в розділі можна сформулювати ряд наукових висновків, які стосуються змісту й особливостей судових рішень у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від

дитини, а також щодо специфіки їхнього виконання. Судові рішення у справах цієї категорії мають комплексний, довготривалий і динамічний характер. Вони регулюють тривалі, такі, що змінюються в часі, особисті немайнові правовідносини між батьками та дитиною. З огляду на змінюваність життєвих обставин, стану здоров'я, віку дитини, рівня конфліктності між батьками тощо такі рішення за своєю природою мають бути відкритими до перегляду в разі істотної зміни обставин.

Вирішення спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини вимагає підвищених стандартів обґрунтованості судових рішень і належного мотивування.

На практичному рівні виявлено ряд системних проблем, як-от: формальний підхід до оцінювання доказів та інтересів дитини, відсутність єдиних стандартів структурування та деталізації резолютивної частини рішень, фрагментарність і суперечливість судової практики, що знижує передбачуваність судових рішень і довіру до правосуддя. Тому подолання цих проблем можливе лише за рахунок переходу від суто формально-правового до інтегрованого, міждисциплінарного підходу, а не формальним проголошенням рівності батьків.

Вирішальне значення має якість і деталізація резолютивної частини судового рішення. Ефективне виконання рішень у справах про спілкування з дитиною вимагає точної фіксації часу, місця, тривалості та періодичності зустрічей, визначення форм спілкування (особисті зустрічі, дистанційні контакти, спільний відпочинок на канікули, свята), встановлення спеціальних умов (заборона протиправних розмов про іншого з батьків у присутності дитини, обов'язок повідомляти про стан здоров'я, переміщення дитини), передбачення можливості коригування режиму в разі зміни обставин. Визначено, що недостатня конкретизація резолютивної частини породжує простір для зловживань, ускладнює примусове виконання й фактично нівелює захисний потенціал судового рішення.

Зустрічі з дитиною за вимогою в присутності одного з батьків, що проживає разом з дитиною, повинні мати винятково тимчасовий, перехідний характер. Судова практика та психологічні дослідження свідчать, що тривале збереження такої вимоги підриває принцип рівності батьківських прав, створює в дитини конфлікт лояльності та хибні уявлення про небезпечність одного з батьків, що проживає окремо від

дитини, посилює конфлікт між батьками, перетворюючи зустрічі на арену з'ясування стосунків, перешкоджає формуванню самостійного, довірливого емоційного зв'язку дитини одним із батьків, що проживає окремо. За наявності об'єктивної потреби в контролі цей контроль має здійснюватися нейтральними суб'єктами (органи опіки, психологи), а не одним із батьків, що проживає разом із дитиною. Судову вимогу до побачень з дитиною «за домовленістю батьків», неформально регулює один з батьків, що проживає разом з дитиною.

Важливою новелою з адаптації судової практики є акцент на фіксації та правовому оцінюванні перешкод у здійсненні батьківських прав. Констатація судом фактів маніпуляцій дитиною, налаштовування її проти одного з батьків, що проживає окремо, умисного неповідомлення про місце проживання чи стан здоров'я дитини має самостійне значення. Вона може бути підставою для подальшої зміни способу участі у вихованні, поступового розширення його участі (через адаптаційні періоди), пред'явлення позовів про відшкодування моральної або майнової шкоди.

Специфічний вплив воєнного стану та пов'язаних із ним обставин (перебування дитини за кордоном, участь одного з батьків у бойових діях, набуття інвалідності) вимагає адаптації судової практики. Рішення мають враховувати об'єктивні обмеження в можливості особистих зустрічей (географічна відстань, перебування особи в районах бойових дій, стан здоров'я) та потребу в гнучких, комбінованих формах спілкування (дистанційні контакти, спеціальні графіки після повернення дитини). У справах про відшкодування моральної шкоди посилений ризик емоційного виснаження та травматизації як для батьків, так і для дітей.

Науково виправданим є висновок, що ефективний захист прав того з батьків, який проживає окремо від дитини, не може зводитися до констатації права на побачення. Він передбачає побудову індивідуалізованого режиму участі у вихованні, реальну можливість впливати на важливі рішення щодо дитини (здоров'я, освіта, місце проживання), гарантії недопущення маніпулятивної поведінки за допомогою дитини зокрема з метою створення штучного відчуження останньої від одного з батьків, дієві механізми зміни режиму спілкування та судового контролю за його виконанням.

Межі державного примусу в цій сфері визначаються дуальним стандартом: обов'язок забезпечити виконання рішень і заборона шкодити дитині. Це об'єктивно зумовлює переорієнтацію із «силової» моделі примусу на моделі переконання, супроводу й медіації.

На рівні законодавства та правозастосування існують суттєві прогалини та дисбаланси в механізмах виконання рішень про спілкування з дитиною. ЗУ «Про виконавче провадження» закріплює лише загальні рамки виконання рішень немайнового характеру, а ст. 64-1 фокусується переважно на організації фізичних побачень. Законом неналежно врегульовано виконання рішень щодо спілкування в дистанційній формі (телефон, відеозв'язок), які в умовах воєнного стану набувають ключового значення.

Державна виконавча служба часто демонструє формальний і пасивний підхід, що суперечить її обов'язку забезпечити реальне, а не номінальне виконання рішень. За допомогою аналізу судової практики виявлені типові проблеми, а саме закриття виконавчого провадження без повного використання передбачених законом заходів, обмеження дій державного виконавця складанням актів про відмову дитини від спілкування без глибшого аналізу причин, відсутність належної взаємодії з органами опіки та піклування, психологами, відсутність системного використання інституту штрафів і притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України. Це призводить до ситуації, коли в ході процесу по виконанню судового рішення, представники відповідних служб та органів дотримуються лише формального виконання судового рішення без позитивного результату, що фактично підриває мету судового захисту.

Встановлена проблематика щодо маніпулятивного зловживання процесуальними правами та зірвання зустрічей з дитиною за допомогою інституту захисту від домашнього насильства. Один із батьків, що проживає разом з дитиною, нерідко подає необґрунтовані апеляційні та касаційні скарги з клопотанням про зупинення виконання судових рішень суду першої інстанції, посилаючись на «небажання дитини» та ініціює безпідставні заяви про видачу обмежувальних приписів для блокування контактів.

Роль органів опіки й піклування та психологів є критичною, але нормативно та практично недоопрацьованою. Інструкція з організації примусового виконання рішень (наказ Мін'юсту № 512/5) передбачає можливість залучення спеціалістів органів опіки й піклування та психологів, але такого залучення здебільшого немає й воно не закріплене безпосередньо в законі як обов'язкове. Також судова практика показує формальну присутність психологів без реальної роботи з дитиною, відсутність консультування, діагностики відчуження, супроводу батьків, слабку комунікацію між виконавчою службою й органами опіки та піклування. Запропоновані зміни в законодавстві щодо обов'язкового залучення органів опіки до частини другої статті 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження» та закріплення їхньої ролі у виконанні судових рішень у статті 19 СК України теоретично та практично обґрунтовані як крок до міждисциплінарної моделі виконання судових рішень у таких справах.

Практика щодо виконання судових рішень у справах про спілкування з дитиною свідчить про потребу в регулярному судовому моніторингу виконання, зобов'язанні подавати звіти про виконання рішення, коригуванні способу й порядку виконання залежно від динаміки стосунків. Інститут судового контролю, який регулюється статтею 453-1 ЦПК України, є перспективним засобом підвищення ефективності виконання, тому пропонується конкретизувати предмет судового контролю в пункті 5-1 частини сьомої статті 265 ЦПК України та закріплення судового контролю також в справах що виходять із сімейних правовідносин. Умовою ефективності такого контролю є його орієнтація не на дублювання формальних дій виконавця, а на оцінку реального результату для дитини та одного з батьків, що проживає окремо.

Науково обґрунтованим є висновок про потребу в переході від моделі разового акта виконання до моделі динамічного супроводу виконання рішень. Виконання рішень у цій сфері має розглядатися як тривалий процес, що охоплює: поетапне відновлення чи вибудову емоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо; регулярний моніторинг та, за потреби, зміну режиму контактів; міждисциплінарну взаємодію, інституціоналізований судовий контроль за результатами, а не лише за формальними діями.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні сформульовано нові теоретичні положення щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини, у межах цивільного судочинства, а також запропоновано науково обґрунтовані підходи до вдосконалення норм матеріального та процесуального права й механізмів виконання відповідних рішень у досліджуваній сфері.

Основними результатами проведеного дослідження є:

1. За умов роздільного проживання батьків дитини виникає об’єктивна різниця у функціях та обсязі участі кожного з батьків у вихованні дитини. Один з батьків, що проживає з дитиною, здійснює повсякденний догляд і виховання, тоді як інший, що проживає окремо від дитини, реалізує свої права переважно через регламентовані форми спілкування та матеріального забезпечення. Така функціональна нерівномірність спричиняє підвищений конфліктогенний потенціал у взаєминах між батьками. Проживання дитини з одним із батьків, навіть визначене за взаємною згодою, не створює для цього з батьків переважного права та не може слугувати легітимізацією створення перешкод у реалізації батьківських прав іншого з батьків.

Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, доцільно класифікувати: 1. За змістом (характером прав та інтересів): 1) особисті немайнові права: право на спілкування з дитиною; право брати участь у вихованні; право отримувати інформацію про дитину (навчання, здоров’я тощо); право впливати на вирішення важливих питань життя дитини; 2) майнові права та обов’язки: обов’язок утримувати дитину (аліменти); право брати участь у визначенні способу використання коштів на дитину; участь у додаткових витратах на дитину. 2. За сферою участі у житті дитини: 1) права у сфері виховання: участь у моральному, культурному, релігійному вихованні; 2) права у сфері освіти: участь у виборі навчального закладу; отримання інформації про успішність; 3) права у сфері охорони здоров’я: доступ до медичної інформації; участь у прийнятті рішень щодо лікування; 4) права у сфері розвитку та дозвілля: організація відпочинку; підтримання емоційного зв’язку. 3. За юридичною природою: 1) суб’єктивні сімейні права: прямо

передбачені законом можливості поведінки батька або матері; 2) законні інтереси: інтерес у підтриманні сімейного зв'язку з дитиною; інтерес у впливі на її розвиток; інтерес у збереженні батьківського авторитету.

Перешкодами у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини є умисні чи фактичні дії або бездіяльність одного з батьків, що проживає разом з дитиною, що обмежують можливість іншого, що проживає окремо, реалізовувати свої батьківські права та виконувати обов'язки щодо виховання, розвитку й підтримання емоційного зв'язку з дитиною. Розроблено наукову класифікацію перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини: фізичні перешкоди – це пряме унеможливлення зустрічей або контактів дитини з одним із батьків, що проживає окремо; психологічні перешкоди – це формування негативного ставлення дитини до одного з батьків, що проживає окремо від дитини, через дискредитацію, маніпуляції, принизливі висловлювання; економічні перешкоди – це використання матеріальних стимулів або обмежень як засобу впливу на дитину для формування негативного ставлення до одного з батьків, що проживає окремо від дитини. Встановлено, що технологічний розвиток розширив можливості дистанційного спілкування між батьками й дітьми, але водночас спричинив появу нових форм перешкод у реалізації батьківських прав, зокрема блокування цифрових контактів і контролю доступу до гаджетів.

2. Ефективність адміністративної форми захисту батьківських прав безпосередньо залежить від удосконалення нормативного регулювання діяльності органів опіки та піклування, особливо в умовах воєнного стану. Тому запропоновано зміни до Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини, зокрема, закріпити можливість і порядок участі сторін у засіданнях комісії через дистанційні засоби зв'язку, доповнивши пункт 5 Типового положення новим абзацом такого змісту: «Комісія має право проводити засідання із використанням засобів відеозв'язку». Впровадити норму про гендерно збалансований склад комісій з питань захисту прав дитини для запобігання потенційній упередженості, доповнивши пункт 7 Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини новим абзацом, і

викласти в такій редакції: «Формування складу комісії відбувається пропорційно за ознакою статі, забезпечуючи рівне представництво жінок і чоловіків серед її членів».

3. За допомогою аналізу актуальної судової практики ЄСПЛ виявлено наявність системних проблем у національному правозастосуванні, зокрема неефективність виконання рішень щодо контактів з дитиною, пасивність виконавчої служби, вплив гендерних стереотипів і формальний характер реагування державних органів на перешкоди в здійсненні батьківських прав. У поєднанні з міжнародними стандартами, що ґрунтуються на принципах спільної батьківської відповідальності, рівності батьків і пріоритетності найкращих інтересів дитини, це обумовлює потребу в глибинній трансформації системи сімейного правосуддя України. Водночас зарубіжний досвід демонструє результативність моделей спільної батьківської опіки, почергового проживання дитини з кожним із батьків, а також важливість європейських аналогів органів опіки й спеціалізованих сімейних судів та впровадження сімейної медіації як рекомендованої процедури, підтверджує її значення в зниженні конфліктності сімейних спорів.

Розвиток медіації та вдосконалення нотаріальних механізмів мають значний превентивний потенціал, оскільки сприяють зниженню конфліктності, стабільності домовленостей і ефективності добровільного виконання. Запровадження рекомендованої медіації в сімейних спорах здатне знизити конфліктність між батьками та зменшити навантаження на суди.

4. Позовна заява є процесуальним юридичним фактом, з яким пов’язується ініціювання цивільного судочинства, а також процесуальним документом, що фіксує момент звернення особи до суду, однак не виступає самостійним доказом порушення матеріальних прав.

Класифіковано позовні вимоги, предметом яких є захист прав батьків, які проживають окремо від дитини, з урахуванням сучасної наукової доктрини та судової практики: 1) за обсягом реалізації батьківських прав: встановлення місця проживання дитини з одним із батьків; встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини; зміна порядку участі одного із батьків у вихованні дитини; 2) за протиправним обмеженням батьківських прав: усунення перешкод у

вихованні та спілкуванні дитини; розірвання договору про участь у вихованні дитини в судовому порядку; 3) за завданими наслідками протиправного обмеження батьківських прав: відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок перешкод у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання умов договору про участь у вихованні дитини; відшкодування моральної або майнової шкоди, завданої внаслідок невиконання рішення органу опіки й піклування.

Заходи забезпечення позову в таких справах виконують не лише охоронну функцію для майбутнього судового рішення, а й самостійну функцію захисту безперервності психоемоційного зв'язку між дитиною та одним із батьків, що проживає окремо. Апеляційне та касаційне оскарження ухвал про забезпечення позову може бути типовим зловживанням процесуальними правами з боку одного із батьків, який проживає з дитиною. Це підсилює аргументацію на користь більш активного використання заходів забезпечення позову саме в інтересах дитини.

5. Предметом доказування у справах, пов'язаних із захистом прав та інтересів одного із батьків, що проживає окремо від дитини, є: 1) у справах про визначення місця проживання – наявність гідних житлово-побутових умов, також можливість дитини поруч відвідувати заклади дозвілля, освіти, охорони здоров'я; доведення прив'язаності та сприйняття дитиною одного із батьків, що проживає окремо; 2) у справах про встановлення графіка участі одного із батьків, що проживає окремо, у вихованні дитини та усунення перешкод – дії одного із батьків, що проживає разом з дитиною, які спрямовані на недопущення реалізації батьківських прав іншого з батьків; 3) у справах про відшкодування моральної шкоди – дії, що призвели до погіршення морального та психологічного стану й визначення ступеня та розміру завданої шкоди; 4) у справах про відшкодування майнової шкоди – підтвердження фінансових витрат, потрібних для спроб з реалізації батьківських прав, які зупинені внаслідок перешкод, створених одним із батьків, що проживає разом з дитиною, за наявності договору щодо здійснення батьківських прав, рішення органу опіки й піклування, суду; 5) у справах про розірвання, зміну, скасування умов договору про участь у вихованні дитини – дії, що порушують умови укладеного договору.

Систематизовано основні групи доказів у справах, пов'язаних із здійсненням батьківських прав за їхнім спрямуванням (функціональним призначенням у доказуванні): 1) докази здатності батьків виконувати немайнові обов'язки щодо виховання дитини, що відображають психічний стан, поведінкову спроможність і реальну залученість до обов'язків з виховання дитини; 2) докази забезпечення належних матеріально-побутових умов, які характеризують рівень матеріального забезпечення й житлові умови дитини, та спроможність батьків забезпечити матеріальну складову належного розвитку дитини; 3) докази виконання (не виконання) батьківських обов'язків щодо утримання дитини; 4) докази наявності перешкод у здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини, які підтверджують неправомірну поведінку одного із батьків, з яким проживає дитина; 5) докази, що підтверджують негативні наслідки створення перешкод, серед них докази моральної шкоди та докази майнової шкоди; 6) рекомендаційні докази щодо вирішення спору в найкращих інтересах дитини, до яких належать висновки психолога та письмові висновки органу опіки й піклування про доцільний порядок участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

6. Висновок органу опіки й піклування, що надається в порядку ст. 19 СК України, формально не є доказом у вузькому розумінні ст. 76 ЦПК України та має рекомендаційний характер, і суд повинен оцінювати його в сукупності з іншими доказами. Водночас фактична роль цих висновків є досить значною. З огляду на те, що вони не підлягають оскарженню, а суди часто орієнтуються на них як на ключовий орієнтир, тому будь-яка упередженість, недбалість, поверховість чи некоректність висновку здатні істотно вплинути на результат судового розгляду. Водночас ретельно організоване опитування дитини в судовому засіданні визнається належним інструментом встановлення її реальної позиції, водночас відсутність з'ясування реальної думки дитини у відповідному віці розцінюється, як порушення процесуальних гарантій та може вплинути на судове рішення.

Інститут розшуку відповідача детально передбачений лише для справ про стягнення аліментів, тоді як в інших спорах, пов'язаних з захистом прав дітей, зокрема щодо участі у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, схожі

механізми відсутні. Це створює загрозу для реалізації принципу змагальності й доступу до правосуддя, особливо коли один із батьків проживає за кордоном чи свідомо ухиляється від участі в процесі.

7. У спорах щодо участі у вихованні дітей визначальним є дитиноцентрований підхід, поєднаний із забезпеченням розумного балансу між батьківськими правами. Ефективність виконання рішень у справах щодо участі у вихованні дитини залежить передусім від чіткості та деталізації резолютивної частини, яка має містити конкретний час, місце, тривалість, періодичність і форми контактів з урахуванням віку та стану здоров'я дитини, а також спеціальні умови, як-от заборона протиправної поведінки одного з батьків, що проживає разом і чинить перешкоди в здійсненні батьківських прав на спілкування та участь у вихованні дитини іншому з батьків, та можливість подальшого коригування встановленого рішенням суду режиму. Недостатня визначеність і відсутність відповідних стандартів формулювання резолютивної частини створюють передумови для зловживань, ускладнюють виконання та знижують захисну ефективність судового рішення. Тому для запобігання зниженню ефективності резолютивної частини судового рішення пропонуються такі рекомендації щодо змісту судового рішення: фіксація тимчасового характеру обмежень; заміна контролю одного з батьків інституційним нейтральним контролем; обов'язковий психологічний чи медіативний супровід у конфліктних справах; розроблення методичних стандартів структурування й деталізації резолютивної частини; інституціоналізація судового контролю за виконанням рішень; посилення ролі органів опіки та піклування.

Судовий контроль, передбачений статтею 453-1 ЦПК України, є перспективним інструментом підвищення ефективності виконання рішень у сімейних справах, попри окремі застереження щодо дублювання функцій виконавчої служби. Наявні процесуальні механізми його застосування використовуються недостатньо, що обґрунтовує потребу в нормативному закріпленні пункту 5-1 частини сьомої статті 265 ЦПК України спеціального положення про здійснення судового контролю в спорах, що виходять із сімейних правовідносин. Це забезпечить системне подання сторонами та органами опіки звітів про виконання рішень і дасть змогу пов'язувати

результати контролю зі зміною режиму спілкування. Також забезпечить моніторинг судового рішення з метою визначення реальної оцінки судового рішення.

8. Механізми виконання рішень щодо спілкування з дитиною містять істотні нормативні прогалини, а межі державного примусу в цій сфері визначаються дуальним стандартом: обов'язком забезпечити виконання рішення та забороною шкодити дитині. Зокрема, Закон України «Про виконавче провадження» регулює лише загальні засади виконання рішень немайнового характеру, а стаття 64-1 фактично обмежується організацією фізичних побачень, не охоплюючи дистанційні форми спілкування, які набувають особливої ваги в умовах воєнного стану. Це спричиняє формальний і пасивний підхід державної виконавчої служби, що проявляється в закритті проваджень без застосування всіх відповідних заходів, формальному складанні актів про відмову дитини від побачень без аналізу причин, недостатній взаємодії з органами опіки та психологами й рідкісному застосуванні штрафних санкцій і фактичної відсутності притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 382 КК України. У результаті виконання рішень часто зводиться до формальних дій, які не забезпечують реального відновлення батьківсько-дитячого контакту.

9. Пропозиції вдосконалення сімейного та цивільного процесуального законодавства щодо посилення захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини:

1) внести зміни до частини 3 статті 157 СК України через посилення імперативності норми. Зокрема, пропонується така редакція: «Той із батьків, з ким проживає дитина, зобов'язаний не чинити перешкод тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні та вихованні дитини, а також сприяти реалізації цих прав, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини»;

2) внести зміни до частини 4 статті 159 СК України щодо передання дитини для проживання з одним із батьків, що проживає окремо, з урахуванням психологічної готовності дитини та залучення відповідних фахівців під час виконання відповідних рішень: «У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для

проживання з ним за умови поетапної адаптації дитини до нового середовища проживання»;

3) доповнити пункт 2 частини 1 статті 150 ЦПК України та викласти в такій редакції: позов забезпечується «забороною вчиняти певні дії, зокрема в разі спорів, що виникають із сімейних правовідносин»;

4) доповнити статтю 159 СК України частиною 3: «Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини суд може застосовувати процедуру сімейної медіації з метою досягнення взаємного порозуміння між батьками та забезпечення найкращих інтересів дитини»;

5) внести зміни до статті 132 ЦПК України, сформулювавши в такій редакції: «Якщо місце перебування відповідача в справах за позовами про стягнення аліментів, про захист прав дітей або про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук. Розшук проводиться органами Національної поліції України, а витрати на його проведення стягуються з відповідача в дохід держави за рішенням суду»;

6) внести зміни до пункту 5-1 частини сьомої статті 265 ЦПК України та викласти його в такій редакції: «5-1) здійснення судового контролю, передбаченого частинами другою, п'ятою, шостою статті 453-1 цього Кодексу»;

7) внести зміни до частини другої статті 64-1 ЗУ «Про виконавче провадження» щодо обов'язкового залучення органів опіки держаним виконавцем у процесі виконання рішень суду, які викласти в такій редакції: «Державний виконавець здійснює перевірку виконання боржником цього рішення в час і місці побачення, визначених рішенням, а в разі якщо вони рішенням не визначені, то перевірка здійснюється в час і місці побачення, визначених державним виконавцем. Виконання рішення здійснюється із залученням представників органів опіки й піклування»;

8) доповнити статтю 19 СК України частиною 7 щодо залучення представників органів опіки і піклування до контролю з виконання судових рішень як кроку до міждисциплінарної моделі виконання, яку викласти в такій редакції: «Орган опіки та піклування залучається до контролю з виконання судового рішення в справах щодо участі одного з батьків у вихованні дитини та подає до суду письмовий звіт».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рейтинг розлучень / Суспільство : судово-юридична газета. URL : https://sud.ua/uk/news/obshchestvo/298839-ukrayina-uviyshla-do-top-5-krayin-za-kilkistyu-rozluchen-reyting.

2. Сімейні стосунки / Сервіс моніторингу та аналізу відкритих державних даних опендатабот. URL : https://opendatabot.ua/analytics/divorces-2025.

3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text.

4. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві : дис. … д-ра філос. / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. С. 23. URL : https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/diss%20%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf (дата звернення: 20.06.2025).

5. Кодекс про сім'ю та шлюб України (Про порядок введення в дію : Указ Президії ВР (2476-07) від 29.12.69 № 2476-VII. *ВВР.* 1970. № 2. Ст. 16). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07/ed19690620#Text.

6. Декларація прав дитини. Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

7. Рішення Конституційного суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 у справі № 1-10/2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ v009p710-12#Text

8. Рішення Шевченківського (Октябрського) районного суду міста Полтави у справі № 643/7509/21 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109078110.

9. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

10. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2002. № 21–22. Ст. 135. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

11. Про охорону дитинства : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 30. Ст. 142. URL : https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2402-14#Text.

12. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 40–44. Ст. 356. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

13. Правова позиція ВС у справі Дарницького районного суду м. Києва 09 листопада 2020 року № 753/9433/17 / Верховний Суд. База правових позицій. URL : https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7513.

14. Жаровська І. М. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2017. С. 54. URL : https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/ dissertation/1717/dysertaciynarobotanazdobuttyanaukovogostupenyadoktorayurydychnyh naukortynskoyinv.pdf (дата звернення: 21.06.2025).

15. Комісаренко В. Д. Поняття особистих немайнових прав батьків та дітей у законодавстві та правовій доктрині України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2020. № 47, том 2. С. 17. URL : https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/ part_2/5.pdf (дата звернення: 05.07.2025).

16. Оніщук О. М. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 10. С. 29. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/6.pdf.

17. Размєтаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ, 2018. С. 27. URL : https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/phd_1_copy.pdf.

18. Резвова О. В. Права та обов’язки батьків щодо виховання дитини в сімейному праві : дис. … д-ра філос. / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2021. С. 22–23. URL : https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/

core/bitstreams/2271ab2b-0c51-4f4f-b5e6-ec9d098f6bb2/content (дата звернення: 02.09.2025).

19. Яворська О. С., Чупріта Г. В., Грищук В. К. Сімейне право України : підручник / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2018. С. 288, 289. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2605/1/ simeine%20pr.pdf (дата звернення: 04.09.2025).

20. Малєнко О. В. Законний інтерес та суб'єктивне право: співвідношення категорій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* / Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2024. № 6. С. 69. URL : http://apnl.dnu.in.ua/6_2024/12.pdf.

21. Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві : дис. … канд. юрид. наук / Приватний вищий навчальний заклад університет короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. С. 119. URL : https://ukd.edu.ua/sites/default/files/2021-04/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A5%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BA___%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_prot.pdf.

22. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо вирішення спорів про участь у вихованні дитини за 2018 рік – вересень 2022 року. С. 8 / Верховний Суд. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf (дата звернення: 05.07.2025).

23. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року : ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27.02.91 № 789-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

24. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві : дис. … д-ра юрид. наук / Національний юридичний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 36, 38. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fcfe324-d93f-4a7f-9659-af4abe691b19/content.

25. Катренко А. А. Охоронюваний законом інтерес, як категорія цивільного права України та деяких зарубіжних країн : дис. … канд. юрид. наук / Національний юридичний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. С. 103, 104, 105. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ bdc23324-2705-4b31-8505-17b8ebe01005/content (дата звернення: 25.09.2025).

26. Про внесення змін до Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2023 р. № 887. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-2023-%D0%BF#Text.

27. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення внесені до ЄДРСР за березень 2025 року. С. 22 / Верховний Суд. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/ Oglyad_KCS_03_2025.pdf (дата звернення: 23.08.2025).

28. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2018. № 5. Ст. 35. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text.

29. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

30. Надьон В. В. Право дитини на спілкування і контакт з тим з батьків, який проживає окремо. *Актуальні проблеми сімейного права* : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України Жилінкової Ірини Володимирівни. Харків : Право, 2024. С. 55. URL : https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-

content/uploads/2024/06/aktualni_problemy_simejnogo_prava_mater_konf_zhylinkovoyi_i_v_12.pdf.

31. Правова позиція у справі Скадовського районного суду Херсонської області 12 січня 2022 року № 663/724/19 / Верховний Суд. База правових позицій. URL : https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7075 (дата звернення: 25.08.2025).

32. Руденко І. М. Вплив розлучення батьків на життєдіяльність дитини молодшого шкільного віку : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. С. 16. URL : https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/2ccf16d8-2c48-4c04-8a1d-ee4bf27b9fae (дата звернення: 15.07.2025).

33. Максимова Н. Ю. Розлучення батьків як фактор девіантної поведінки дітей. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць. Том 11 : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Київ : Гнозіс, 2015. Вип. 13. С. 103–104. URL : http://appsychology.org.ua/ data/jrn/v11/i13/13.pdf (дата звернення: 25.07.2025).

34. Тімуш І. С., Братіца О. М. Захист особистих немайнових прав батьків як учасників сімейних правовідносин. *Молодий вчений.* Одеса, 2020. № 1 (77). С. 29. URL : https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/1035/996.

35. Правова позиція у справі Солом'янського районного суду м. Києва від 25 листопада 2020 року № 760/15413/19 / Верховний Суд. База правових позицій. URL : https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7535.

36. Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі : монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 499–500. URL : https://ir.dpu.edu.ua/items/edbec995-a828-4048-a38d-d07fdff7a385/full (дата звернення: 10.05.2025).

37. Гаврік Р. О. Поняття та правова природа способів захисту сімейних прав та інтересів. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* 2022. № 72. С. 137–138. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/45389/1/%d0%93%d0%b0%d0%b2%d1%80%d1%96%d0%ba%20%d0%a0..pdf (дата звернення: 11.06.2025).

38. Ходак С. М. Способи захисту інтересів в сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* Івано-Франківськ, 2021. № 12 (24). С. 169. URL : https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/%D0%A5%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BA.pdf (дата звернення: 12.06.2025).

39. Єфремова І. О. Заходи сімейно правової відповідальності як способи захисту сімейних прав. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2017. № 5. С. 24. URL : https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0ac2d89e-d702-4742-a825-c3dbb4a5b7ff/content.

40. Лідовець Р. А. Окремі аспекти відшкодування моральної шкоди / Верховний Суд. Київ. С. 21. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Vidshkoduv_mor_skodi.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

41. Бойко В. Б. Визначення та відшкодування моральної шкоди в цивільному праві: проблеми та шляхи вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5/2024. С. 101. URL : http://www.lsej.org.ua/5_2024/22.pdf.

42. Про звернення громадян : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 47. Ст. 256. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text.

43. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

44. Постанова Дніпровського районного суду міста Києва у справі № 640/33177/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99335410.

45. Постанова шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 640/33177/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/101532525.

46. Гаврік Р. О. Проблеми класифікації способів захисту сімейний прав та інтересів у сімейно правовій доктрині. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2022. № 2. С. 131. URL : http://pjv.nuoua.od.ua/v2_2022/2_2022.pdf#page=29.

47. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : дис. … д-ра юрид. наук / Донецький національний університет. Вінниця, 2015. С. 293. URL : https://uacademic.info/ua/document/ 0515U000820 (дата звернення: 20.08.2025).

48. Ходак С. М. Форми захисту інтересів у сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* Івано-Франківськ, 2021. № 11 (23). С. 154–155. URL : https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%A5%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BA.pdf (дата звернення: 20.09.2025).

49. Сердечна І. Л. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. *Університетські наукові записки.* 2019. № 3 (71), том 18. С. 173. URL : https://irlykhuml.univer.km.ua/server/api/core/bitstreams/546b5b52-f500-4cde-81f5-3b1dc7935933/content.

50. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text.

51. Савицька С. Л. Участь органів опіки і піклування у захисті прав та інтересів дитини. *Підприємництво, господарство і право.* 2015. № 7. С. 21. URL : nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2015_7_6.

52. Про затвердження примірних положень про службу у справах дітей : наказ Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 № 518. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1383-21#Text.

53. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text.

54. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.

55. Інструкція з оформлення посадовими особами органів опіки та піклування матеріалів адміністративного правопорушення, затверджена наказом Міністерства соціальної політики України від 06.08.2019 № 1201. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0976-19#Text.

56. Постанова Голосіївського районного суду у місті Києві у справі № 752/6123/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95716717.

57. Постанова Київського апеляційного суду у справі № 752/6123/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/96948382.

58. Роз'яснення щодо дій органу опіки та піклування у разі невиконання рішення про способи участі у вихованні дитини одного з батьків, хто проживає окремо від дитини / Вебсайт омбудсмана України. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/dii-organu-opiky.pdf.

59. Гаврік Р. О. Особливості застосування способів захисту сімейних прав та інтересів органами опіки і піклування: питання змісту. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2022. № 4. С. 89. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/59946/1/267136%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-616377-1-10-20221115.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

60. Про нотаріат : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 39. Ст. 383. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text.

61. Майхут Х. В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2013. № 6-1, том 2. С. 67. URL : https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2432/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D1%83%D1%82%20%D0%A5.%D0%92.%203.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

62. Желіховська Ю. В. Форми та способи охорони цивільних прав та інтересів нотаріусом. *Молодий вчений*. 2014. № 4 (07)(2). С. 34. URL : nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_4(07)(2)__10 (дата звернення: 25.09.2025).

63. Чурпіта Г. В. До поняття захисту сімейних прав та інтересів у порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право.* Київ, 2017. № 4. С. 46. URL : https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/10.pdf.

64. Цивільно процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

65. Салюк П. І. Місце судового захисту в системі форм захисту сімейних прав та інтересів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. № 72. С. 159. URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/ 2022/10/28.pdf (дата звернення: 20.08.2025).

66. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2014. С. 288. URL : https://yurincom.com/products/zahist-ohoronyuvanih-zakonom-interesiv-u-tsivilnomu-pravi?srsltid=AfmBOooNWCyEvVtqgyigvwyahFeJ5qsJYLJGZELaXALQM1diI2QdcdiR (дата звернення: 20.10.2025).

67. Про медіацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2022. № 7. Ст. 51. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

68. Романадзе Л. Д. Значення та основні положення Закону України «Про медіацію». *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р. У 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 845, 846. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/2358c8ef-7530-46dd-94a1-21cf64d34a7d.

69. Чеховська І. В., Довга М. О. Медіація як альтернативних спосіб вирішення сімейних спорів. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2023. № 3. С. 133. URL : https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/ view/146/145.

70. Коротюк. О. В. Особливості правового статусу нотаріуса як медіатора. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2022. № 2. С. 72, 73. URL : https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/59/57.

71. Стефанишин Н. М. Медіація як самостійний спосіб врегулювання сімейно-правових спорів. Проблеми сучасного права : колективна монографія / Західноукраїнський національний університет. Тернопіль, 2020. С. 191, 192. URL : https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41142/1/Simejne_pravo_ monogr.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

72. Менджул М. В. Порівняльне сімейне право : навчальний посібник. Ужгород, 2021. С. 214–216. URL : https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/ get/79990 (дата звернення: 15.08.2025).

73. Бернхем В. «Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки». Розділ XIII «Сімейне право». *Право США.* 2012. № 1–2. С. 25–26. URL : jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000044272.

74. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки над дітьми : проєкт Закону України від 15 жовтня 2024 року № 12123. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45068.

75. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо запровадження моделі спільної батьківської опіки батьків над дитиною після розлучень як основної : проєкт Закону України від 17 жовтня 2024 року № 12132. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45068.

76. Про порядок денний п’ятнадцятої сесії Верховної Ради України дев’ятого скликання : постанова Верховної Ради України від 10 лютого 2026 року № 4775-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4775-IX#Text (дата звернення: 05.04.2026).

77. Салюк П. І. Судовий захист сімейних прав батьків і дітей за сімейним правом окремих Європейських країн. *Університетські наукові записки.* 2022. № 4 (88). С. 22, 23, 27 / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. URL : https://unz.univer.km.ua/article/view/88_17-29.

78. Розізнаний Є. Г. Національний та зарубіжний досвід визначення правового статусу органів опіки і піклування. *Аналітично-порівняльне*

правознавство. 2024. № 1. С. 231–232. URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/ article/view/299855/292365.

79. Огляд рішень Європейського суду з прав людини, що стосується дітей та забезпечення їх найкращих інтересів за період з 01.01.2019 по 01.10.2019. С. 16, 18 / Верховний Суд. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ Oglyad_Ditu.pdf (дата звернення: 18.10.2025).

80. Простибоженко О. С. Правове регулювання сімейних правовідносин у Європейському Союзі: огляд регламентів ЄС (немайнові відносини подружжя). *Юридичний науковий журнал* / Запорізький державний університет. Запоріжжя, 2024. № 9. С. 97, 99. URL : http://lsej.org.ua/9_2024/23.pdf (дата звернення: 18.10.2025).

81. Principles of european familylaw regarding parental responsibilities. URL : http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Principles-PR-English.pdf.

82. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. С. 167. URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/63f8158a-84a8-4098-9df8-99ec2664ec0c/content (дата звернення: 10.10.2025).

83. Постанова Окружного Адміністративного суду міста Києва від 13 грудня 2016 року у справі № 826/15335/16 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/63905441.

84. Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2018 року у справі № 486/709/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/76715539.

85. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). Європейська конвенція з прав людини, ратифікована Законом від 17.07.97 № 475/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

86. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2006. № 30. Ст. 260. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

87. Бериславська М. В. Значення рішень Європейського суду з прав людини в сфері сімейних відносин для України / Донецький університет імені Василя Стуса.

2021. С. 273, 274. URL : https://jlsouk.donnu.edu.ua/ article/view/6828/6860 (дата звернення: 15.10.2025).

88. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М.Р. та Д.Р. проти України» за заявою від 22.05.2018 № 63551/13. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87#Text.

89. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хант проти України» за заявою від 07.12.2006 № 31111/04. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text.

90. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вихованок проти України» за заявою від 07.10.2021 № 12962/19. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g89#Text.

91. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вишняков проти України» за заявою від 24.07.2018 № 22208/17. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d01#Text.

92. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бондар проти України» за заявою від 17.12.2019 № 7097/18. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d96#Text.

93. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мамчур проти України» за заявою від 16.07.2015 № 10383/09. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text.

94. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Терещенко проти України» за заявою від 19.10.2023 № 35481/20. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i99#Text.

95. Труба В. І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. *Десяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права пам'яті Є. В. Васьковського.* Одеса, 2021. С. 33. URL : https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/97c7b394-34ad-4308-aa59-cdf31ad1cb4f/content (дата звернення: 05.11.2025).

96. Посібник із судової практики Європейської конвенції з прав людини / Європейський суд з прав людини. 2024. С. 11. URL : https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_rights_of_the_child_ukr.

97. Гаврік Р. О. Способи захисту сімейних прав та інтересів Європейським судом з прав людини: до питання про правову природу. *Проблеми сучасних трансформацій* : електронний науково-практичний журнал. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 5. С. 4. URL : https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-5-01-04/2022-5-01-04.

98. Апалькова І. С. Особливості виплати справедливої сатисфакції за рішенням Європейського суду з прав людини. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу. Одеса, 2017. С. 1. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/ 67710fed-10c6-4bce-949d-b20a4bb0cb11 (дата звернення: 05.11.2025).

99. Комісаренко В. Д. Застосування практики ЄСПЛ при захисті особистих немайнових прав батьків та дітей : дис. … д-ра філос. / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2021. С. 179. URL : https://uacademic.info/ua/document/0822U100558.

100. Янчук А. А. Практика Європейського суду з прав людини, як джерело права при вирішенні сімейних спорів. *Juris Europensis Scientia* / Національний університет «Одеська юридична академія». 2023. № 4. С. 26. URL : https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2023/4_2023.pdf.

101. Радченко Л. І. Модернізація захисту прав людини у сфері сімейних правовідносин крізь призму практики ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 12. С. 66. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/13.pdf.

102. Белікова А. О. Окремі аспекти вжиття заходів індивідуального та загального характеру при виконанні рішень ЄСПЛ проти України в сімейних справах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. С. 139–140. URL : http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281198/275502 (дата звернення: 06.11.2025).

103. Голубенко І. І. Захист прав батьків і дітей. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1/2025. С. 138. URL : http://lsej.org.ua/1_2025/29.pdf.

104. Харитонов Є. О. Сімейний кодекс України: перспективи на тлі Євроінтеграційних процесів. *Сімейне право України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукраїнського круглого столу, 8 квітня 2024 року / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. С. 8, 11. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf69f357-3295-4d48-977b-f0c869c1201e/content.

105. Брага А. А. Особливості захисту сімейних прав в Україні та деяких країнах ЄС. *Юридичний вісник Національного юридичного університету «Одеська юридична академія».* Одеса, 2025. № 3. С. 183. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2025/22.pdf.

106. Шуст Г. П., Шевчук В. Л. Інститут сімейної медіації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 69. URL : https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/ archive/juspradenc61/14.pdf (дата звернення: 05.10.2025).

107. Маліннікова Д. К. Сімейна медіація як ефективний метод вирішення спорів в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. № 1, том 35 (74). С. 39. URL : https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/9.pdf (дата звернення: 06.10.2025).

108. Інститут медіації в Німеччині, Франції та Канаді. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України / Європейський інформаційно-дослідницький центр. С. 2. URL : https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29019.pdf.

109. Аніщенко К. М. Територіальна юрисдикція (підсудність) у справах про визначання (зміну) місця проживання дитини та принцип врахування найкращого інтересу дитини. *Європейські перспективи* : науково-практичний журнал. Київ, 2024. № 3. С. 74. URL : https://ep.unesco-socio.in.ua/archive/2024-3/.

110. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо окремих питань застосування положень Цивільного процесуального кодексу України : рішення, внесені до ЄДРСР, із січня 2024 року по березень 2025 року / Верховний Суд. С. 19. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_zastos_CPK_01_2024_03_2025.pdf.

111. Постанова Верховного Суду від 25 березня 2020 року в справі № 185/8359/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/88667042.

112. Колядіна Н. Г. Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : дис. … канд. юрид. наук за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Національний юридичний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 187. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/2d1a5ed5-718c-49e5-9f22-f56623b9708e.

113. Братель О. Г. Категорії «позов» і «позовна заява» як складові цивільних процесуальних юридичних фактів. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_2_2.

114. Феннич В. П., Булеца С. Б., Заборовський В. В. Позовна заява як заява по суті справи в цивільному та господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2024. № 82. С. 417. URL : http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304160 (дата звернення: 16.08.2025).

115. Пуль С. І. Особливості класифікації позовів у цивільному судочинстві. *Право і Безпека.* Харків, 2015. № 4. С. 129. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_4_27.

116. Рішення Кременецького районного суду Тернопільської області від 14 березня 2023 року у справі № 601/1044/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109668514.

117. Постанова Верховного Суду від 09 листопада 2020 року у справі № 753/9433/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/92765431.

118. Садикова Я. М. Кваліфікація позовної вимоги у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право.* Харків, 2021. № 4. С. 71. URL : https://dspace.univd.edu.ua/items/8dbfe9a4-ecd3-4afb-8cb4-d2d3ac136a0f.

119. Постанова Верховного Суду від 03 червня 2019 року у справі № 303/6718/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/82261532.

120. Підготовка до судового розгляду справ, що виникають зі шлюбно-сімейних відносин: практичний посібник / кол. авторів Гузь Л. Є., Лайкова М. С., Сербіна. А. В. / Національна асоціація адвокатів України, Рада адвокатів України. - Харків : Фактор, 2014. С. 64. URL : https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/guidelines/guideline-marriage-family-relations.pdf.

121. Діденко Л. В. Суб'єкти як елемент цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний вісник Національного університету «Одеська юридична академія».* 2021. № 3. С. 57. URL : https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.2186.

122. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2022 року № 545/3933/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 106264394.

123. Постанова Верховного Суду від 29 вересня 2021 року у справі № 490/1087/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100063149.

124. Постанова Верховного Суду від 25 листопада 2020 року у справі № 760/15413/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93268342.

125. Постанова Верховного Суду від 17 травня 2021 року у справі №761/25101/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/96978062.

126. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі № 752/6099/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99748113.

127. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2022 року у справі № 752/1253/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354433.

128. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2023 року у справі № 520/13963/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747510.

129. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2023 року у справі № 490/2077/23 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859362.

130. Постанова Верховного Суду від 05 червня 2024 року у справі № 753/6405/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119579703.

131. Логвінова М. В. Договір як джерело регулювання та інструмент захисту сімейних прав в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* Івано-Франківськ, 2024. № 64. С. 16–17. URL : https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/20429.

132. Постанова Верховного Суду від 31 серпня 2021 року у справі № 757/19000/18-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99297892.

133. Рішення Вінницького міського суду від 20 листопада 2019 року у справі № 127/13918/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86210344.

134. Постанова Верховного Суду від 03 квітня 2024 року у справі № 753/13774/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118258790.

135. Окрема думка Верховного Суду від 03 квітня 2024 року у справі № 753/13774/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118258790.

136. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 727/3856/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94623464 (дата звернення: 20.08.2025).

137. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2025 року у справі № 761/36749/23 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/126020995.

138. Про судову практику в заявах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95 № 4. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/ed19950331#Text.

139. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 2-3897/10 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/96498387 (дата звернення: 21.08.2025).

140. Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2018 року в справі № 761/11472/15-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/78376562.

141. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань, пов’язаних із проходженням військової служби під час дії воєнного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2023. № 79. Ст. 279. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3161-20#Text.

142. Дрогозюк К. Б. Предмет та суб’єкти доказування у цивільному процесі України і Франції : дис. … канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. С. 114. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/be4c43df-e693-466b-bbf0-b5673c2158a4.

143. Супрун Т. С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві. *Форум права* / Харківський національний університет внутрішніх справ. 2016. № 5.

С. 195. URL : https://dspace.univd.edu.ua/items/06cb1682-9a3b-4394-b91b-3b371acc46e4.

144. Грабовська О. О. Специфіка формування предмету доказування в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 3. С. 16. URL : https://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/3.pdf.

145. Сакара Н. Ю. Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду / Верховний Суд. 2022. С. 2. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf.

146. Баранкова В. В. Елементи доказування у цивільному судочинстві та нотаріальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород, 2024. № 83. С. 174. URL : http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/309081 (дата звернення: 22.10.2025).

147. Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2018 року у справі № 756/12322/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/77009176.

148. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5. Зареєстрований в Міністерстві юстиції України 2 квітня 2012 р. за № 489/20802. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12#Text.

149. Трач О. М. Окремі аспекти судового захисту прав дитини у разі проживання одного з батьків за межами України. *Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану* : збірка наукових праць / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2024. С. 103. URL : https://univer.km.ua/sites/default/files/ЮФ/Кафедра%20цив%20права/Збірник%2011_04_2024%20ЦП.pdf.

150. Жушман М. В. Скріншот як доказ в цивільному судочинстві крізь призму правозастосовної та судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8/2023. С. 116. URL : lsej.org.ua/8_2023/24.pdf.

151. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 36. Ст. 275. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

152. Про електронні довірчі послуги : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2017. № 45. Ст. 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19/conv#n7.

153. Пушкар М. В. Електронні докази як один із способів доказування в цивільному судочинстві. *Право. Людина. Довкілля. Науковий вісник НУБіП.* 2019. № 4. С. 119. URL : https://environmentalscience.com.ua/web/uploads/pdf/Law.Human.Environment_2019_Vol.%2010,%20No.%204_115-120.pdf (дата звернення: 22.09.2025).

154. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2022 року у справі № 914/1003/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105458813.

155. Постанова Верховного Суду від 13 жовтня 2021 року у справі № 923/1379/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100523282.

156. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020 року у справі № 753/10840/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050.

157. Постанова Верховного Суду від 18 лютого 2021 року у справі № 442/3516/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067034.

158. Постанова Верховного Суду від 29.01.2021 у справі № 922/51/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94517830.

159. Постанова Верховного Суду від 23 вересня 2021 року у справі № 910/17662/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99818578.

160. Павлова Ю. С. Класифікація електронних доказів: теоретичні та практичні аспекти. *Держава та регіони* : навчально-виробничий журнал. Серія право. 2023. № 3. С. 33. URL : http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2023/5.pdf.

161. Постанова Верховного Суду від 16 серпня 2023 року у справі № 331/24/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/132314969 (дата звернення: 25.09.2025).

162. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93835748.

163. Постанова Верховного Суду від 19 червня 2019 року у справі № 522/21127/13-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/82738165.

164. Рішення Калинівського районного суду Вінницької області від 21 травня 2022 року у справі № 132/3692/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/97369942.

165. Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право.* Київ, 2020. № 9. С. 22. URL : http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/5.pdf.

166. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підручник / Гетманцев О. В., Кондрат'єва Л. А., Остафійчук Л. А., Паскар А. Л., Татулич І. Ю. ; за ред. О. В. Гетманцева / Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2022. С. 395. URL : https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/4459?show=full.

167. Луспенник Д. Д., Лідовець Р. А. Відшкодування моральної шкоди: деякі особливості розгляду цивільних справ. Матеріали вебінару, онлайн-тренінгу за сприяння USAID для учасників проєкту «Свої люди», м. Київ, 24 вересня 2020 року. Київ, 2020. С. 27, 28. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Lyspenyk.pdf.

168. Постанова Верховного Суду від 05 грудня 2022 року в справі № 214/7462/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108238968.

169. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року в справі № 487/6970/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336.

170. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 263/16183/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591740.

171. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада 2022 року у справі № 372/1652/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046335.

172. Рішення Дергачівського районного суду Харківської області від 03 жовтня 2025 року у справі № 619/7825/24 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/130916004.

173. Постанова Верховного Суду від 15 березня 2023 року у справі № 750/1786/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109776068.

174. Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. *Часопис цивілістики.* Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. № 34. С. 79. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/c1624feb-ec33-4e7b-ab1d-99bae2e31ac1.

175. Постанова Верховного Суду від 02 вересня 2020 року у справі № 520/6084/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/91337867.

176. Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2023 року у справі № 523/19706/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340.

177. Судді ВС взяли участь в обговоренні проблем, пов’язаних із вирішенням спорів про визначення місця проживання дитини. *Вплив повномасштабної війни в Україні на вирішення спірних питань стосовно дітей в цивільному судочинстві:*

фактичні та процесуальні аспекти : матер. круглого столу від 30.03.2023 / Судова влада України. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1402531/.

178. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом : дис. … д-ра філос. / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2023. С. 200, 201. URL : https://uacademic.info/ua/document/0823U101049.

179. Бондаренко-Берегович В. В. Роль судово психологічні експертизи у формуванні правосуддя. *Юридичний вісник.* 2024. № 3. С. 19–20. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v3_2024/4.pdf.

180. Рябченко Ю. Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права : монографія. Суми : ВВП «Мрія», 2018. С. 318. URL : https://ir.dpu.edu.ua/ items/555e0604-9250-4b3c-b3b4-8d30be4cb3e0 (дата звернення: 20.10.2025).

181. Постанова Верховного Суду від 07 грудня 2023 року у справі № 569/14585/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115654117.

182. Постанова Київського апеляційного суду від 05 лютого 2019 року у справі № 760/20057/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79685671.

183. Самілик Л. О., Огнев'юк Т. В. Стандарти доказування в цивільному судочинстві. *Нове українське право.* Київ, 2022. № 2. С. 85. URL : http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/236/214.

184. Факас І. Б. Правові засади розшуку відповідача органами Національної поліції в цивільному судочинстві: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* Ужгород, 2025. Випуск 90, частина 5. С. 483. URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/68-1.pdf.

185. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 434–435. URL :

https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7479/1/CivilProcPravo-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA-1.pdf.

186. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2019 року у справі № 658/1267/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79744926.

187. Постанова Верховного Суду від 22 серпня 2023 року у справі № 686/16237/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112992692.

188. Кучер В. О. Процесуальна діяльність сторін у справах щодо визначення місця проживання дитини: окремі питання доказування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2/2024. С. 136. URL : www.lsej.org.ua/2_2024/32.pdf.

189. Постанова Верховного Суду від 06 вересня 2018 року у справі № 644/9094/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/76290944.

190. Постанова Верховного Суду від 06 травня 2020 року у справі № 462/7279/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/89209718.

191. Пархоменко П. І. Діти у судовому провадженні як окрема категорія вразливих груп. *Особливості судового провадження за участі вразливих груп населення* : тренінг для суддів. 2025. С. 32. 6 лютого. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Ditu_v_sud_prov_1.pdf.

192. Постанова Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/82636307.

193. Журавльова М. О. Доцільність допиту дитини в суді під час вирішення питання щодо місця її проживання. *Слово Національної школи суддів України* : фахове загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання. Київ, 2021. № 1 (34). С. 124. URL : https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-

nomeriv/2021/1-34-2021/28-arh-2021/631-dotsilnist-dopitu-ditini-v-sudi-pid-chas-virishennya-pitannya-shchodo-mistsya-jiji-prozhivannya.

194. Кройтор В. А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1/2023. С. 116. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/25.

195. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2022 року у справі № 761/25544/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/103371732.

196. Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України : дис. … д-ра філос. за спеціальністю 081 – Право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 102. URL : https://dspace.onua.edu.ua/items/4c5e3f43-cecc-4284-a021-45299c06a09f.

197. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві / кол. авторів. Київ : Ваіте, 2016. С. 64–65. URL : https://nsj.gov.ua/files/1485510942Opinion_writing_civil_and_criminal_matters%20(27.01.2017).pdf.

198. Постанова Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 200/952/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/87052961 (дата звернення: 25.11.2025).

199. Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 730/921/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757606.

200. Постанова Верховного Суду від 27 січня 2021 року у справі № 426/12022/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94591742.

201. Постанова Верховного Суду від 17 липня 2019 року у справі № 185/6994/15-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83387602.

202. Постанова Верховного Суду від 12 січня 2022 року у справі № 663/724/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/102561476 (дата звернення: 27.11.2025).

203. Постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 404/3499/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98548332.

204. Постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98911478.

205. Постанова Верховного Суду від 14 травня 2024 року у справі № 756/3852/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119099742.

206. Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2024 року у справі № 295/12894/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117554908.

207. Постанова Верховного Суду від 24 листопада 2021 року у справі № 754/16535/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424188.

208. Литвиненко Є. В., Ткаченко О. А. Суб'єкти цивільно процесуальних відносин: огляд, роль та взаємодія. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса, 2024. № 101. С. 86. URL : http://apdp.in.ua/v101/12.pdf.

209. Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України : дис. … д-ра юрид. наук. Одеса, 2018. С. 367. URL : http://hdl.handle.net/11300/10924.

210. Скляренко І. В., Соболь Є. Ю. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 2. С. 210. URL : https://appj.wunu.edu.ua/index.php/ appj/article/view/1655.

211. Постанова Верховного Суду від 05 жовтня 2022 року у справі № 196/1202/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106637534.

212. Постанова Верховного Суду 14 березня 2019 року у справі № 754/3215/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/80783048 (дата звернення: 29.11.2025).

213. Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2022 року у справі № 766/11784/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/103487049.

214. Постанова Верховного Суду від від 07 червня 2023 року у справі № 607/2272/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111524407.

215. Постанова Верховного Суду від 30 вересня 2021 року у справі № 176/1955/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100068068.

216. Постанова Херсонського апеляційного суду від 08 вересня 2021 року у справі № 766/3045/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99562871.

217. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2022 року у справі № 132/3692/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/103402589.

218. Постанова Верховного Суду від 30 липня 2025 року у справі № 753/2281/23 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/129244767.

219. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2024 року у справі № 753/13059/23 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/123469177.

220. Постанова Верховного Суду від 26 жовтня 2023 року у справі № 233/418/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114513306.

221. Постанова Верховного Суду від 02 вересня 2020 року у справі № 520/6084/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/91337867.

222. Постанова Верховного Суду від 26 червня 2023 року у справі № 753/5374/22 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111888233.

223. Правова позиція у справі № 463/6859/18 / База правових позицій ВС. URL : https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7538.

224. Самілик Л. О., Паланська Б. І., Кучеренко А. О. Викрадення чи захист: правова кваліфікація міжнародного переміщення дитини одним із батьків всупереч волі іншого. *Часопис цивілістики.* 2025. № 57. С. 26. URL : http://clj.nuoua.od.ua/archive/57/5.pdf.

225. Постанова Верховного Суду від 5 квітня 2023 року у справі № 210/529/19 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/ Review/110208050 (дата звернення: 25.11.2025).

226. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2018 року у справі № 201/3664/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/75970163.

227. Постанова Верховного Суду від 01 червня 2020 року у справі № 345/2844/16-ц / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/89675277.

228. Постанова Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 361/5779/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86400773.

229. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2019 року у справі № 234/17176/17 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/82857980.

230. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2020 року у справі № 754/15406/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/87453180.

231. Постанова Верховного Суду від 29 серпня 2019 року у справі № 641/7592/18 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83976534.

232. Про виконавче провадження : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 30, ст.542*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

233. Ухвала Верховного Суду від 31 жовтня 2023 року у справі № 759/14917/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114652691.

234. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

235. Постанова Полтавського апеляційного суду від 05 липня 2022 року у справі № 541/2027/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105132510.

236. Білоусов Ю. В. Виконання судових рішень щодо дітей: межі виконавчої юрисдикції. *Актуальні проблеми здійснення та захисту прав та інтересів дітей у приватних правовідносинах в умовах воєнного стану* : збірник наукових праць, м. Хмельницький, 03 червня 2025 року. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. С. 28. URL : https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20наукових%20праць_Актуальні%20проблеми%20здійснення%20та%20захисту%20прав%20%20дітей.pdf (дата звернення: 30.11.2025)...

237. Ухвала Верховного Суду від 08 березня 2023 року у справі № 1309/9120/12 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109547256.

238. Постанова Верховного Суду від 09 листопада 2022 року у справі № 753/11909/21 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107509962.

239. Постанова Київського апеляційного суду від 12 вересня 2023 року у справі № 759/14917/20 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113698956.

240. Постанова Верховного Суду від 08 березня 2023 року у справі № 1309/9120/12 / *Єдиний реєстр судових рішень*. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109547255.

241. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Судовий контроль за виконанням судових рішень і нагляд за діяльністю виконавців згідно Рекомендацій Європейської комісії з ефективності правосуддя: доцільність законодавчих новел та наукові концепції. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове фахове видання. 2025. Том 1, № 5. С. 325. URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342322/330143.

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Костюк В.І. Визначення проблематики захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. *Науковий журнал Європейського університету «Європейський правничий часопис»*. 2024. № 5. С. 69-76. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/5_11_ab3d1665b8.pdf

2. Костюк В.І. Участь органів опіки і піклування щодо вирішення спорів та залучення до судових процесів у справах про участь одного з батьків, що проживає окремо у спілкуванні та вихованні дитини. *Науковий журнал «Нове українське право»*. 2025. № 2 С. 221-226. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/768/704

3. Костюк В.І. Форми та способи захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини: питання ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2025. № 74. С. 15-18. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc74/5.pdf

4. Костюк В.І. Судові рішення у справах про усунення перешкод та визначення способу участі одного з батьків, що проживає окремо від дитини у її вихованні та спілкуванні з нею, їх особливості та зміст. *Науковий журнал «Соціологія права».* 2025. № 1. с.73-77. URL: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-1.11.

5. Костюк В.І. Права та інтереси одного з батьків, що проживає окремо від дитини, як предмет захисту в порядку цивільного судочинства. *Науковий журнал «Ірпінський юридичний часопис».* 2025. №2(19). С. 93-100. URL: https://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2025/1/13.pdf.

6. Костюк В.І. Визначення судом способу захисту прав та інтересів, одного з батьків, що проживає окремо від дитини в контексті забезпечення ясності і чіткості судового рішення. *Науковий журнал «Київський часопис права».* 2025. № 2. С. 114-

120. URL: https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/631/599.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Костюк В.І. Окремі питання захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини в умовах сьогодення. *Актуальні проблеми приватного права:* збірник тез всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ірпінь, 29 жовтня 2024 року. С. 71-73. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20civilnogo%20prava%20ta%20procesu/12%20gruden%20Kafedra%20civilnogo%20prava%20ta%20procesu/Zbirnik_nov.pdf.

8. Костюк В.І. Порушені права та інтереси одного батьків, що проживає окремо від дитини, як підстава для судового захисту. *Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану*: збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки», м. Ірпінь, 3 квітня 2025 року. С. 299-301. URL: https: dpu.edu.ua/images/2025/Photo_dlya_novyn_2025/Naukovi%20zahodi/06%20 cerven%20Naukovi%20zahodi/Zbirnik%20tez%20Miznarodnoi%20konferencii%2003_04_2025.pdf.

9. Костюк В.І. Встановлення наявності перешкод у спілкуванні та вихованні дитини в цивільному процесі: окремі питання доказування. *Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації:* збірник наукових праць з матеріалами IX Міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 23 травня 2025 року. С. 208-210. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/821/826.

10. Костюк В.І. Актуальність медіації у вирішенні спорів по усуненню перешкод у спілкуванні та вихованні дитини. *Інноваційна наука: пошук відповідей на виклика сучасності:* збірник наукових праць з матеріалами IV Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 30 травня 2025 року. С. 207-210. URL: https://archives.mcnd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/30.05.2025/48.

11. Костюк В.І. Актуальні проблеми судового розгляду справ щодо захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини. *Захист прав людини в умовах воєнного стану*: збірник тез доповідей всеукраїнського науково-практичного круглого столу, м. Ірпінь, 8 жовтня 2025 року. С. 230-231. URL: https://dpu.edu.ua/images/2025/Photo_dlya_novyn_2025/Navcalno-naukovij%20institut%20prava/11%20listopad%20Navcalno-naukovij%20institut%20prava/Zbirnik%20materialiv%20Vseukrainskogo%20kruglogo%20stolu%208.10.25%20r.pdf.

Додаток Б

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
к.е.н., доцент, с.н.с.
_____Олександра СМІРНОВА
«__10__» ____09____ 2025 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження

Комісія у складі: завідувача кафедри цивільного права та процесу кандидата юридичних наук, професора, Білянської Н. В., директора Навчально-наукового інституту права, доктора юридичних наук, професора Топчія В. В., начальника науково-організаційного відділу доктора філософії Добрянської Н.Б склала цей акт про те, що у ході виконання науково-дослідної роботи на тему "Цивільно-правовий захист прав людини у соціальній державі" (державний реєстраційний номер 0120U101807), яка виконувалась на кафедрі цивільного права та процесу Державного податкового університету впродовж 2020-2025 років, були використані матеріали дисертації Костюка В. І. на тему: "Захист у цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини".

Наукові розробки В. І. Костюка були використані для підготовки підрозділу 1.1. «Поняття та система цивільно-правового захисту прав людини у соціальній державі» розділу 1 «Загальнотеоретичні основи захисту прав людини у соціальній державі засобами приватного права».

Комісія вважає, що наукову цінність становлять пропозиції Костюка В. І. стосовно удосконалення нормативно-правової бази, що регулює правовий механізм захисту прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Практичну цінність складають рекомендації стосовно удосконалення нормативно-правових актів, що гарантують захист у цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Завідувач кафедри
цивільного права та процесу,
к.ю.н., професор Наталія БІЛЯНСЬКА

Директор ННІ права,
д.ю.н., професор Василь ТОПЧІЙ

Начальник
науково-організаційного відділу,
доктор філософії Наталія ДОБРЯНСЬКА

Додаток В

БЕЗОПЛАТНА ПРАВНИЧА ДОПОМОГА

Північний міжрегіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги

вул. Єреванська, 32,
м. Київ, 03087, Україна
Т: (044) 593-97-60
E-mail: right.bank@legalaid.kiev.ua
Website: www.legalaid.gov.ua
Код ЄДРПОУ 39776588

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Костюка Віктора Ігоровича на тему «Захист у цивільному судочинстві прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини» у практичну діяльність бюро правничої допомоги

У період з 01.11.2024 року по 31.03.2025 року Костюк Віктор Ігорович, працюючи на посаді головного юриста сектору «Ірпінське бюро правничої допомоги» Вишневського відділу надання безоплатної правничої допомоги Північного управління надання безоплатної правничої допомоги Північного міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги, надавав клієнтам бюро консультації та рекомендації щодо вирішення спорів, які виникають із сімейних правовідносин.

На основі проведеного дисертаційного дослідження було розроблено комплексний підхід до врегулювання сімейних конфліктів, зокрема щодо участі батьків у вихованні дітей та запобігання порушенню прав одного з батьків, який проживає окремо від дитини.

Сутність комплексного підходу полягає у врегулюванні ключових питань між колишнім подружжям ще на стадії розірвання шлюбу, а саме визначення місця проживання дитини з одним із батьків, закріплення порядку та обсягу участі іншого з батьків у вихованні, встановлення рівності та балансу батьківських прав і обов'язків.

Застосування такого підходу дозволяє мінімізувати затяжні судові процеси з окремих спорів (щодо стягнення аліментів, визначення місця проживання дитини, участі одного з батьків у вихованні), а також зменшує психоемоційне навантаження на учасників сімейних правовідносин.

У межах практичної роботи Віктором Костюком надавалися консультації щодо необхідності врегулювання питань відносно виховання дітей під час розгляду справ про розірвання шлюбу. Метою було інформування клієнтів про переваги комплексного вирішення питань проживання, виховання та утримання дитини, що забезпечує якісний розподіл батьківських ролей і обов'язків, враховуючи принцип найкращих інтересів дитини. Клієнтам також було

Північний міжрегіональний центр з надання безоплатної правничої допомоги
ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 5E984D526F82F38F040000003BFAD20150166A06
Підписувач ЛУКІЯНОВА МАРИНА ДМИТРІВНА
Дійсний з 25.06.2025 16:51:52 по 25.06.2026 23:59:59

№ К-1897/108/1389 від 21.08.2025

роз'яснено повний обсяг поняття батьківських прав, визначених Сімейним кодексом України, з метою запобігання їх порушенню та уникнення створення перешкод у вихованні дитини. Окремо наголошувалося на можливих наслідках невиконання судових рішень чи рішень органів опіки та піклування, які мають обов'язковий характер, зокрема у вигляді стягнення моральної шкоди на користь одного з батьків, що проживає окремо від дитини.

Також у рамках вторинної правничої допомоги Віктором Костюком здійснювалася підготовка позовних заяв про розірвання шлюбу за спільною згодою сторін у порядку окремого провадження, з урахуванням укладених між батьками договорів про участь у вихованні та утриманні дітей, та звернень щодо захисту сімейних прав та інтересів одного з батьків, що проживає окремо від дитини до органу опіки та піклування.

Результати дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування, зокрема через укладення між колишнім подружжям (клієнтами системи БПД) договорів «Про визначення місця проживання дітей, участь батьків у їх вихованні та сплату аліментів на утримання дітей». Це дало змогу комплексно врегульовувати конфлікти вже на стадії розірвання шлюбу, забезпечуючи баланс між правами й обов'язками батьків та реалізацію найвищих інтересів дітей.

В.о. директора **Марина ЛУКІЯНОВА**